

Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica

Montse Armengou i Ricard Belis

“És una tasca més difícil honorar la memòria dels ésser anònims que no la de les persones cèlebres. La construcció històrica s’ha de consagrar a la memòria dels que no tenen nom.”

Walter Benjamin

Articular històricament el passat no significa conèixer-lo “tal com veritablement ha estat”. Significa apoderar-se d’un record tal com fulgura en un moment de perill.

Walter Benjamin

Dice Walter Benjamin que quien alguna vez desplegó el abanico de la memoria no alcanza jamás el fin de sus segmentos; ninguna imagen lo satisface, porque ha descubierto que puede desplegarse y que la verdad reside entre sus pliegues. Hoy desplegamos un nuevo abanico frente a nuestros ojos con imágenes que nos aguardaban desde hacía tantos años.

Abuelas de Plaza de Mayo

La memòria és cosa dels seus descendents, necessita record i vigilància.

Marc Augé

Entrevistar para crear fuentes orales es abrir un ventanal desprotegido de los vientos , descubrir lo insólito, no dudar al acoger. Entre temporales no anunciados , vidas desconocidas y diálogos imprevisibles ¿dónde encontrar la veracidad de la historia escrita?

Mercedes Vilanova

El que s’oposa a la memòria no és l’oblit, és la veritat.

Claude Magris

La vida no es lo que uno vivió, sino lo que recuerda y como lo cuenta.

Gabriel García Márquez

ÍNDEX

• Índex.....	3
• Introducció.....	4
- Pandora i la Memòria Històrica.....	6
- Drets i deures, moralitat i legalitat.....	8
- Memòria per llei.....	9
- Un banc d'avui amb relats d'ahir i vocació de futur.....	11
- Necessitat vs. saturació.....	15
- Filosofia del Banc: no morir com un estrany a casa meva..	17
• El projecte.....	20
- L'univers.....	22
- Mostra-cronograma.....	26
- Metodologia de les entrevistes.....	35
- Qüestionari tipus.....	40
- La base de dades.....	52
- Equip de treball.....	54
- Altres deures del Banc.....	56
- El projecte per fases.....	57
• Els projectes estudiats.....	60
- Estat espanyol.....	61
- Argentina.....	64
- Estats Units.....	69
- L'opinió dels experts.....	74
- Altres projectes consultats.....	87
• Taula comparativa.....	92
• Bibliografia.....	96

INTRODUCCIÓ

- En els últims temps, i després de molts anys de silenci, hi ha hagut una eclosió de la recuperació de la memòria històrica.
- Les investigacions històriques, les associacions de víctimes, i les “terceres generacions”, n’han estat les principals impulsores.
- L’emissió del documental de TV3 *Els nens perduts del franquisme* i l’obertura d’una de les primeres fosses de la guerra a Lleó van ser fets decisius per obrir la “caixa de pandora” de la recuperació de la memòria històrica.
- Després de molts anys, el poder públic ha legislat lleis en aquest sentit: a Espanya l’anomenada *Ley de Memoria Historica* i a Catalunya la llei del Memorial Democràtic.
- Els testimonis s’estan acabant, ens queda poc temps per recollir les seves veus.

Quan Ronald Fraser va venir l’any 1973 a Espanya per fer un llibre sobre la guerra civil espanyola, no només era un d’aquells molts hispanistes que com Thomas, Preston, Gibson o tants altres estava revolucionant la “història oficial” amb que el franquisme havia adoctrinat a l’interior i havia exportat a l’exterior. No només és que parlés amb la gent, que busqués testimonis i fets ocultats per la dictadura. Per primera vegada, l’aspecte subjectiu de l’experiència viscuda per les persones que van participar en la contesa, com es van sentir més que no pas els fets, era la base d’una obra que va portar l’autor a entrevistar més de 300 persones a tot l’estat espanyol.

La historia oral, tal como aquí se concibe, constituye un intento de revelar el ambiente intangible de los acontecimientos, de descubrir el punto de vista y las motivaciones de los participantes, voluntarios o involuntarios, de describir cómo sintieron la guerra civil, la revolución y la contrarrevolución quienes la vivieron desde ambos campos. (...) En las épocas de aguda crisis social es cuando el ambiente cobra toda su fuerza como factor determinante de la reacción de la gente ante los acontecimientos. En efecto, por muy intangible que sea, el ambiente nunca es abstracto o distante. Es lo que siente la gente. Y ese sentir constituye la base de sus actos. (...) La historia oral, a mi modo de ver, debe brindar una vía de expresión para las experiencias de personas que, de lo contrario -históricamente hablando- no dispondrían de ella, personas a las que sólo en ese sentido cabe calificar de “corrientes”.¹

¹ Ronald Fraser. *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historial oral de la guerra civil española*. Ed. Crítica. Barcelona. 1979.

Naixia així *Blood of Spain*, un títol que es va traduir a Espanya amb el nom de *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros*. Potser en el moment de l'aparició del llibre, a quatre anys de la mort de Franco, l'editor va pensar que el fragment del poema de Luis Cernuda era un títol més suau davant una situació que es revelava incerta. Paradoxalment, amb els anys, aquell títol ha adquirit una nova força, un advertiment d'allò que precisament no s'ha fet durant més de 30 anys de democràcia: recordar.

No és aquí el moment d'analitzar les característiques del silenci que ha envoltat una de les dictadures més brutals que es coneixen en el panorama mundial, un silenci que ha continuat com a condició d'una transició que s'ha pretès exemplar i que se ha perpetuat en l'actual democràcia.

La desmemòria històrica ha començat a mostrar els seus efectes secundaris, com un medicament que primer atenua els símptomes però que, no només no cura, sinó que a més fa mal. Com senyala Vicenç Navarro, els costos d'aquesta desmemòria històrica afecten la salut democràtica.²

Són molt els factors que han confluït en l'eclosió de les **reivindicacions de memòria històrica** però n'assenyalarem tres.

- les investigacions històriques, especialment les del període 1980-2000, que trenquen definitivament i científicament amb les tesis del franquisme més moderat pel que fa a conceptes de guerra fratricida on les dues parts enfrontades pateixen repressió per igual. Multitud d'estudis, especialment a l'àmbit local, demostren que això no va ser així, ni quantitativament ni qualitativament, amb la qual cosa, es torpedina el mite de l'equidistància.
- La feina realitzada per associacions de víctimes, sovint primer mogudes per reivindicacions de legitimitat administrativa i de cobrament de pensions i altres indemnitzacions, però que, en paral·lel, han fet emergir una realitat silenciada.
- L'aparició de les anomenades "terceres generacions", els néts de les víctimes, ciutadans que han nascut o han adquirit la maduresa en plena democràcia i que s'interroguen sobre aspectes ocults del passat. Després de 30 anys de la mort el dictador, i seguint un lapsus de temps coincident en altres situacions repressives (Alemanya i l'Holocaust, la relació néts-Abuelas de Plaza de Mayo a Argentina, etc.), una part de la societat demana veritat, justícia i reparació. La primera generació (avis i àvies) va ser silenciada per la mort, la presó, l'exili o la repressió; la segona (fills i filles) va ser silenciada per la por; la tercera vol saber.

² Vicenç Navarro, "Los costes de la desmemoria histórica". *El País* 16-6-2001.

PANDORA I LA MEMÒRIA HISTÒRICA

A principis del segle actual, aquest tres factors havien deixat el terreny abonat per a que l'aparició d'algunes informacions, obrissin una mena de caixa de Pandora. Ens referim a dos fets que l'any 2002 van tenir un gran impacte mediàtic i social: l'aparició el mes de gener del documental “*Els nens perduts del franquisme*”³ i l'exhumació un parell de mesos més tard d'una fossa comuna a Priaranza del Bierzo (León) amb víctimes d'una de les nombroses “sacas” que protagonitzaven els falangistes durant la guerra civil i immediata postguerra.

De cop, la societat espanyola confrontava aspectes mai revelats del franquisme. Aquell règim que es pretenia dur però no ferotge mostrava els pitjors dels horrors: nens assassinats o lliurats en adopcions il·legals, fosses comunes plenes de cadàvers... Tot allò que havíem atribuït a altres dictadures (Argentina, Xile, Bòsnia, Sud-àfrica...) havia passat aquí. Ara, els néts biològics o socials dels protagonistes d'aquells fets volien saber, assumien que hi havia un dol –al sí de les famílies i de la mateixa societat- que no estava ben resolt, no estava tancat. Un d'aquests néts, Emilio Silva, ho expressava ben clar quan es referia a una “movida” madrilenya (i per extensió l'Espanya dels felços 80) que estava ballant sobre els cadàvers del desapareguts.⁴

A partir d'aquell moment comença l'anomenat procés de **recuperació de la memòria històrica**, entès com a fenomen massiu, com a interiorització d'un concepte amb el que es pot estar a favor o no, però que abans no estava en l'imaginari col·lectiu. Així emergeixen associacions, llibres, debats, documentals, lleis, enfrontaments polítics, actes, homenatges... És, en paraules de Ricard Vinyes, “*una metàfora social que expressa un desacord moral, una insurrecció ètica, davant aquest model d'impunitat i les seves conseqüències en la construcció del relat fundacional que sobre la nostra democràcia han mantingut els successius governs d'ençà 1977*”.⁵

Fins i tot hi ha qui parla del boom memorialístic i la banalització del record que està generant “productes” de qüestionable qualitat, propers al concepte de parc temàtic de l'entreteniment.⁶ Es tracta, en tot cas, d'una eclosió en part produïda com a reacció al pacte de silenci de la transició. Però el més important és que s'ha produït una esquerda en aquella associació que assenyalava Francisco Espinosa: memòria és igual a rancúnia; oblit és igual a reconciliació.⁷

³ Montse Armengou i Ricard Belis, *Els nens perduts del franquisme*. TVC, 2002.

⁴ Entrevista a Emilio Silva. Montse Armengou i Ricard Belis. *Les fosses del silenci*, TVC, 2003.

⁵ Ricard Vinyes, *La memòria com a política pública*. Primer Col·loqui Internacional sobre polítiques públiques de memòria. Barcelona, 2007. Citat a Elisabet Almeda, *Cinquanta-una veus trenquen el silenci. Memòria i dictadura franquista. Presentació de un projecte compartit*. Ed. UPF-Copalqui. Barcelona, 2008.

⁶ Xavier Antich, Conferència *Imperatiu de la memòria i futur del passat*. Barcelona 21-1-2008.

⁷ Francisco Espinosa. *El fenómeno revisionista o los fantasmas de la derecha española*. Libros del Oeste. Badajoz, 2005.

No recordar potser una opció lícita a nivell personal davant un passat dolorós però “*la democracia, sus instituciones, sus medios de comunicación, su cultura y su opinión pública no pueden rechazar la memoria, pues la omisión es asumir la verdad oficial de la dictadura, es la mentira.*”⁸

En el rerafons d'aquest debat van aparèixer aviat les comparacions amb el que havien fet altres països amb situacions repressives similars i les responsabilitats que l'estat havia d'assumir respecte els seus deures de memòria, unes polítiques que a Europa i a altres llocs del món fa temps que es cuiden i desenvolupen.

És en aquest marc que trobem algunes de les fites de la implicació de l'estat en l'assumpció de la nova situació. La memòria ja no està només en l'agenda social o mediàtica, sinó també en la política: condemna per unanimitat del Congrés dels Diputats de la repressió de la dictadura franquista (novembre 2002), primera visita en la història d'un president espanyol acompanyant les víctimes republicanes d'un camp de concentració nazi (Mauthausen, maig 2005), etc. Tot i que amb molta controvèrsia, fins i tot implicant el posicionament d'institucions internacionals com l'Equip Nizkor o Amnistia Internacional, s'aprova la “Ley por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la Guerra Civil y la Dictadura”, més coneguda com a Llei de la Memòria Històrica (octubre 2007).

Reflex d'aquest nou escenari són les paraules del poeta i represaliat argentí Juan Gelman, pronunciades recentment:

*“Hay quienes vilipendian este esfuerzo de memoria. Dicen que no hay que remover el pasado, que no hay que tener ojos en la nuca, que hay que mirar hacia adelante y no encarnizarse en reabrir viejas heridas. Están perfectamente equivocados. Las heridas aún no están cerradas. Laten en el subsuelo de la sociedad como un cáncer sin sosiego. Su único tratamiento es la verdad. Y luego la justicia. Sólo así es posible el olvido verdadero. La memoria es memoria si es presente y así como Don Quijote limpiaba sus armas, hay que limpiar el pasado para que entre en su pasado. Y sospecho que no pocos de quienes preconizan la destitución del pasado en general, en realidad quieren la destitución de su pasado en particular.”*⁹

A Catalunya, com veurem més endavant, l'article 54 de l'Estatut d'Autonomia i l'aprovació del Memorial Democràtic, sancionaran per llei el que havia estat una evidència en els últims anys: l'especial sensibilitat d'una ciutadania que esdevé agent actiu davant un tema, el de la memòria, que s'entén com a patrimoni col·lectiu i democràtic. El caràcter capdavanter en el panorama de l'estat espanyol de les iniciatives cíviques i institucionals –especialment després de la creació de la Direcció General de la Memòria Democràtica-, han fet de Catalunya un referent en la qüestió.

⁸ Jordi Borja. “Memoria democrática y cansancio histórico”. *El País*, 29-10-2007.

⁹ Juan Gelman, discurs d'investidura premi Cervantes 2008.

DRETS I DEURES, MORALITAT I LEGALITAT

L'octubre de 2007 se celebrava a Barcelona el Primer Col·loqui Internacional Polítiques Públiques de la Memòria, organitzat pel Memorial Democràtic. Experts de tot el món es van reunir per aportar les seves experiències i, el que era més important, confrontar-les amb la situació espanyola. Un dels temes que més interès va suscitar va ser la interpretació de la memòria com a **dret o deure**. En una interessant aportació, Ricard Vinyes, coordinador de la Comissió Redactora del Projecte del Memorial Democràtic, ens parla de dret enfront el *devoir de mémoire* francès, perquè la memòria com a imperatiu ens pot portar a un debat fals i enganyós. A l'obligació de recordar se'ns pot plantejar l'obligació d'oblidar. I si acaba sent una decisió individual, s'eximeix de qualsevol responsabilitat el poder públic, acaba sent alguna cosa que hom gestiona com vol a l'espai privat. Vinyes creu que l'imperatiu de memòria no pot fundar ni ha de fonamentar mai cap política pública, entre altres raons per la càrrega coactiva que transmet a la ciutadania; perquè la rutina ritual que provoca contribueix a bloquejar qualsevol resignificació generacional sobre la democràcia i més aviat promou un efecte d'alienació, d'allunyament i de fatiga; i perquè deixa les mans lliures a l'Estat per elaborar una memòria oficial. D'aquí la importància de la política pública de memòria com a un dret que ens ha de ser garantit.¹⁰

En un sentit similar, el psicòleg uruguaià –i ell mateix represaliat– Marcelo Viñar ens adverteix de dos tipus de rescat de la memòria:

Los que no pueden olvidar quedan muchas veces anclados en los rencores del pasado, en un terror o en una melancolía que los ancló para siempre en el espanto del crimen. Y reproducen una memoria monumentalista, estereotipada y escatológica. Hay otra corriente, de vida, de rescate de la memoria del futuro, ávida de al construcción del porvenir, que lucha por el establecimiento de la verdad de los hechos. (...) Una política de la memoria no es un acto de voluntad política que se decida por adhesiones y mayorías. Sin mucho exagerar es como si se quisiera someter a debate y voto el hecho de derecho a alimentarse o respirar.

Hay una memoria exaltada, monumentalista o fetichista, que queda anclada en ese punto histórico de máximo dolor, que queda allí paralizada, en la venganza y el rencor o en el quejido de la melancolía. Yo pienso que esta es una memoria dañina, casi tan nociva como el silencio o el olvido, que tiraniza a los vivos al culto eterno de los muertos y puede opacar presente y futuro.¹¹

En aquest sentit, la gran pionera a casa nostra en memòria oral, Mercedes Vilanova, apunta:

¹⁰ Ricard Vinyes, *Op. cit.*

¹¹ Marcelo Viñar. *Represión, Silencio y consecuencias psíquicas*. UPEC, Barcelona, 2006.

“El deber de la memoria, como una imposición, a diferencia de la integridad de la memoria, es una orden que se apoya en el principio de repetición y es utilizada o se justifica para prevenir futuras barbaries. Manda y prescribe la fidelidad al pasado. Busca la eficacia del “nunca jamás” pronunciado casi como de una vacuna se tratara. Copia, repite y exige veneración de lo que ya no es memoria viva.”¹²

En les mateixes jornades, les diverses experiències testimonials arreu del món van ser molt importants. La celebració de judicis contra els repressors o les comissions de la veritat van ser un marc excel·lent per a que emergissin les veus de les víctimes, sovint a països on, per la proximitat dels fets (dictadures llatinoamericanes, apartheid sud-africà, etc.) la memòria, com diu Elizabeth Lira, encara està en construcció.

Però aquesta no ha estat la realitat a l'estat espanyol, on l'anomenada Llei d'Amnistia del 1977 va tancar la possibilitat a qualsevol judici. Malgrat els intents d'alguns grups per fer prevaler la imprescriptibilitat dels crims contra la humanitat i poder jutjar els responsables del franquisme, la realitat –la del context social, la correlació de forces i l'avançada edat o desaparició biològica– no han fet viable aquesta possibilitat. Malgrat les dificultats inherents al nostre procés històric, sovint ha estat el testimoni el que ha anat per davant dels marcs socio-polítics.

Arribem doncs al plantejament nuclear d'aquest projecte, a la necessitat de recollir unes veus que han estat silenciades fins al moment. En aquest sentit, són molts els professionals que, només des de la investigació històrica han treballat el tema. Sovint, els museus han estat un element dinamitzador i, fins i tot, mediador. Montserrat Iniesta destacava en el mateix Col·loqui que el Memorial havia de servir per a que el passat al qual l'individu està connectat a través de l'experiència pròpia o del record heretat esdevingui un relat històric: aquesta seria la base de l'activació política de la memòria i una necessitat per a la trama cultural del país.

Ara, més enllà del corpus teòric, de la demanda social, de l'assumpció de la urgència i de la necessitat, comptem amb uns mandats legals.

MEMÒRIA PER LLEI

Comentarem aquí només dues de les lleis que més ens afecten, tant en el nostre àmbit territorial, com pel que fa al desenvolupament d'un futur banc audiovisual de la memòria democràtica.

¹² Mercedes Vilanova. “Rememoración y fuentes orales”, dins Vera Carnovale, Federico Lorenz y Roberto Pittaluga (comps.) *Historia, Memoria y Fuentes Orales*. Memoria Abierta. Buenos Aires 2006.

Estatut d'autonomia. Art. 54. Memòria Històrica.

La Generalitat i els altres poders públics han de vetllar pel coneixement i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya com a patrimoni col·lectiu que testimonia la resistència i la lluita pels drets i les llibertats democràtiques. Amb aquesta finalitat, han d'adoptar les iniciatives institucionals necessàries per al reconeixement i la rehabilitació de tots els ciutadans que han patit persecució com a conseqüència de la defensa de la democràcia i l'autogovern de Catalunya. (Títol I. Dels drets, deures i principis rectoris. Capítol V).

Llei del Memorial Democràtic. Aprovada 24-10-2007 amb un ampli consens polític (PSC, ERC, ICV-EUiA, CiU) després de pactar-se nombroses esmenes. Preveu:

- Configuració d'un centre estable d'activitats de commemoració, difusió, formació, assessorament i participació social relatives al coneixement del període de la Segona República, la Guerra Civil i les seves víctimes en tota llur diversitat, la repressió franquista, l'exili, la deportació i les arrels antifranquistes del sistema de valors de la recuperació de la democràcia. Aquest efecte, li correspon formular propostes de polítiques públiques relatives a la recuperació, la conservació i el foment de tots els elements i factors que integren i configuren la memòria democràtica.
- La recerca d'informació, amb mitjans propis o aliens, sobre els elements personals i col·lectius, de materials i documentals que nodreixen els referents de la lluita per la recuperació de les llibertats públiques.
- A l'article 3 del Projecte de Llei de creació del Memorial Democràtic s'insisteix en la necessitat de retre homenatge a les víctimes directes i indirectes de la Guerra Civil i de la lluita per la República, la democràcia i les llibertats i els drets individuals i col·lectiu, així com també de les víctimes de la reraguarda durant el conflicte bèl·lic i de tothom que va patir persecució a causa de les seves opcions personals, ideològiques, religioses o de consciència.

Borja de Riquer, president de la Comissió Assessora del Memorial Democràtic, ens recorda que, entre d'altres funcions, en la vessant de conservació, la institució preservarà un fons informatiu especialitzat integrat fonamentalment per documentació localitzada o generada per la seva pròpia activitat de recerca, entre les que hi hauria un banc de dades audiovisuals de relats autobiogràfics.¹³

Certament, partim d'una situació anòmala que, per ser corregida,

*“intenta paliarse con la institucionalización de la memoria y producir archivos se ha convertido en el imperativo de la época. A esta materialización de la memoria se le une el elogio politizado y mil veces abusado. Archivos que son la segregación voluntaria y organizada de una memoria perdida pues si la tuviéramos no necesitaríamos conservarla. (...) La ausencia de la memoria, incluso de las catástrofes más recientes hace que se la quiera reproducir en los museos.”*¹⁴

El repte és ara com complir aquest mandat, el legal i el social, com fer del futur banc audiovisual de la memòria democràtica un espai de referència, dinàmic, transversal, que es realimenti de la relació amb la ciutadania, que permeti el diàleg generacional i que es resignifiqui amb el pas del temps, que sigui un exponent del ric teixit territorial i que permeti la ciutadania exercir els seus drets i deures democràtics en matèria de memòria històrica. Com diu Mauricio Gaborit,

*En apropiarse de aquel dolor, aquella historia es convierte en dinámica por a la reconstrucción del tejido social, más que por a la reconstrucción de vidas individuales. Estem parlant d'un sentit de pertinença, d'un sentit de comunitat, d'un sentit de nació.*¹⁵

UN BANC D'AVUI, AMB RELATS D'AHIR I VOCACIÓ DE FUTUR

Per a l'elaboració d'aquest projecte hem volgut conèixer de prop alguns dels arxius i bancs audiovisuals de testimonis de més prestigi i reconeguda solvència internacional. Hem analitzat contextos històrics diferents (guerra civil espanyola, dictadura militar argentina i holocaust) i ubicacions geogràfiques distintes (Catalunya, Espanya, Argentina i Estats Units).

Però el que voldríem exposar aquí breument és l'esperit que els acompanyen i les reflexions que ens han permès. Més endavant tindrem ocasió

¹³ Borja de Riquer. “Sobre l'oportunitat històrica i moral del Memorial Democràtic.” *Activitat parlamentària*, nº13. Octubre 2007.

¹⁴ Mercedes Vilanova. “Rememoración y fuentes orales”, dins *Historia, memoria y fuentes orales. Op. Cit.*

¹⁵ Mauricio Gaborit. *Recordar para vivir. El papel de la memoria histórica en la reparación del tejido social.* ECA. Nº 701-702. San Salvador 2007. Dins Elisabet Almeda, *Op. cit.*

de conèixer més detalladament les aportacions fetes per aquestes experiències que hem visitat, quines han estat les seves opcions metodològiques a l'hora de fer emergir la memòria dels oblidats i els exclosos. Relats biogràfics, històries de vida, entrevistes obertes, dirigides, semidirigides... mètodes diferents, discutits, però que sovint es complementen, com es complementen les disciplines que volen donar veu als sense nom, en un compromís ètic i gairebé militant que poden compartir historiadors, psicòlegs, periodistes, antropòlegs, filòsofs...

Sense voler entrar aquí en el que ha suposat la irrupció de la **història oral** com a mètode d'aproximació i estudi, sí voldríem destacar:

- La transmissió oral ha esta dels principis de la humanitat una de les maneres més efectives de conservar la memòria col.lectiva.
- La història oral produeix canvis en la forma de contemplar el passat, esdeveniments que no consten en els documents escrits per això el testimoni individual complementa o suplementa el documento escrit (Liora Duchosoy).
- Memòria oral, el relat entès com un document més. La memòria és subjectiva, vulnerable, fràgil, pot estar tergiversada i fins i tot pot ser exagerada i mentidera però no més que els documents escrits, que poden estar falsificats o fets per un altre. La inexactitud de la memòria no invalida el relat, al contrari, les inexactituds o els errors dels testimonis que tenen un alt grau de veracitat.¹⁶ La seva missió no és establir una veritat asèptica ni pressuposar que el document-paper és més verídic que el document-veu.

“La memoria es una actividad subjetiva que se realiza en un momento o en un período, en un presente. Consiste en dar sentido a acontecimientos del pasado –sea el pasado vivido por una persona o grupo, o transmitido por otros como parte de la tradición o de las creencias compartidas.” Elizabeth Jelin¹⁷

Halbwachs deia que el processos de la memòria són socials, es a dir, depenen de l'entorn social i per això la gent recorda els esdeveniments que ha repetit i elaborat en les seves discussions amb els altres. Malauradament, la situació a casa nostra és diferent i pel que fa a memòria compartida, trobem més exacte el que diuen Middleton i Edwards quan parlen de memòria compartida i de la naturalesa social tant del record com de l'oblit.¹⁸

¹⁶ Carlos Fernández. Jorge Semprún y Manuel Azaustre: *dos vidas contadas*. HAFO n°35, Barcelona, 2006.

¹⁷ Elizabeth Jelin. “Enfoques”. *La Nación*, Buenos Aires 31-3-2002.

¹⁸ Middleton y Edwards. *Memoria compartida. La naturaleza social del recuerdo y el olvido*, Paidós, Barcelona, 1991. Citat per Susana Masseroni a “El enfoque biográfico interpretativo en la investigación socio-histórica.”. Voces Recobradas. Revista de Historia Oral n°15, Buenos Aires, 2006.

Això és especialment vàlid en el nostre context. Mentre que a altres llocs el testimoni adquiria rellevància pública (per exemple, supervivents de la resistència francesa, supervivents de l'Holocaust), a Espanya era silenciats. Podem parlar gairebé de tres **no-memòries**, tres silencis, coincidents en dos etapes:

- Franquisme: silenci per la repressió. La dictadura havia imposat una memòria oficial que la legitimés gràcies a una maquinària de terror que va permetre, en paraules de Primo Levi, el “memoricidi” de qualsevol rememoració de la II República.
- Democràcia: silenci per l'oblit. La transició va imposar silenci a canvi de futur, oblit i impunitat a canvi de llibertat, tot amarat per un discurs equidistant que igualava responsabilitats i distribuïa culpes per igual.

La tercera (no)memòria seria la de les víctimes i el seu entorn, memòria reprimida, memòria transmesa amb por i secretisme, sense aquest reconeixement social que sí han tingut a altres llocs. Ara, en el present, les veus del passat reclamen el seu protagonisme.¹⁹

De la mateixa manera com hi va haver un trencament en el relat generacional, també hi va haver també un trencament en la interiorització dels orígens de la nostra democràcia. La manca de coneixement del passat no ens deixa interpretar el present ni, el que és més greu, incidir en ell. Ens reservem la presumpció de voler evitar el futur, com deia la famosa frase de George Santayana. Estem davant la manca de la memòria exemplar de la que ens parlava Todorov.

“(...) por otra parte –y es entonces cuando nuestra conducta deja de ser privada y entra en la esfera pública- abro ese recuerdo a la analogía y a la generalización, construyo un exemplum y extraigo una lección. El pasado se convierte por tanto en principio de acción para el presente.”²⁰

A tràgica evidència que les víctimes ja no poden parlar s'hi superposa el fet que els supervivents no ho han pogut fer tampoc durant molts anys. Aquest fet, juntament amb l'implacable rellotge vital que fa que cada vegada quedin menys testimonis directes dels anys de la II República, la guerra civil i els primers anys de la dictadura, han portat a una revalorització del supervivent, especialment en aquest context que hem esmentat d'eclosió memorialística. Malgrat que algunes veus critiquin que l'únic mèrit dels que encara poden donar testimoni és el fet de ser supervivents, creiem són una bona oportunitat –i, a més, no tenim on triar- per saber com la dictadura va afectar les seves vides, els

¹⁹ Ens inspirem en la idea d'Elisabet Almeda, *Op. cit.*

²⁰ Todorov citat per Lluís Quintana a *Més enllà de tot càstig. Reflexions sobre la transició democràtica*. Icaria, Barcelona., 2004.

seus àmbits quotidians... No és només una manera de parlar pels que ja no poden sinó ells mateixos manifestar-se com a víctimes. Els psicòlegs que comencen a treballar a l'estat espanyol els efectes del trauma d'un període tan convuls com representa el comprès entre 1931 i 1977 corroboren el que ens diuen molts especialistes: que no només va afectar les víctimes directes de la presó, tortura, o desaparició, sinó la societat sencera, i que aquest trauma es transmet de generació en generació. Com diu Carnovale, hi ha molta gent que creu que

*la dictadura no los afectó personalmente, pero que en sus gestualidades, en sus hábitos y hasta en sus mismos silencios u omisiones recogen una memoria ya construida, y configuran una subjetividad atomizada y aterrada que prolonga sigilosamente los quiebres que el terrorismo de Estado se propuso asentar a perpetuidad.*²¹

Això s'ha pogut veure molt clarament en les exhumacions de fosses que s'han produït al llarg de tot l'estat espanyol. La víctima, òbviament, ja no podia parlar. I l'entorn d'aquella víctima no s'identificaven ells mateixos com a tals. Davant l'evidència del cadàver torturat, afusellat, mal enterrat, el pudor o la inconsciència impedia veure's als familiars també com a víctimes. Francisco Ferrándiz, antropòleg que ha treballat l'entorn de les exhumacions, ha investigat el que hi havia al darrera de la metàfora de cada pala que obria la terra, de cada pala que trencava un silenci.

*“El significado e impacto social y político de estos restos exhumados depende a su vez de la amalgama de “tramas de la memoria” que paulatinamente se organizan (y frecuentemente compiten) en torno a ellos, desde aquellas contenidas en los discursos expertos –historiográfico, político, psiquiátrico, médico, legal, forense, arqueológico, antropológico, etc.- hasta las memorias fugitivas recobradas tras años de silencio y olvido y que se agolpan en las narrativas de los familiares de las víctimas y de los supervivientes de la época.”*²²

L'expressió d'aquest investigador en el sentit que “*se asoman fantasmas por las costuras de la democracia*” revelen la incomoditat davant les imatges d'unes exhumacions que han donat la volta al món, ajudant a crear consciència internacional respecte d'una transició no tan perfecte i, a la vegada, sotmeses al perill de la banalització mediàtica. Així, aquest procés de revalorització del testimoni de les víctimes i dels testimonis de la repressió franquista,

“se ha convertido paulatinamente en uno de los principales ejes de recuperación de la memoria histórica. El notorio género narrativo de posguerra conocido como la ‘batallita del abuelo’, paradigma durante muchos años de la incomunicación intergeneracional en el país, presente en el humos popular en incluso en los tebeos, y actualmente en proceso de extinción biológica, está sin embargo camino de convertirse en una forma de conocimiento sociológico y antropológico de

²¹ Vera Carnovale, *Op. cit.*

²² Francisco Ferrándiz. “Exhumaciones y políticas de la Memoria en la España contemporánea.” *Hispania Nova*. N°7, 2007.

primera magnitud, sobretudo en su expresión narrativa del abuelo (o abuela) vencido, represaliado, traumatizado, silenciado. El fallecimiento de muchas de las víctimas y la elevada edad de otras ha instalado un sentimiento de “vértigo narrativo” entre los grupos de recuperación de la memoria.”

NECESSITAT VS. SATURACIÓ

L'imperatiu biològic fa que estiguem davant un moment irreversible: el del final dels supervivents, dels testimonis directes d'un fet, dels únics que ens poden explicar no tant els fets sinó com els van viure ells. Parlant de les fonts orals, no deixa de ser àcid el comentari que va fer una de les supervivents, Trinidad Gallego, quan va dir: “Les fonts s'estan assecant!”. S'acaba l'era dels testimonis. Arxius i relats, documents i paraula, memòria i història, dos maneres diferents d'abordar el passat, les dues necessàries, les dues diferents, les dues complementàries. El filòsof Reyes Mate, una de les persones que més ha reflexionat sobre la figura del supervivent, ens recorda les paraules de Halbwachs, que assegurava que quan acaba la memòria comença la història.

“La memoria pone el acento en la construcción de un sentido, en la creación de un significado de ese pasado que valga para el presente. De alguna manera se puede decir que lo que importa a la memoria no son los hechos, sino los no-hechos, es decir, lo que pudo ser y quedó frustrado, lo que fracasó y ha quedado arrumbado en la cuneta de la historia. (...) Los no-hechos están ahí para cuestionar la pretensión de los hechos a ser tratados como la única realidad. Facticidad y realidad no coinciden. Con esa estrategia lo que la memoria pretende es que se considere lo frustrado como parte del patrimonio de las generaciones actuales, de manera que puedan los nietos llevar a cabo las causas que ellos no pudieron o no supieron realizar.”²³

Com diu Ferrandiz, és possible que arribem a un umbral de saturació de la memòria traumàtica en la esfera pública,

“ –así como un cierto ‘desgaste de la empatía’ incluso en las audiencias más ávidas- a partir del cual se establece la producción de discursos sobre los vencedores y los vencidos y se dé paso a lo que Alexander llama fase de ‘sosegamiento’ del trauma social. A este recorrido de digestión paulatina del trauma, que se produce a medida que las ‘lecciones’ Extraídas de su experiencia social van cristalizando en identificaciones de desaparecidos, investigación de masacres, atribuciones de responsabilidad, erección de monumentos y creación de museos, archivos de artefactos históricos, ceremonias conmemorativas o comisiones de la verdad, no puede ser ajena la progresiva institucionalización de los esfuerzos de recuperación de la memoria histórica.”

No cal estar obsessionat amb el passat però sí estar en pau amb aquest passat. Els períodes d'oblit poden ser necessaris si són puntuals, però ara el

²³ Reyes Mate, “El final de los supervivientes”. *El País*, 27-1-06

mandat social i legal ens fa centrar en la significació de la víctima, en la necessitat de sentir parlar no tant d'uns fets com de l'experiència viscuda –i sovint silenciada- d'aquests fets. D'aquí el valor d'arxius basats en la centralitat del testimoni, que no pretén substituir el coneixement històric, sinó situar-se en ell amb veu pròpia, esdevé cabdal, tal com deia Ricard Vinyes.²⁴

Després de tot l'exposat anteriorment, i en el context que ens ocupa, entenem que la **importància del testimoni** oral es fonamenta en:

- *eina de recuperació de la memòria històrica.*
- *compromís ètic: donar veu* als qui no l'han tingut mai perquè han estat silenciats físicament, ideològicament o per la por que encara hi ha a molts llocs del territori. Col·lectius oblidats fins i tot dins dels represaliats: dones, nens, persones al marge de les organitzacions polítiques...
- *idiosincràsia del testimoni oral*: no és tan com va ser una cosa (per això ja estan els historiadors) sinó com es va viure.
- *efecte benèfic sobre la societat*: sentir aquestes veus, demostrar el que sovint no es podrà demostrar mai amb papers ni documents.
- *efecte benèfic sobre la víctima*: especialment quan les institucions es comprometen en aquest rol reparador.
- *poder de l'audiovisual per vèncer la desmemòria històrica*, capacitat de calat entre la gent jove (gairebé el 40% dels joves de 12 a 18 enquestats fa pocs anys deien que era el mateix viure en democràcia que en dictadura).
- *poder normalitzador de l'audiovisual*: molta gent gran s'ha atrevit a parlar i a explicar les seves experiències després d'alguns dels documentals de recent aparició basats en el testimoniatge. També normalitzador de conceptes clarament aplicables a la dictadura de Franco: genocidi, feixisme, etc.
- *audiovisual i fons oral com a alternativa* respecte a polítiques de la memòria que ens han anat dosificant el passat.
- *importància del testimoni*: “Frente a quienes lo critican, el testimonio posee una autoridad irremplazable, de ahí la necesidad de recogerlo y conservarlo, porque junto a la importancia del testimonio, está la autoridad del silencio de los que no pueden hablar.” Reyes Mate, filòsof.

²⁴ Ricard Vinyes, “El hombre que coleccionaba testigos.” *El País* 25-4-2005.

FILOSOFIA DEL BANC: NO MORIR COM UN ESTRANY A CASA MEVA

Un dels arxius visitats, Memoria Abierta (Argentina), articula la filosofia del seu arxiu al voltant de l'essència pública que orienta la construcció de l'arxiu.

El propósito último no era –ni es- meramente el acopio, la sumatoria de recuerdos sobre experiencias extremadamente dolorosas, sino contribuir –en primera instancia- a la construcción de un registro de ese pasado a partir del cual se potencien las posibilidades de inteligibilidad de las condiciones que permitieron su existencia, de las políticas implicadas y de sus consecuencias presentes. . pero además, ese registro conformado por este archivo de historia oral expresa la voluntad de “dejar testimonio”, de atestiguar que el daño ha sido cometido.(...) La elaboración del archivo es en sí misma una acto de memoria –aún cuando su finalidad sea más bien presentarse cuando la memoria flaquea. (...) Construir un archivo audiovisual de este tipo es una puesta política en torno a la memoria.²⁵

Per portar endavant aquesta empresa s'han de tenir en compte una sèrie de consideracions.

- No pretendre un abast total. Sabem que hi ha coses que es callaran però cal donar l'oportunitat a un espai d'interlocució que faci possible el coneixement del passat i la comprensió del present i, si cal, la prevenció en el futur. Per amplitud testimonial entenem un univers ampli de veus i experiències: ventall de posicionaments polítics (o no) i que vertebrin la memòria social. Poden conviure relats molt elaborats, de gent experimentada en explicar, enfront dels relats de gent que parla per primera vegada.
- Buscar un terme mig entre els discursos organitzats i les memòries individuals. Les categories (enteses com a grups socials) són necessàries per treballar però, a la vegada, cal trencar aquestes mateixes categoritzacions per fer emergir veus de gent que no ha parlat mai, especialment entre qui no va prendre decisions (però va patir les d'altri) o no es reconeix com a víctima.
- Entre la revictimització i la reparació. L'experiència de l'entrevista sovint és una catarsi pel testimoni, comparteix un passat que de vegades ni tan sols sospita en la seva magnitud, dirà coses que potser no era conscient o no havia volgut dir mai.

²⁵ Vera Carnovale, Federico Lorenz y Roberto Pittaluga (comps.) *Historia, Memoria y Fuentes Orales*. Memoria Abierta. Buenos Aires 2006.

- L'entrevista entesa com l'oportunitat d'un entrevoir, de deixar veure allò que estava ocult.
- Recordar entès com el ricordis llatí, tornar a passar pel cor.
- Significar-se en el sentit oposat al del franquisme. Durant la dictadura, significar-se era perillós, el règim va fer insignificants els opositors. Ara, el protagonista es torna a significar.
- Restitució d'allò que ha estat arrabassat pel règim: la identitat, el nom, una història: *“rescatar un pasado, una existencia, una humanidad, donde el terrorismo de estado pretendió el olvido total.”*
- La persona abans que la víctima. Les víctimes no ho són per atzar, sinó pel disseny d'un pla de repressió i extermini, sigui quina sigui la ideologia i interessos que el sustenten i contra qui l'executen. Però abans de ser víctima per obra del botxí, aquella persona era un agent més o menys actiu, amb una història i uns anhels que es volen rescatar.
- Expressió dels components subjectius, afectius i emotius del testimoni.
- Més interès per la persistència dels fets del passat en forma de memòria o trauma en el present del testimoni, que no en els fets en si.
- Sentit terapèutic, en la funció reparadora que permet al supervivent situar el passat traumàtic en un context significatiu, li permet atorgar un significat (que no explicació ni acceptació) a la seva experiència. En aquest sentit la recuperació pels entrevistats d'un sentiment d'identitat compartida feia que per a molts supervivents la pertinença a l'arxiu fos un consol. L'arxiu no compleix només amb un objectiu, sinó amb molts altres: educatius, històrics, pedagògics, humans...²⁶
- La memòria està sotmesa a l'impacte del pas del temps, no només en el sentit dels estralls que pot causar sinó, també perquè la memòria es desenvolupa en un temps present. Les circumstàncies actuals condicionen el relat.
- Importància de la personalització, de posar-se en la pell de l'altre. Aquest aspecte, facilitador d'empatia i comprensió no sempre és agradable: es pot ser víctima, perpetrador, espectador.... persones normals, amb una vida

²⁶ Alejandro Baer. *El testimonio audiovisual. Imagen y memoria del Holocausto*. Ed. Siglo XXI. Madrid 2005.

normal que de cop i volta s'altera i s'han de prendre decisions, afrontar dilemes.

- Fer present la memòria: transferència de coneixements, visibilització i difusió de les memòries socials, especialment des de la quotidianitat i les subjectivitat.²⁷
- El banc o arxiu entès com un conjunt on unes veus es recolzen (o es contradiuen) amb unes altres. No té res a veure amb els fets objectius, malgrat que es pot estudiar tot conjuntament.

Si aconseguim portar-ho endavant haurem donat un pas més en el que Paul Preston va dir que “*colocarí a la sociedad catalana a la cabeza de una de las políticas culturales y civiles más importantes de la unión Europea*”.²⁸

Si no, cada una dels milers de persones que no han pogut trobar pau, justícia i reparació en la paraula, sentiran que es compleix l'admonició de Manuel de Pedrolo quan deia “moriré com un estrany a casa meva.”

²⁷ Prenem aquesta expressió de “Fer present la memòria” del programa dirigit per Elisabet Almeda, un programa de recerca i divulgació per fer presents les vivències, trajectòries i les experiències dels protagonistes de la dictadura franquista a Catalunya que s'ha desenvolupat conjuntament entre les aules d'extensió universitària de la gent gran adscrites a la Universitat Pompeu Fabra i Copolis (Dep.de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona). El projecte ha donat com resultat l'excel·lent obra *Cinquanta-una veus trenquen el silenci*, cinc volums amb els resultats de sis anys de treball.

²⁸ Paul Preston. “Un memorial democrático en Cataluña”. *El País*, 24-2-2005.

EL PROJECTE

- El Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica es nodrirà d'entrevistes de nova creació i de la recopilació de treballs de memòria oral que s'han fet els darrers anys.
- A partir de l'any 2009, els projectes de memòria oral subvencionats pel Memorial hauran de lliurar una còpia perquè sigui guardada al futur Banc.

El Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica serà sens dubte un projecte pioner a l'estat espanyol. L'únic projecte que funciona és el gallec però no té les dimensions i l'ambició del projecte català, sobretot pel què fa a la divulgació i consulta. Altres projectes que havien de tenir dimensió estatal, com el del "Centro Documental de la Memoria" a Salamanca estan totalment aturats i sense projecte ni dates de realització.

El Banc que proposem, està basat en una metodologia seriosa i eficaç (provada en centres de prestigi de tot el món) i hauria de tenir una dimensió local, però també internacional, establint convenis de cooperació i intercanvi amb d'altres arxius del món. Alguns departaments d'espanyol d'universitats americanes, per exemple, han engegat projectes d'història oral centrats en el franquisme i la Guerra Civil i estarien interessats en trobar ponts de cooperació amb el Banc.

Creiem que el projecte s'hauria d'implicar també en la recuperació i restauració de fons de memòria oral en perill de desaparició, com el dels Judicis a les Juntes Militars Argentines, les cintes del qual estan envellint sense que ningú hi posi remei.

La missió principal del Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica serà, però, recuperar la memòria dels que van lluitar per les llibertats al nostre país i es sustentará en dues branques principals:

- La creació d'un fons de 1.000 entrevistes de nova creació
- La recollida d'entrevistes ja realitzades per diferents institucions al llarg dels últims anys.

Les dues tindran una importància bàsica fins al punt que el projecte no s'entendria sense una d'elles. La primera, perquè serà la primera vegada, que des del govern del país s'entrevistarà als protagonistes (anònims i públics) de la nostra història d'una forma metodològicament seriosa i seguint una mostra representativa.

La segona, perquè des de la societat civil s'ha fet els últims anys un gran esforç per recuperar la veu de les persones silenciades durant el franquisme. A

més a més, moltes de les persones que han estat entrevistades en petits projectes de memòria oral, avui ja han desaparegut i l'entrevista que els hi va fer un estudiant, un mitjà de comunicació local o el seu ajuntament s'han convertit en l'última opció per no perdre definitivament la seva veu.

Una de les tasques fonamentals, doncs, del Banc serà recuperar aquestes entrevistes i incorporar-les a la seva base de dades. Si l'entrevista no està disponible per la consulta pública, s'intentarà digitalitzar-la perquè passi a formar part del banc d'imatges propi. Quan aquesta estigui dipositada en un arxiu públic que en garanteixi la consulta i la conservació, el paper del Banc es limitarà a referenciar-la en la seva base de dades.

En aquest sentit, i tenint en compte que el Memorial segueix donant subvencions per la realització de projectes d'història oral, hem elaborat unes normatives bàsiques que els sol·licitants de l'ajut hauran de complir, entre elles dipositar una còpia dels seus treballs al futur Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica. Aquestes recomanacions s'han fet també extensives a les bases del premi de Memòria Històrica que atorga el Memorial en el festival cinematogràfic Memorimage. Les recomanacions fan referència a la manera de realitzar les entrevistes, el format de vídeo en què s'han de gravar, els aspectes legals i els usos posteriors del material. Aquesta normativa està basada en la metodologia que proposem per la realització de les 1.000 entrevistes de nova creació que tot seguit passem a detallar.

L'UNIVERS

- Es realitzarà una mostra prèvia, entrecreuant fets històrics amb categories de testimonis, basades en criteris de militància, gènere i territorials.
- Per cobrir aquesta mostra es realitzaran unes 1.000 entrevistes, en diferents fases.
- Es posarà especial èmfasi en els testimonis menys entrevistats fins al moment, els més silenciats.
- El període històric abarcarà des de la proclamació de la II República fins a la transició política (1931-1977).

Danièle Voldman, en el seu article “La importància del verb”²⁹ assenyala que existeixen dos tipus de testimonis, els que creuen que han fet la història i els que creuen que l’han patit. Els primers acostumen a tenir un discurs ja molt elaborat, perquè han estat entrevistats moltes vegades: “aquest tipus de testimonis (...) han construït al llarg dels anys (...) una memòria erigida en història pròpia, tenen una coherència i una estructuració rígides que demanen un gran zel si es vol anar més enllà del recurs reconstituït, estereotipat. (...) Aquest tipus de testimoni selecciona els records a fi i efecte de minimitzar els desacords, les tensions i els conflictes interns de l’organització tot esborrant la importància dels opositors”

Pel contrari, els testimonis que “han patit la història”, la gent comuna, els marginats, tenen un discurs més erràtic però més franc en la mesura que no ha estat construït amb anterioritat. Ells seran sens dubte una de les prioritats d’aquest projecte, aquestes veus anònimes que no han estat entrevistades anteriorment, i dins d’aquest grup tindran un pes molt important les dones, a les quals moltes vegades no s’ha tingut molt en compte per haver estat entre les “patidores de la història”.

En aquest sentit, l’historiador Josep Maria Solé i Sabaté, ens ha insistit en la importància d’entrevistar el testimoni “verge” i corrobora Danièle Voldman amb la seva experiència personal: molts dels líders d’associacions, partits polítics, sindicats que ha entrevistat, han com a mínim “maquillat” els seus relats, com ha pogut comprovar a posteriori contrastant fonts.

No per això deixarem d’entrevistar líders polítics, sindicals o empresarials, però sens dubte la prioritat del projecte serà rescatar les veus d’aquests personatges menys “mediàtics”.

El Banc, l’objectiu del qual serà el de recollir testimonis que hagin viscut d’alguna manera o altra la lluita per la recuperació de les llibertats democràtiques a Catalunya, entrevistarà persones que hagin presenciat els fets

²⁹Danièle Voldman. *La importància del verb*. p. 23-25. Publicat dins del recopilatori de Mercedes Vilanova, Lluís Úbeda (Ed.) *El repte de les fonts orals*. Memorial Democràtic, Barcelona 2006

més rellevants d'un ample període històric que aniria des de la proclamació de la República (primer període plenament democràtic), la Guerra Civil, la dictadura franquista, i la transició política fins a les primeres eleccions democràtiques després del franquisme, és a dir, des de 1931 fins a 1977.

L'ample període històric al qual ens enfrontem i la diversitat de la repressió franquista al llarg del temps i del territori, ens obliga a realitzar una mostra representativa, basada en un cronograma realitzat per al projecte per Joan B. Culla, creuat amb altres categories de caràcter territorial, de gènere, i de militància política (o no militància). Perquè totes les accepcions d'aquest **cronograma-mostra** estiguin convenientment representades hem estimat que seran necessàries unes 1.000 entrevistes, aproximadament. Cap dels arxius que hem estudiat durant l'elaboració d'aquest projecte ha elaborat una mostra representativa del seu univers i tots han anat entrevistant els testimonis a mesura que arribaven, i pretenien arribar a la representativitat per acumulació, com a molt corregint el tret a mesura que s'anaven realitzant entrevistes. En el cas d'aquest projecte ens sembla totalment inviable procedir d'aquesta manera perquè ens enfrontem a una realitat massa enorme i fragmentada que impossibilita començar el projecte sense haver "ordenat" una mica aquest univers.

La mostra-cronograma l'hem dividit en 5 períodes històrics:

- 1931-1936: Segona República
- 1936-1939: Guerra Civil i Revolució
- 1939-1959: El primer franquisme
- 1959-1975: El segon franquisme
- 1975-1977: El camí cap a la democràcia parlamentària

Aquests grans **períodes històrics** estan subdividits en fets històrics diversos, i a la vegada aquests fets estan entrecreuat en **categories creades per raons territorials, de gènere, i de militància política o no**. En el capítol següent proposem una aproximació del què ha de ser la mostra definitiva del futur Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica.

El projecte pretén ser el màxim de plural possible de manera que sigui una eina eficaç per comprendre el què va ser la dictadura franquista i la guerra civil que la va precedir. En aquest sentit, creiem necessari acceptar el repte d'entrevistar als botxins, els perpetradors de la violència política, tot i tenint molt clar quin són els testimonis que van estar al cantó de la democràcia i dels drets humans i quins no. La majoria dels projectes estudiats no han entrevistat perpetradors encara que reconeixien la necessitat de fer-ho. En aquest sentit ens han encoratjat perquè el Banc contempli també aquest perfil de testimoni. Creiem que sens ells no es pot entendre el període històric que abarca el projecte.

Sens dubte, una de les prioritats del projecte serà entrevistar a la gent més gran abans no acabin de desaparèixer del tot. En aquest sentit, l'historiador Andreu Mayayo ens ha fet reflexionar que, sobretot en el primer període, la mostra serà ja molt limitada i segurament poc representativa perquè la majoria de testimonis han desaparegut ja. Sens dubte, un dels principals handicaps del projecte és que comença massa tard pel què fa als testimonis que van viure la república i la guerra civil, però també creiem que cal salvar les veus que encara tenim. En aquest primer període serà clau la recopilació d'entrevistes fetes per diferents institucions al llarg dels últims anys.

De totes maneres, tot i que l'univers dels supervivents de la guerra està ja molt limitat (pràcticament només queden els nens/es), no hem de perdre de vista l'experiència del projecte gallec "Os nomes, as voces, os lugares" que ha entrevistat 360 testimonis, molts d'ells d'aquest registre d'edat, amb grans resultats tant pel què fa a recollida d'informació com a política reparadora de les víctimes. Davant la impossibilitat de poder "triar" gaire els testimonis per adequar-los a les demandes de la mostra, en aquest registre d'edat caldrà ser més flexibles (els gallecs entrevisten a tothom que vol) i entrevistar els que queden, encara que no encaixin exactament en la mostra.

Sense perdre la perspectiva de la importància d'entrevistar els més grans com més aviat millor, ara és sens dubte un molt bon moment per entrevistar als testimonis que van viure els últims temps del franquisme i la transició: estan en bones condicions físiques i mentals, la majoria encara viuen i estan començant a jubilar-se, amb la qual cosa se sentiran més lliures per parlar sense lligams de les responsabilitats que havien tingut. Per tant, seria interessant no relegar les entrevistes a aquests testimonis al final del projecte, no fos que acabéssim trobant-nos amb la mateixa circumstància que patim amb els supervivents de la guerra.

Per trobar els testimonis plantejem quatre vies:

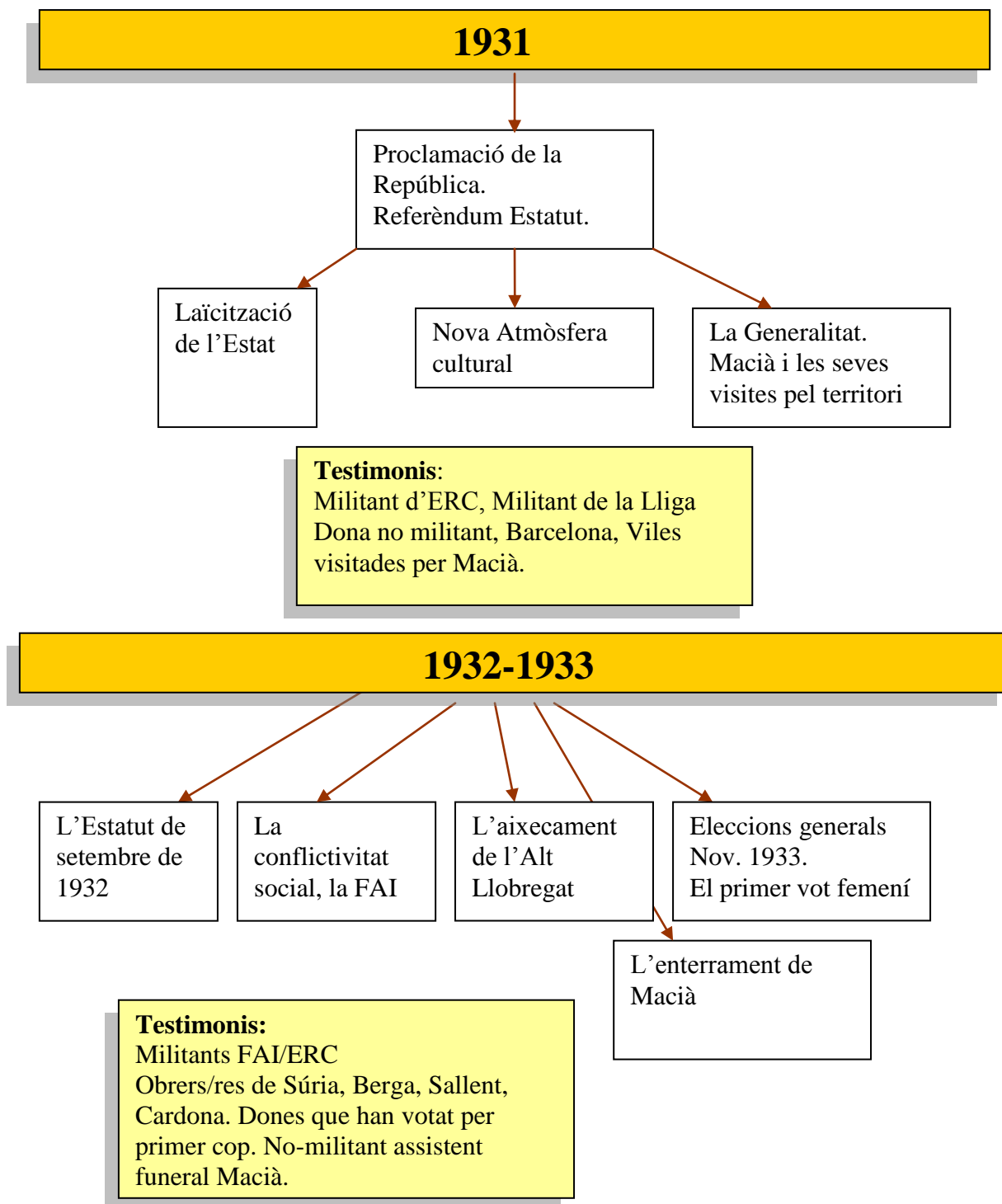
- Una **crida popular** a través dels mitjans de comunicació. Aquest camí permetria accedir a testimonis que no han estat mai entrevistats i que no pertanyen ni han format part de cap formació política.
- **Historiadors locals, grups locals** que han realitzat treballs de memòria en els seus pobles o comarques.
- **Llistat d'expresos polítics** que van demanar acollir-se a les ajudes que donava la Generalitat, així com el **llistat de desapareguts** en fosses comunes.
- **Associacions d'expresos, amicals, partits, sindicats, associacions de veïns, casals d'avis...**

Els testimonis també els podem dividir, segons Elisabeth Jelin,³⁰ en dues categories: el què han viscut de primera mà el què relaten (ell n'ha estat el protagonista) i el que n'ha estat testimoni però no subjecte (ho ha presenciat però no li ha succeït a ell). Dels primers, sens dubte, ja no en podem fer una mostra representativa perquè una part d'ells va morir a causa dels fets que ens interessa relatar (van ser afusellats, van morir en el transcurs d'una batalla, etc.) però això no ens ha d'impedir seguir amb la nostra feina, acceptant les mancances i limitacions de la font oral, que no són menys que la d'altres fonts històriques.

³⁰ Elisabeth Jelin. *La narrativa personal de lo invivable*. p. 64-65. Publicat dins del recopilatori realitzat per Vera Carnovale, Federico Lorenz y Roberto Pittaluga. *Historia, memoria y fuentes orales*. Cedinci editores. Buenos Aires 2006

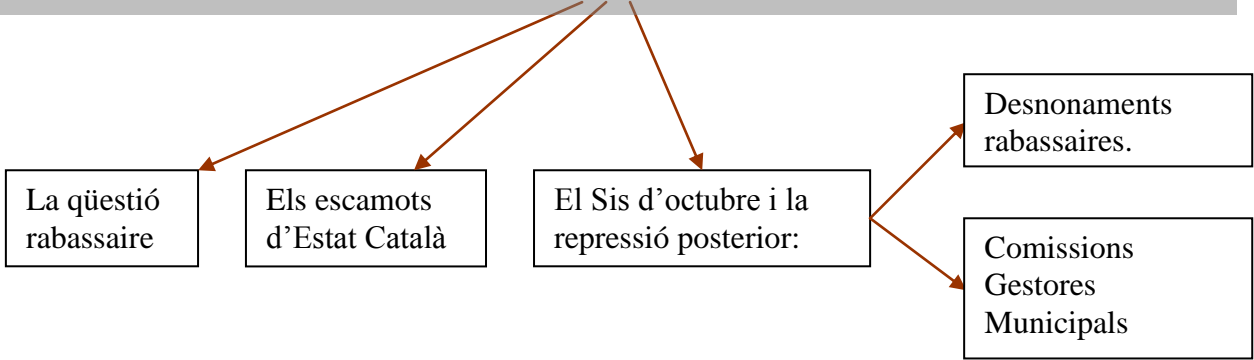
MOSTRA-CRONOGRAMA

1931-1936: Segona República³¹

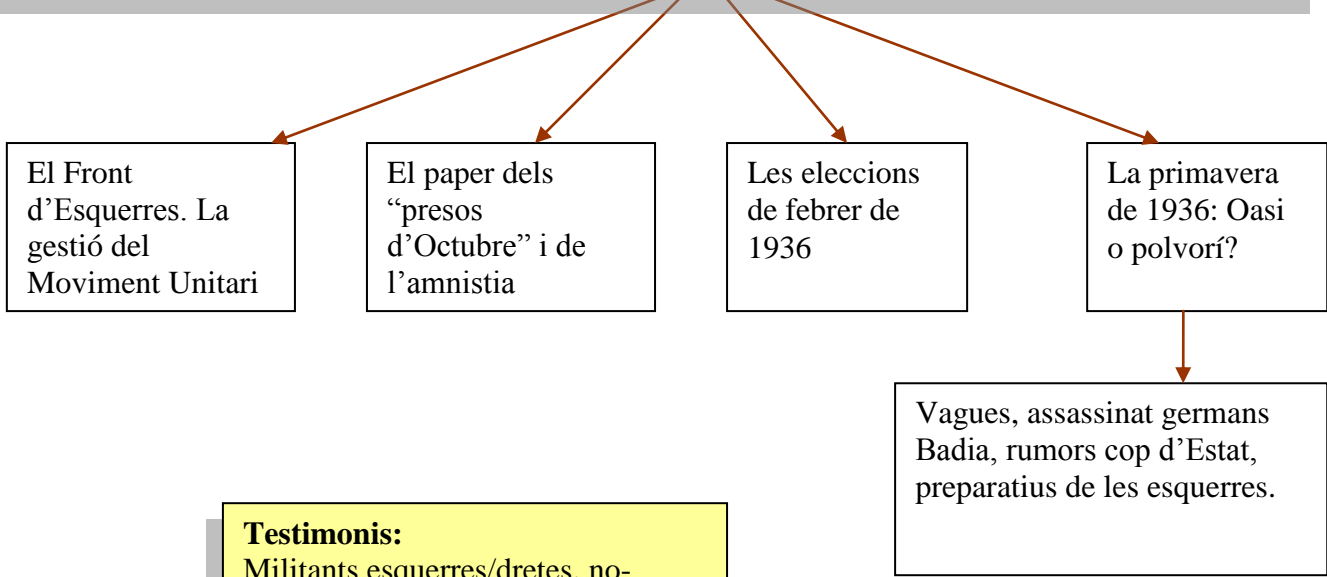
³¹ Durant el període de la República els testimonis proposats són merament indicatius, perquè pràcticament només queden vives persones que eren nens/es durant aquells anys.

1934

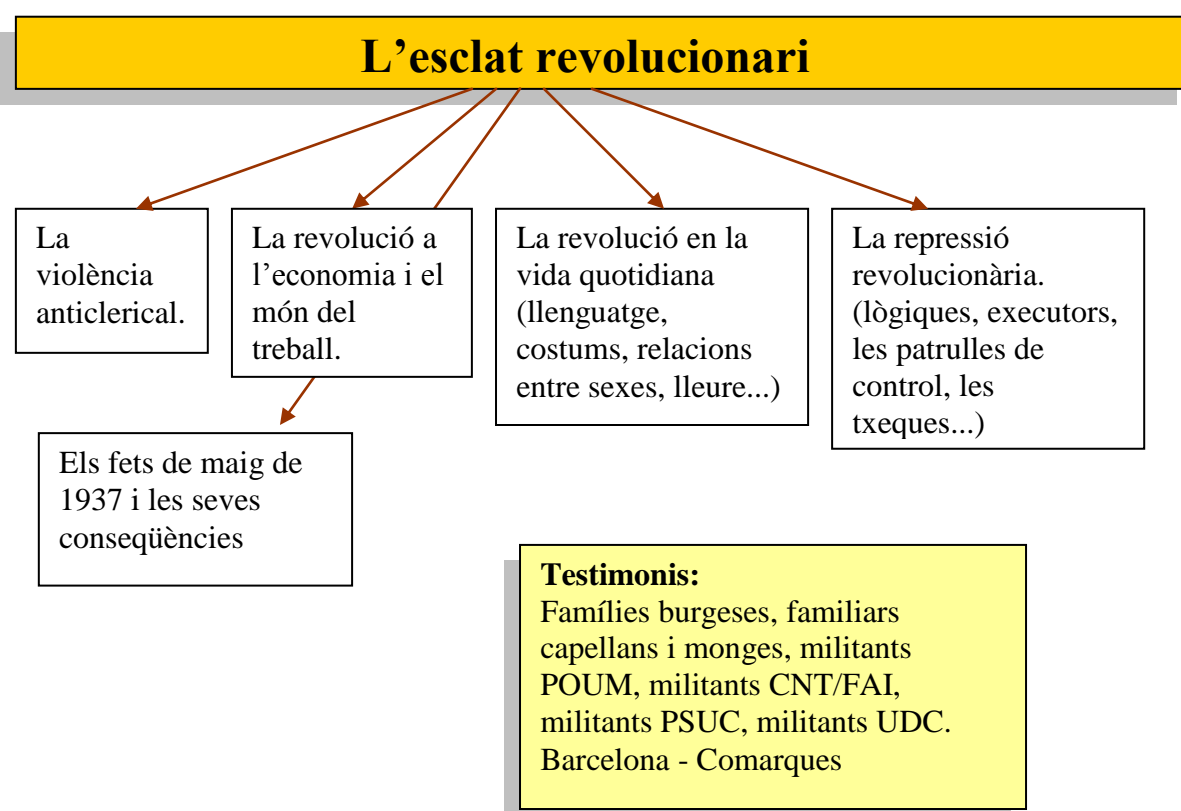
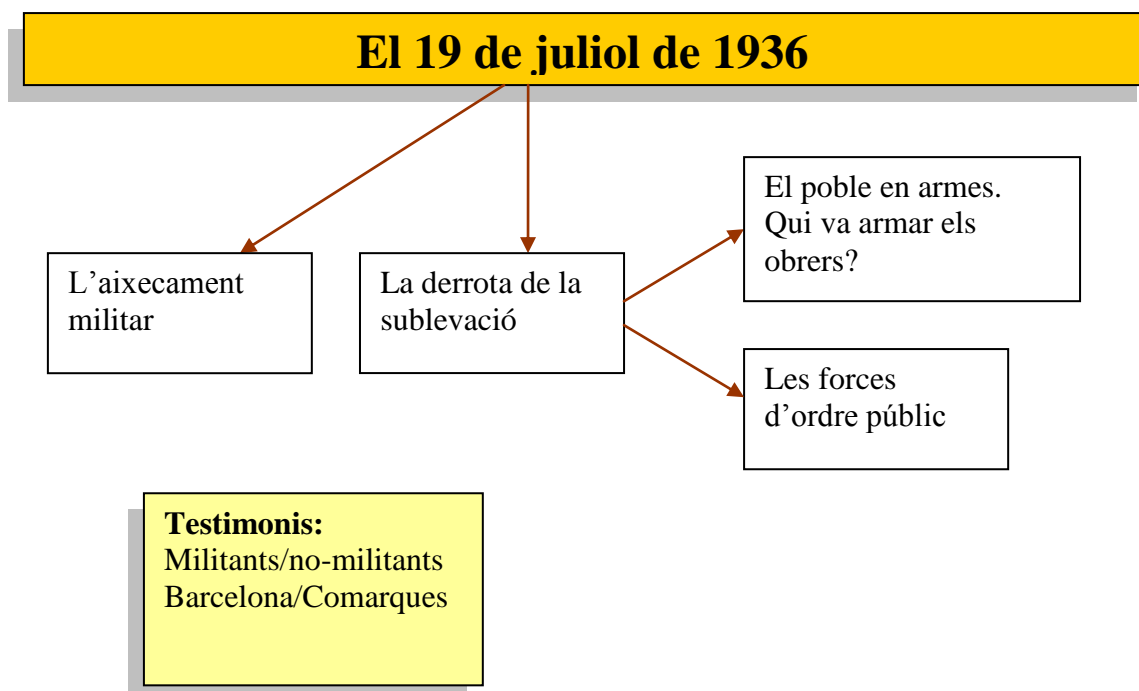
Testimonis:
Rabassaires, dones de Rabassaires,
Militants d'Estat Català.
Habitant Barcelona no militant.

1935-1936

Testimonis:
Militants esquerres/dretes, no-militants,
Empresaris/obers.
Barcelona/comarques

1936-1939 Guerra Civil i Revolució³²

³² El llistat de testimonis no és exhaustiu sinó només una primera aproximació. Les consideracions territorials només estan contemplades si hi ha un motiu històric molt específic d'un indret. En els fets històrics que han succeït arreu del territori, es seleccionaran testimonis de diferents comarques i viles.

La guerra

La mobilització: del voluntariat a la lleva.

Els bombardejos i la defensa passiva.

La penúria d'aliments, l'economia d'intercanvi, els refugiats.

La batalla de l'Ebre.

La desfeta final i l'èxode.

Execucions i fosses comunes al Pallars

Testimonis:

Milicians. Membres de la lleva del biberó. Supervivents dels bombardeigs de Barcelona, Tàrraga, Lleida, Granollers, Figueres i Reus. La fam a Barcelona, a pagès. Familiars víctimes execucions sumaríssimes al Pallars.

1939-1959: El primer franquisme

La instauració del nou ordre

Els exiliats i els que tornen de França

Les diverses formes de la repressió

L'enduriment de les condicions de vida i de treball

L'actitud davant de la dictadura

La influència del curs de la Segona Guerra Mundial

Testimonis:

Exiliats. Els que tornen de França. Expresos. Familiars afusellats. Supervivents batallons de treball. Militants CNT/PSUC/ERC/FNC. Exmembres División Azul. Nens d'Auxilio Social. Fills de republicans donats en adopció. Falangistes. Empresaris. Membres de l'església catòlica.

Les grans esperances

L'impacte de l'alliberament de França. (Vall d'Aran, octubre 1944)

La reactivació de l'activitat clandestina

El maquis

L'enduriment de la repressió (finals anys 40)

Testimonis:

Habitants de l'Aran. Participants invasió Vall d'Aran. Supervivents Camps Concentració Nazi. Homes/dones activitat clandestina. Maquis. Membres Somatén. No-militants comarques afectades.

Els anys 50

La crisi de les grans sigles històriques (CNT, ERC...)

El paper creixent dels comunistes

Les grans mobilitzacions socials: les vagues de tramvies de 1951 i 1957

Nous nuclis d'activistes: el catalanisme catòlic.

La lentíssima millora de la vida quotidiana (racionament, restriccions elèctriques...)

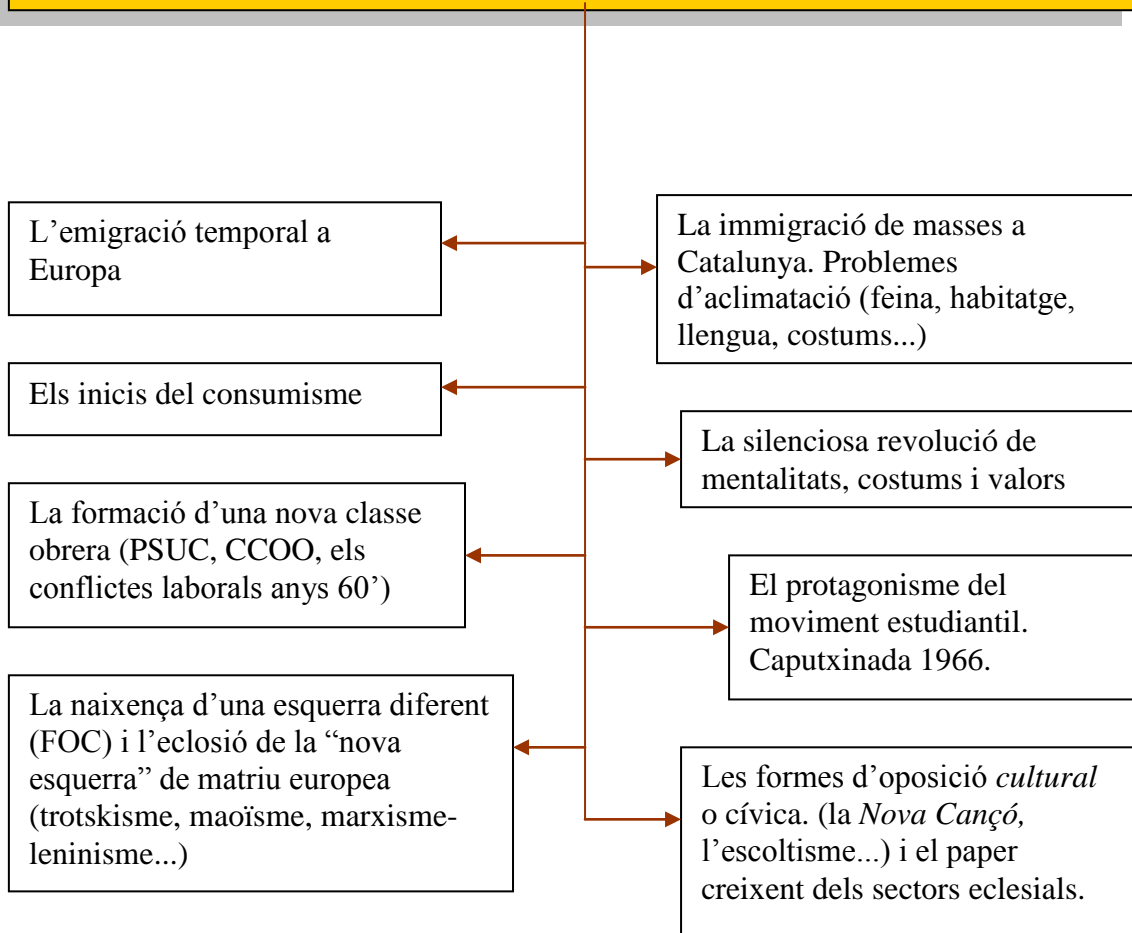
La persistència de la repressió

Testimonis:

Militants ERC/CNT/PSUC. Oïents i membres de *La Pirenaica*. No-militants participants vagues tramvies. Estudiants Universitaris. Participants boicot *La Vanguardia Española*. Expresos. Dones a casa (racionament).

1959-1975: El segon franquisme

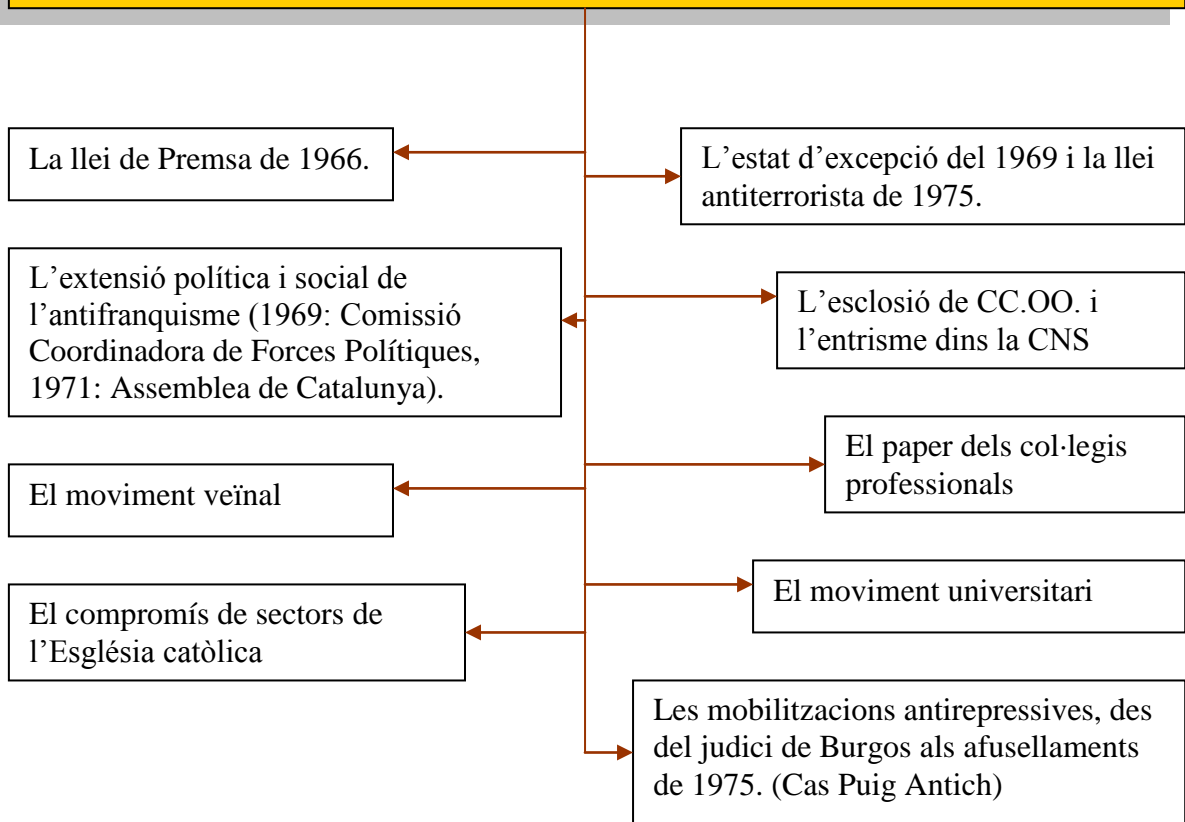
El *desarrollo* econòmic i els canvis socioculturals que provoca.

Testimonis:

Emigrants. Immigrants. Militants PSUC, FOC, Trotskistes, Membres CC.OO, Obrers SEAT, participants Caputxinada, membres SDEUB, Funcionaris de presons. Polícies. Escoltes. Membres *Nova Cançó*. Membres de la nova església.

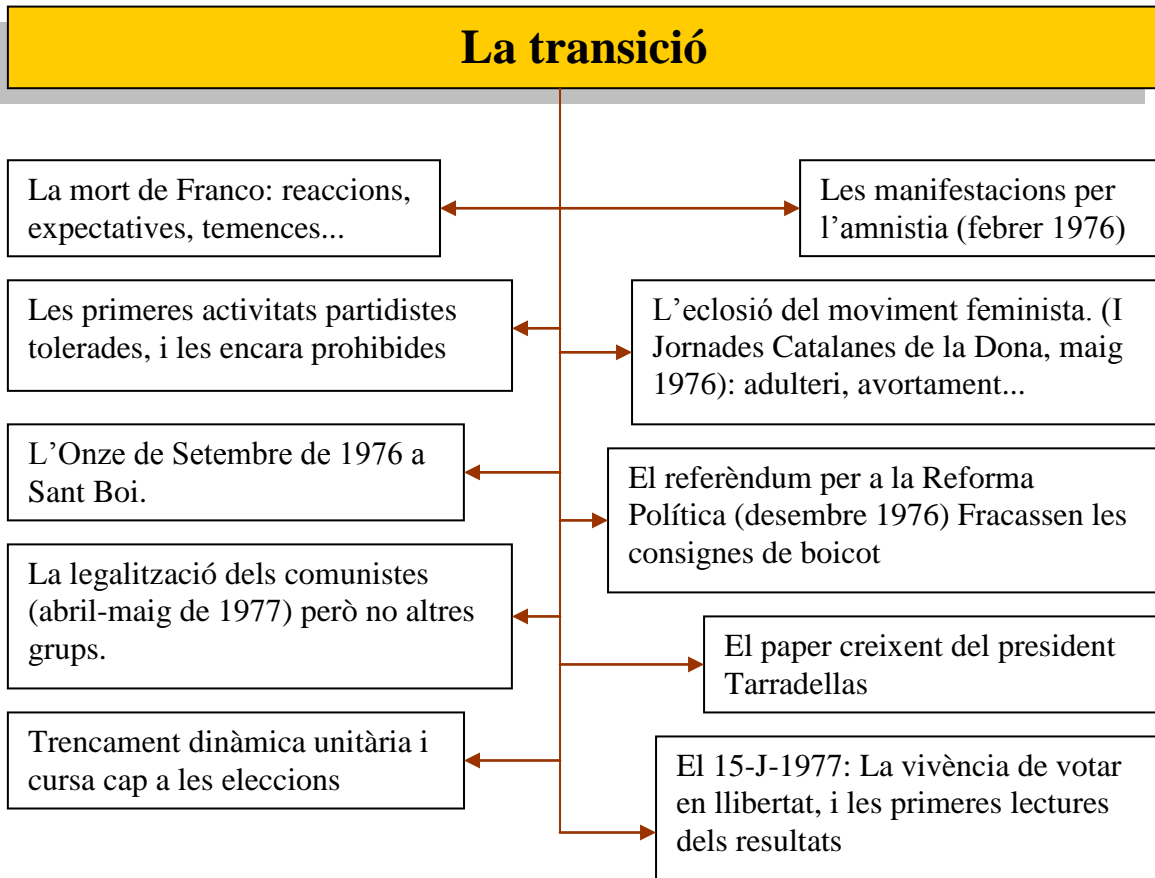
La crisi de la dictadura

Els testimonis:

Periodistes. Advocats. Fiscals. Víctimes de la repressió.
Guerrillers de Cristo Rey i altres grups ultres.
Membres Unió de Pagesos (rural)
Militants forces antifranquistes. Obrers.
Membres Associacions de Veïns (Barcelona i ciutats àrea Metropolitana). Capellans *rojos*. Els ordres religiosos, de Montserrat als Caputxins. Estudiants. PNN's.

1975-1977: El camí cap a la democràcia parlamentària

Testimonis:

Militants PSUC, PSAN, ERC, PSC(reagrupament), Federació PSOE. Nacionalistes moderats. No-militants. Feministes. Independents Assemblea de Catalunya. Tarradellistes.

METODOLOGIA DE LES ENTREVISTES

- L'habilitat de l'entrevistador en generar empatia i formular les preguntes serà primordial per aconseguir una bona entrevista.
- La realització d'entrevistes és un art, no una ciència. Per tant, hi ha moltes maneres de fer una bona entrevista.

“Una entrevista és abans que res una autopresentació creada per qui parla en una situació extraordinària i interpretada per una altra persona que no és l'informant. Aquesta és, i sempre ha estat, la limitació de l'entrevista. Ras i curt.”³³ Magnus Berg defineix així l'entrevista i les seves limitacions. Però aquestes limitacions no invaliden la font oral sinó que la defineixen, i una bona tècnica d'entrevista ajuda a reduir aquestes limitacions (que d'altra banda té qualsevol font històrica) i a garantir-ne el rigor. Danièle Voldman, en l'article mencionat anteriorment, defineix l'entrevista com una espècie de joc de fet i amagar entre l'entrevistador i el testimoni. L'entrevistador s'enfronta a una memòria reconstituïda que ha de desxifrar i que està conformada pel relat, però també pels silencis, el llenguatge no-verbal i el discurs no-dit.

Per aquest motiu el paper de l'entrevistador, la seva habilitat a l'hora de plantejar les preguntes, la seva capacitat d'escoltar i els seus dons d'empatia resulten primordials per a obtenir un bon relat. Magnus Berg defineix dues actituds necessàries de l'entrevistador: *la distància cínica i la competència etnològica*. És a dir, l'entrevistador ha d'estar prou ben informat prèviament per poder formular preguntes que donin una coherència al discurs de l'informant, però mentre aquest parla no l'ha de contradir ni mostrar incomoditat si el discurs del testimoni no coincideix amb el què ell ha investigat prèviament.

En aquest sentit Roland Fraser, un dels pioners en la realització d'història oral sobre la Guerra Civil, comenta que quan es fa una entrevista l'entrevistador s'ha de buidar interiorment i convertir-se en una persona tranquil·la: “Em buido, sóc de l'altre, sóc allà per a ell o per a ella. No és una abdicació de l'ésser, vull deixar-ho ben clar, sinó una suspensió; m'he de buidar de les timentors internes que, cinc minuts abans, i de nou cinc minuts després de l'entrevista, poden preocupar-me. Els psicoanalistes parlen d'*atenció en suspensió lliure*, que és un estat d'escolta, segons jo ho entenc, a la recerca de paraules o frases que evoquen una consciència del problemes interns del pacients.”³⁴

Molts autors han definit el paper de l'entrevistador en la recerca i obtenció de fons orals, la majoria dels projectes que hem estudiat han elaborat manuals o han dissenyat cursos per ensinistrar als futurs entrevistadors. A tots ells ens

³³ Magnus Berg. *L'entrevista com a mètode de producció de coneixements*. p. 85-86. Publicat en el recopilatori *El repte de les fonts orals* (op.cit)

³⁴ Ronald Fraser. *La formació d'un entrevistador*. p. 61-62. Consultat a *El repte de les fonts orals* (op.cit)

referirem per definir el paper de l'entrevistador en el Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica, encara que farem especial referència a les "Eines per a treballs de memòria oral"³⁵ editades per la Direcció General de la Memòria Democràtica. De totes maneres, les instruccions que donem no són receptes absolutes que s'han de seguir al peu de la lletra sinó preferències o recomanacions. Com diu el manual de l'entrevistador del United States Holocaust Memorial Museum³⁶, fer una entrevista és un art, no una ciència, i per tant hi ha moltes maneres de fer-la, totes elles correctes. Creiem que sempre s'ha de tenir una flexibilitat, una capacitat d'adaptació a les circumstàncies particulars de cada entrevista, de cada testimoni.

La pre-entrevista

- Primer contacte telefònic, per assegurar-se que el testimoni correspon al perfil buscat.
- Pre-entrevista no enregistrada a la seu del Banc, per recollir dades biogràfiques per preparar-se l'entrevista i establir lligam de confiança entre testimoni i entrevistador.
- Signatura d'un acord de cessió d'imatges en les condicions que el testimoni proposi.
- Se li demana al testimoni que busqui documents i fotografies pertinents als fets que narrarà.

Un cop localitzats els testimonis el següent pas serà realitzar un primer contacte telefònic. Aquest contacte el farà la persona que realitzarà l'entrevista, començant ja des d'un primer moment a establir una relació de confiança amb el testimoni. Li informará de forma sintètica sobre el projecte del Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica i el convidarà a participar, deixant sempre ben clar que l'oferiment es fa en nom del govern del seu país, la Generalitat de Catalunya. En aquesta primera conversa telefònica l'entrevistador comprovarà amb el futur entrevistat les seves dades biogràfiques i contrastarà si el seu perfil s'escau en el que la mostra marca. Es tindrà també en consideració l'estat de salut de la persona, la seva memòria, i la seva capacitat de narrar els fets. Amb tots aquests elements l'entrevistador consultarà amb l'equip del Banc i s'acabarà de decidir si el testimoni és apte per ser entrevistat. Un cop presa la decisió es torna a trucar al testimoni, tan si és per convidar-lo a participar, com si només és per agrair-li el seu temps.

Al testimoni seleccionat se li proposarà d'anar a la seu del Memorial Democràtic per tenir una pre-entrevista amb l'entrevistador i perquè pugui fer-se

³⁵ M. Dolores Bernal i Joan Corbalán *Eines per a treballs de memòria oral*. Memorial Democràtic. Barcelona 2008

³⁶ Department of Oral History Staff. *Oral History Interview Guidelines* United States Holocaust Memorial Museum. Washington 1998

una idea de quin és el projecte on ell “dóna” la seva història de vida. És positiu que conegui l’espai i l’equip per adquirir confiança. En cas que el desplaçament no sigui possible, aquest primerencontre es realitzaria a casa del testimoni o en l’espai que ell suggereixi. Com que aquesta primera trobada no s’ha d’enregistrar, no cal que el lloc de trobada tingui unes condicions gaire específiques, sempre i quan permeti mantenir una conversa amb tranquil·litat i intimitat suficients. Aquesta primera trobada té una importància cabdal ja que és el moment per excel·lència de la primera presa de contacte amb el testimoni, de començar la relació, d’agafar confiança, de generar empatia.

Durant aquesta primera visita l’entrevistador l’informarà més detalladament del projecte, se li ensenyarà el sistema de consulta d’altres testimonis ja enregistrats i se li presentaran altres membres de l’equip, especialment l’altra persona que estarà present en la seva entrevista.

En aquest primerencontre es realitzarà una pre-entrevista que permetrà omplir una fitxa que contindrà les dades bàsiques del testimoni, així com un breu perfil biogràfic que servirà de base perquè l’entrevistador pugui preparar-se l’entrevista. En aquest moment interessa obtenir respostes concises i evitar que el testimoni s’estengui molt en les respostes, convidant-lo si és necessari a reservar els detalls per l’entrevista, quan la càmera estigui engegada. De fet, aquesta pre-entrevista també té l’objectiu de començar a estimular la memòria del testimoni, encara que evitant que es desbordi abans de l’entrevista. Es tracta d’aconseguir la suficient informació per tenir les preguntes claus per a què el testimoni pugui explicar la seva vida.

Finalitzarem aquesta primera trobada proposant-li la signatura d’un acord en que ell cedeix els drets de l’entrevista al Banc Audiovisual de la Memòria, però on també pot fixar les condicions sota les quals ell accepta donar el seu testimoni (p.ex. no fer-se públic fins després de la seva mort). De fet, es tractaria d’un contracte on es fixarien els drets i deures de les dues parts.

L’entrevistador conclourà aquesta primera trobada programant l’entrevista a poder ser al cap d’uns set dies, aproximadament. Aquest temps és el que calculem necessari perquè l’entrevistador pugui preparar-se l’entrevista i que en canvi no “refredi” massa al testimoni. També és un espai de temps suficient perquè el testimoni rebusqui en la seva memòria, però també en els seus calaixos i àlbums, cercant documents o fotografies pertinents al relat, i que serien enregistrats durant l’entrevista i escanejats.

Documentant-se per l'entrevista

- L'entrevistador ha d'anar ben documentat a l'entrevista. Haurà d'adaptar el qüestionari del Banc al seu testimoni.
- L'entrevistador ha de ser fexible. Portarà preguntes-guia preparades però no per seguir-les al peu de la lletra.
- Important conèixer abans: noms persones implicades en el fets, toponímia específica, noms principals organitzacions.

Una entrevista amb èxit comença amb una preparació prèvia molt intensa. Segons Dean Hammer i Aaron Wildausky,³⁷ familiaritzar-se amb la situació en què es troba la persona entrevistada fa augmentar la probabilitat que l'entrevistador pugui distingir entre els fets objectius i els subjectius. De totes maneres portar una idea massa predeterminada també pot ser negatiu perquè pot condicionar inconscientment les respostes de l'entrevistat.

Cal demostrar cert coneixement del tema perquè el testimoni no s'hagi d'estendre en les parts més obvies i superficials. També el farà sentir-se més còmode tenir al davant un interlocutor que coneix el tema.

Un bon entrevistador ha de ser, abans que res, flexible. L'habilitat d'adaptar-se a un descobriment fortuït donarà uns resultats molt profitosos.

Cal portar preparades *preguntes-guia* que només s'usaran el mínim indispensable. Són adequades per a temes presumptament delicats, per evitar la situació complicada d'haver d'improvisar sobre la marxa les paraules adequades. També poden ser usades per introduir punts importants en moments de monotonia o silenci angoixant.

En aquest sentit, el Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica tindrà preparats uns quants qüestionaris tipus per a cada etapa històrica i categoria. Aquests qüestionaris, que seran sempre un llistat d'ítems a tractar i mai un llistat tancat de preguntes, hauran de ser completats per cada entrevistador després de la realització de la pre-entrevista, adaptant-los a les especificitats de cada testimoni (la seva condició social, el seu poble o barri, l'organització a la qual pertanyia, etc.). L'entrevistador tindrà a la seva disposició el Centre d'Estudis del Memorial Democràtic per realitzar aquesta recerca. Sovint, però, haurà de desplaçar-se a arxius comarcals per acabar de documentar-se. No es tracta de fer una investigació a fons, sinó més aviat una documentació exhaustiva de la realitat del testimoni que haurà d'entrevistar. És molt important, sobretot, conèixer els noms de persones implicades en la història (militars, membres locals de Falange, dirigents d'organitzacions, alcaldes, etc.), els topònims de la geografia local, i el nom d'organitzacions o fets rellevants. El coneixement

³⁷ Dean Hammer i Aaron Wildausky *L'entrevista semiestructurada de final obert*. p. 92. Consultat a *El repte de les fonts orals* (op.cit)

d'aquests noms donarà al testimoni la confiança de parlar amb una persona documentada, que s'ha interessat veritablement per la seva història, i a l'entrevistador la capacitat de fer preguntes que permetin aprofundir en el relat. S'ha d'evitar de donar la sensació que ja se sap tot (seria contraproduent perquè potser el testimoni ja no tindria la necessitat d'explicar res en detall), sinó al contrari, l'actitud ha de ser la de voler aprendre del testimoni. En aquest sentit Roland Fraser recomana: "Una de les coses que va bé és la pregunta *ingènua*. L'entrevista no funciona si hi vas donant a entendre que ets el dipositari de tots els coneixements. Cal aparentar ignorància, fins i tot estupidesa. Se n'obtenen resultats perquè el teu informant creu que té coneixements que tu no tens i sent la necessitat d'explicar-los. No hauríem de fingir que ho sabem tot encara que d'altra banda, hauríem de saber tant com poguéssim"³⁸.

A continuació proposem, a tall d'exemple, un **qüestionari tipus** per a un familiar de víctima ajusticiada durant l'avanç de les tropes franquistes a Catalunya. Serà feina de l'entrevistador adaptar-lo a les circumstàncies particulars del seu testimoni, i utilitzar-lo adequadament durant l'entrevista, és a dir, com una guia, com una referència, i no com un llistat de preguntes a seguir al peu de la lletra. Com es veurà, en el qüestionari incloem alguns ítems que se surten estrictament de la narració dels fets històrics però que poden ser reveladors. Ens referim a aportacions que han fet professionals d'altres disciplines, com la psicòloga Anna Miñarro, que ens proposava que preguntéssim també sobre la salut, o la doctora Mercè Vilanova que ens suggeria que parléssim sobre la fam. Aquestes preguntes pensem que poden aportar descripcions molt reveladores de com era la vida durant la guerra o sota el franquisme, i poden facilitar que el conjunt de l'arxiu sigui útil posteriorment a moltes disciplines.

³⁸ Ronald Fraser. *La formació d'un entrevistador*. p.70. (op.cit)

Questionari tipus (Per a un familiar de víctima afusellada i enterrada en una fossa comuna al Pallars)

La vida abans de l'arribada de l'exèrcit franquista.

- Descrigui'm la seva vida i la seva família abans de l'inici de la guerra.
- Com es guanyaven la vida, a casa seva?
- Recorda quines festes celebraven a casa seva? Com eren?
- Com vivien la religió?
- Quins records té de la seva infantesa?
- Recorda l'escola de l'època de la República?
- Quina relació va tenir amb la política la seva família? I amb el sindicalisme?
- Com van canviar les coses amb l'inici de la guerra?
- Qui portava el pes de la família durant la guerra?
- Com menjaven durant la guerra?
- Com era la vida al Pallars abans de l'arribada de l'exèrcit franquista?

L'ocupació franquista. La repressió.

- Que explicaven els refugiats d'altres llocs de l'Estat Espanyol sobre les pràctiques de l'exèrcit franquista?
- Descrigui'm com va ser la guerra al Pallars.
- Com va afectar la guerra a la seva família?
- Què van fer els alcaldes republicans i els líders sindicals locals quan van veure que era imminent l'arribada dels franquistes?
- Quin tipus de soldat conformava les tropes franquistes?
- Què recorda del general Sagardia Ramos?
- Recorda que a casa es comentés la seva frase cèlebre: "¡por cada soldado de mi guardia muerto ejecutaré a diez catalanes!"
- Com es comporten les tropes franquistes quan entren en el Pallars?
- Què feien els franquistes quan entraven en un poble?
- Què va passar al seu poble quan van entrar les tropes franquistes?
- Com sabien els franquistes a quines cases havien d'anar a detenir la gent?
- Qui eren els delators?
- Qui són els executors i els responsables de les execucions?
- Quin tipus de gent van detenir si els dirigents d'esquerres havien fugit?
- A qui venien a buscar quan van entrar a casa seva i a qui es van emportar?
- Qui elaborava les llistes de les persones que havien de ser detingudes?
- On portaven els detinguts? Què els hi passava.
- Expliqui'm què recorda del dia que van detenir la seva mare/germana/avi etc.
- Expliqui'm quan va ser l'última vegada que va veure la seva mare/germana/avi, etc.
- Quines van ser les últimes paraules que va tenir amb la seva mare/germana/avi, etc.
- Sap quin va ser el paper del capellà del poble? Va intentar aturar l'execució?

- Com va saber què li havia passat al seu familiar?
- Com va saber on estava enterrat?
- Abans d'executar-los, es va celebrar algun judici? Com va anar?
- Com es paeix un trauma com aquest?
- Com va viure el cap de família que havia fugit a França l'execució dels seus familiars?
- Es va creure el seu familiar a l'exili que "el que no tubiera las manos manchadas de sangre" no havia de témer res?
- Com és la vida després d'aquests fets en un poble tan petit? Hi havia por?
- Va poder posar-se de dol? Va poder portar flors a la fossa?
- Com es la convivència en el poble amb el delator del teu familiar?
- Què li sembla vostè que pretenien els franquistes matant gent que no estaven directament relacionades amb la guerra?
- Com es menjava durant els primers mesos de l'ocupació franquista?

La reintegració a la vida quotidiana i l'arribada de la democràcia.

- En què va canviar la seva vida després de l'execució de la seva mare/germana/avi, etc.?
- En quina situació econòmica van quedar?
- Coneixia la persona que l'havia delatat? Va haver de conviure després amb ella?
- Va anar a l'escola després de la guerra? Quines diferències recorda amb l'escola republicana?
- Què n'opina que el seu familiar encara estigui a la fossa?
- Què li agradaria fer amb les restes del seu familiar? Desenterrar-les? Dignificar la fossa?
- Quins problemes de salut ha tingut al llarg de la seva vida?
- Creu que la democràcia ha complert el seu deure amb les persones desaparegudes?
- Per què creu que la democràcia ha trigat tant a rehabilitar les víctimes del franquisme?
- Per què és tan important per vostè que el seu familiar estigui correctament enterrat?
- Ha pogut perdonar als que van delatar i executar al seu familiar?
- Creu que s'hagués hagut de jutjar als responsables de les matances de civils al Pallars?
- Hi ha gent que opina que és millor oblidar tot el què va passar, vostè què en pensa?
- Vol afegir alguna cosa més?

L'enregistrament

L'entrevista ha de documentar els records personals i les reflexions dels testimonis, per tant haurem de prioritzar els detalls de la vida quotidiana en pobles, ciutats, fronts de batalla, presons, camps de concentració o a l'exili. Les activitats diàries dels entrevistats són essencials: què van veure, què van pensar o somniar, què temien, què menjaven; qui eren els seus amics, els seus amors, els seus enemics, les seves relacions amb el falangista del poble o amb l'escamot cenetista, amb el capellà, el seu treball, la seva lluita... Tots aquests detalls són importants perquè subministraran una mena d'informació que no obtindrem de cap altra font històrica.

La premissa d'entrada a l'hora d'abordar un testimoni és que la persona diu la veritat, que el seu relat és cert. No importa especialment si recorda les dates amb exactitud, o si s'equivoca a l'hora d'explicar uns fets o d'ubicar-los en un espai. Això forma part de les característiques d'aquest tipus de font, i es contraresta amb la contrastació amb les fonts documentals, o amb d'altres testimonis. El valor de l'arxiu oral és la seva globalitat, no els relats individuals.

Abans de començar a enregistrar

- L'entrevista s'enregistrarà a casa del testimoni, si no és possible, en un set de TV que hi haurà a la seu del Banc.
- Dos membres del Banc realitzaran l'entrevista. Un portarà la càmera, l'altra realitzarà les preguntes.
- Es triarà el lloc en funció de les bones condicions de llum i so, i del confort del testimoni.
- S'utilitzaran dos micròfons: un pel testimoni i l'altre per l'entrevistat.
- Es convida al testimoni a parlar per si mateix, no com a portaveu de cap organització.

Tal com hem assenyalat, l'entrevista es realitzarà en un termini no superior als set dies després del primer encontre, i si és possible a casa de l'entrevistat, per garantir la seva comoditat i assegurar la filmació i escaneig del material que disposi. L'opció de fer les entrevistes a casa dels testimonis obeeix a la voluntat de que la persona es senti el menys intimidada possible per la càmera i els "desconeguts" que estan a punt de viatjar amb ell en el passat de la seva vida. Sobre el lloc on realitzar les entrevistes hem trobat arguments en tots els sentits, depenent del projecte estudiat. Els defensors de l'estudi de TV argumenten que aquest és un espai lliure d'interrupcions, amb bones condicions de llum i so i que permet assegurar que en el moment de l'entrevista només hi haurà present el testimoni i l'equip del projecte. Sens dubte aquests arguments són irrefutables, com també ho és que el fet de fer l'entrevista a casa dóna més

confiança a l'entrevistat, perquè “juga en terreny propi”, i que sovint la casa del testimoni acostuma a ser molt reveladora. En aquest sentit, la doctora Mercè Vilanova, ens va recomanar que la filmació comencés amb un plano força obert, que mostrés l'entorn. Nosaltres hem optat, doncs, per realitzar les entrevistes als domicilis dels testimonis sempre que sigui possible, encara que en la seu del Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica i haurà un set de TV preparat per poder gravar les entrevistes que no es puguin fer a casa dels testimonis.

A la gravació es desplaçaran sempre dues persones de l'equip d'entrevistadors, una de les quals es responsabilitzarà de la part tècnica i no realitzarà preguntes durant el desenvolupament de l'entrevista. Acabada aquesta, però, sí que si li sembla que hi ha algun tema en que el testimoni no hi ha entrat prou, pot intervenir demanant aquests aclariments. Aquest punt és important, perquè la persona que ha portat la càmera s'ho ha mirat més “des de fora” i pot haver detectat millor aquestes mancances.

La durada de l'entrevista, evidentment variarà segons el testimoni, però l'experiència dels projectes estudiats ens ensenya que tenen una durada d'unes dues hores de mitjana, aproximadament. Això obligarà a fer la cita tenint en compte que el testimoni tingui almenys tres hores lliures (a part de les dues hores d'entrevista, s'ha de tenir en compte mitja hora per muntar el set, i mitja hora més per gravar els documents i recollir).

L'espai de la casa on es realitzarà l'entrevista s'haurà de triar segons els següents paràmetres:

1. Lloc tranquil, sense sorolls i que no sigui lloc de pas.
2. Que sigui confortable pel testimoni.
3. Prou gran com per poder separar el testimoni del fons i allunyar el màxim la càmera per tal de poder filmar en posició de “tele” perquè el fons quedi desenfocat el màxim possible.
4. Que la llum directe del sol no afecti cap part del plano, ni sigui previsible que ho faci durant les properes hores.

El set s'estructurarà de la següent manera: enfront del testimoni, que estarà assegut en una cadira confortable, a poder ser de respall baix i sense rodes, es situarà la càmera, i just al costat d'aquesta l'entrevistador, assegut en una cadira que li permeti estar a la mateixa alçada que el testimoni. La llum principal es col·locarà al costat de l'entrevistador (per tant aquest quedarà entre la càmera i la llum), de manera que la llum incidirà de forma lleugerament lateral en el testimoni, evitant així el seu encegament. Si el fons és fosc, es col·locarà una segona llum, darrera l'entrevistat, en el cantó oposat on hem col·locat la llum principal, i que il·luminaria les espatlles del testimoni, per “desenganxar-lo” del fons. La distribució del set, doncs, obeeiria aproximadament segons la fotografia següent. La cadira buida seria la de l'entrevistador:

Per a la gravació del so, s'utilitzaran dos micròfons tipus corbata, un pel testimoni i l'altra per l'entrevistador. Cada micròfon s'enregistrarà en un canal d'àudio separat.

Durant el muntatge de la càmera, els micròfons i les llums l'entrevistador atindrà al testimoni, explicant-li les característiques de la filmació, la durada de la mateixa i repassarà amb ell els documents que hagi preparat, per tal de fer una pre-selecció del què es gravarà. De totes maneres, l'entrevistador haurà de tenir cura de no parlar excessivament del tema de l'entrevista, per tal que quan s'estigui filmant el relat emergeixi per primera vegada. És important cuidar la relació personal amb l'entrevistat. Com diuen Hammer i Wildausky³⁹, hem d'usar la imaginació de manera que siguem capaços de col·locar-nos en la seva situació i en el seu paper de cara a comprendre els seus sentiments, punts de vista, actituds i tendències. De totes maneres aquest apropament ha de tenir uns límits i cal mantenir-se prou distant per poder observar el seu comportament i analitzar les seves declaracions.

Cal aconseguir que el testimoni no es senti violat en la seva intimitat mentre "convertim en plató" la seva sala d'estar. Si la preparació del set requereix el moviment d'algun moble es demanarà permís al testimoni i se li informarà que tot tornarà al seu lloc acabat l'enregistrament. També se li demanarà permís abans d'endollar cap instrument electrònic a la xarxa de casa seva.

Un cop tot estigui a punt, començarem l'entrevista, assegurant-nos abans de res que el testimoni es sent còmode en el lloc que li hem designat, i que no li molesta excessivament la il·luminació. Si a la casa hi ha present alguna altra persona, se li demanarà que surti de la sala on es realitza l'entrevista, a no ser que la seva presència sigui una condició posada expressament pel testimoni.

³⁹ Dean Hammer i Aaron Wildausky *L'entrevista semiestructurada de final oberta*. p. 109. Consultat a *El rept de les fonts orals* (op.cit)

Creiem que és convenient que no hi hagi altres persones presents, perquè l'entrevistat parli amb més llibertat, sense lligadures de cap mena. De totes maneres, aquesta demanda s'haurà d'adaptar a cada circumstància en particular, i com en d'altres qüestions, hem d'estar preparats per a ser flexibles. En tot cas, la nostra preferència és que durant l'entrevista només estiguin presents les dues persones del Banc i el testimoni.

Convidarem al testimoni a parlar per sí mateix, no com a membre de cap organització. Ens interessen les seves opinions, les seves vivències, no l'ideari de l'organització de la que pugui formar part. Es tracta de fer una entrevista de caràcter narratiu i el menys dogmàtica possible. Volem aconseguir la màxima pluralitat de discursos possibles, ja que això és el que donarà riquesa al Banc. Els idearis de les organitzacions polítiques i sindicals ja són coneguts a través de les fonts documentals, volem les idees lliures de persones lliures.

Comença l'entrevista. Tipus de preguntes.

- Començarem l'entrevista amb una claqueta i una autopresentació del testimoni.
- Pla general al principi i pla mig fix durant tot l'enregistrament.
- L'entrevista tindrà tres parts: abans, durant, i després del fet històric principal viscut pel testimoni.
- Entrevista semiestructurada de final obert.
- Entrevistador poc protagonista, que realitza preguntes simples i obertes.
- L'entrevista tindrà forma de conversa però en realitat s'ha d'assemblar més a un monòleg.
- L'entrevistador no ha de mostrar les seves opinions.
- Deixar al testimoni elaborar el seu propi dolor. No interrompre la gravació en els moments de dolor a no ser que ho demani expressament el testimoni.
- Utilització del llenguatge no-verbal i els silencis per estimular al testimoni a prosseguir amb la narració.

Durant l'entrevista, l'entrevistador haurà de projectar-se en la situació del testimoni per despertar la seva empatia. I és en aquest "pont d'empaties mútuament experimentades", segons explica Roland Fraser, que "la gent parla més obertament d'ella mateixa, fins i tot amb desconeguts equipats amb gravadores"⁴⁰

Al començament de l'entrevista es gravarà una claqueta on constarà el nom del testimoni, el de l'entrevistador, el de la persona que porta la càmera i la data de realització de l'enregistrament. A continuació l'entrevistador demanarà al testimoni que s'autopresenti dient el seu nom i ressaltant els aspectes que

⁴⁰ Ronald Fraser. *La formació d'un entrevistador*. p. 69. Consultat a *El repte de les fonts orals* (op.cit)

consideri més rellevants de la seva vida de forma breu. Durant aquesta primera intervenció l'entrevistador no interromprà el testimoni i el càmera mantindrà un pla general de manera que s'endevini la sala on s'està realitzant l'entrevista.

A partir d'aquí començarà l'entrevista pròpiament dita. Convé començar per aspectes poc problemàtics, com per exemple la seva infantesa o joventut, i deixar els aspectes més conflictius per moments més avançats de l'entrevista. Alguns teòrics de l'entrevista parlen de la "tècnica de la diana", en què representen la memòria com una sèrie de cercles concèntrics. En els més exteriors, estarien els aspectes més generals i trivials. A mesura que augmenta la confiança, l'entrevistador pot accedir als aspectes més profunds, amagats o confidencials de la memòria: si ho aconseguim haurem fet "diana"⁴¹.

Com que cada testimoni serà entrevistat per raó d'un moment històric concret, segons una categoria de la mostra que li correspondrà, l'entrevista versarà especialment sobre aquells fets, encara que inevitablement s'acabarà parlant d'altres moments històrics. Si per exemple, un testimoni és entrevistat com a membre de la lleva del biberó, el cos central de l'entrevista estarà dedicat a la seva participació a la guerra, encara que un cop s'hagi parlat profusament d'aquest aspecte, el testimoni podrà relatar altres fets de la seva vida que jutgi interessants. Les entrevistes tindran tres parts, que aproximadament respondran a aquest criteri:

- **La vida abans del fet repressiu, o del fet històric que ha protagonitzat.** En aquest apartat es convidarà al testimoni a parlar de la seva infantesa, dels seus estudis i de la seva vida familiar, fent especial èmfasi en les costums i tradicions. També es preguntarà per la seva aproximació (o no) a la política o a moviments socials i/o sindicals. Aquesta primera part no hauria de representar més d'una quarta part de l'entrevista.
- **Relat de com va viure els fets històrics pels quals és entrevistat: l'experiència repressiva, la guerra, etc.** En aquest apartat, que hauria de ser el més extens de l'entrevista, es demanarà al testimoni que expliqui com va viure la repressió, o els fets traumàtics que li toqués viure. Se li demanarà sempre que parli del que va conèixer de primera mà, no del que va sentir explicar a d'altres.
- **La reintegració a la vida quotidiana i l'arribada de la democràcia.** Aquesta última part, que hauria de ser d'una extensió similar a la primera, es convidarà al testimoni a parlar de la seva reintegració en la vida després del fet traumàtic, de com va viure l'arribada de la democràcia i del paper d'aquesta respecte a les víctimes i a la memòria. En aquest apartat es convidarà al testimoni a fer intervencions més valoratives de la seva experiència i la del seu país.

Òbviament, aquesta és una descripció general de les parts de l'entrevista que s'haurà de concretar depenent del perfil del testimoni. Si es tracta d'un

⁴¹ ARMH Protocolo de entrevistas Videoteca de Memoria

perpetrador, per exemple, no parlarem de la seva vida “abans del fet repressiu” ja que no el va patir, sinó que el va protagonitzar. En aquest cas li demanarem igualment per la seva joventut i sobretot pels seus motius per entrar a formar part de l'organització que el va dur a ser perpetrador: Falange, l'exèrcit, la policia, etc.

S'intentarà que l'entrevista segueixi un ordre cronològic tot i que, inevitablement el testimoni farà associacions d'idees que el duran a fer salts en el temps (és com funciona normalment la memòria). Aquestes associacions d'idees s'han de respectar i retornar al testimoni al moment cronològic on es trobava abans, quan hagi acabat.

El paper de l'entrevistador ha de ser poc intervencionista i deixar que l'entrevistat s'expressi el “màxim de lliurament” possible. Es tracta de realitzar una entrevista semiestructurada de final obert, és a dir, sense un qüestionari tancat, però sí amb un llistat d'ítems que permeti assegurar que no es deixaran de tractar els temes principals. Aquest tipus d'entrevista no es pot realitzar mai perfectament. Es poden donar bons consells de com fer-la però mai s'han de seguir tal com es donen.

L'entrevistador haurà de plantejar preguntes obertes, de l'estil: “podria descriure'm...”, “expliqui'm on era vostè el dia...”, o “què va fer vostè quan...”. Preguntes, que en definitiva conviden al testimoni a donar respostes llargues i dificulten les respostes monosil·làbiques que hem d'intentar evitar. Per introduir temes cal usar preguntes molt amples i així evitar una restricció involuntària del camp d'investigació. A més a més l'enunciat de la pregunta no ha d'alimentar les respostes, han de ser preguntes obertes. P.ex. “per què van marxar aquestes persones de l'organització?” enlloc de “aquelles persones van marxar perquè no estaven d'acord amb l'organització?” on probablement només obtindrem un sí o un no. Tampoc hem de introduir les nostres preguntes amb una llarga explicació prèvia, que podria condicionar la resposta.

Per tant l'entrevista ha de tenir “forma de conversa” però en realitat s'ha d'aproximar més a un monòleg. Sobre aquest aspecte Hammer i Wildausky comenten: “Una entrevista és en molts aspectes com un conversa, i no hauria de convertir-se mai en un interrogatori. Per evitar que agafi una atmosfera de “judici” s'ha de deixar que la persona entrevistada marqui el seu propi ritme abans de començar a treure-li informació. Dexter suggereix conduir l'entrevista com dos individus que reflexionen, que parlen de com passen les coses, en què la persona informada i amb menys experiència (l'entrevistador) dóna preferència al més savi, aprenent d'ell. L'entrevista ha de ser com un monòleg guiat, no ha de ser ni totalment lliure ni del tot controlada”⁴². Només es faran preguntes tancades quan calgui aclarir algun punt concret, encara que de totes maneres l'objectiu principal de l'entrevista no és el d'obtenir dades sinó vivències personals. Tot i això, l'entrevistador s'haurà d'esforçar sempre en no deixar un tema fins que s'hagi aprofundit suficientment en ell. Si no ho fa en aquell moment, difícilment després es podrà reprendre el tema amb el mateix detall.

⁴² Dean Hammer i Aaron Wildausky *L'entrevista semiestructurada de final obert*. pp. 113-114. (op.cit)

“Cal senyalar que la pregunta d’arrancada amb què s’inicia un tema és només la primera pila de terra que es remou. Si l’entrevistador pretén desenterrar tresors amagats, de vegades haurà d’excavar piles de terra inútils abans d’arribar a l’or. Un bon entrevistador ha de seguir *el detall* demanant exemples constantment. Quan descobrim una idea fructífera cal seguir amb ella. Fins i tot si això implica una reducció dels temes tractats”⁴³

Les preguntes hauran de ser:

- **Simples.** No formularem més d’una pregunta cada vegada
- **Precises.** Que no convidin a divagar, que permeti a l’informant donar respostes concretes.
- **Que no portin implícita la resposta.**
- **Obertes.** Per evitar respostes de “sí” o “no”⁴⁴

En cas de no obtenir la resposta adequada podem realitzar preguntes més tancades per aclarir algun punt, utilitzar l’eco repetint l’afirmació de l’informant com a pregunta per obtenir més informació, utilitzar el llenguatge corporal o fins i tot mantenir-se en silenci. Com diu Ronald Fraser, a vegades un dels mètodes més “durs” per fer que parli un testimoni és el silenci: “Es crea una situació inquietant i sovint l’interlocutor acaba dient alguna cosa que no volia dir per l’ànima de trencar aquest silenci”. Aquest mètode pot ser especialment útil quan un testimoni es nega a parlar d’uns fets concrets dels quals n’és un dels responsables (pensem sobretot en perpetradors o responsables polítics d’organitzacions). En aquest sentit, Ronald Fraser, en l’entrevista personal que vam mantenir amb ell, ens recomanava que quan es evident que un testimoni menteix, no se l’ha de contradir sinó demanar-li que concreti allò que ha explicat. Se l’ha de forçar a detallar els fets, amb l’esperança que acabi dient allò que ocultava. De fet, durant tota l’entrevista l’entrevistador ha d’evitar expressar les seves opinions, “cal restar en silenci davant de possibles punts de vista no compartits, a més de controlar l’ira en cas d’estar entrevistant persones intolerants, (...)Quan se li demana l’opinió (a l’entrevistador) ha de simular que respon a la pregunta sense fer-ho realment.”⁴⁵

Quan un testimoni no vol entrar a parlar d’uns fets perquè són massa dolorosos per ell, cal respectar la voluntat de l’entrevistat. Alejandra Oberti, de Memoria Abierta, ens comentava en l’entrevista que vam tenir amb ella a Buenos Aires, que l’important és el conjunt de l’arxiu, no un sol testimoni. Per tant, si per exemple un testimoni no vol parlar dels episodis de tortura que va patir, no cal forçar-lo perquè ja n’hi ha d’altres que ho fan.

Això ens porta a parlar del dolor que de ben segur aflorarà en el transcurs de moltes de les entrevistes. Hem de tenir en compte que per molts testimonis serà

⁴³ Íbid., pp. 121-123.

⁴⁴ Trobarem informació molt més extensa a “Eines per a treballs de memòria oral”, pp. 32-35 (op.cit)

⁴⁵ Dean Hammer i Aaron Wildausky *L’entrevista semiestructurada de final oberta*. p. 110 (op. Cit)

la primera vegada que s'expressen alguns fets traumàtics de la seva vida, i això, tot i ser reparador, comporta patiment. En aquests casos s'ha de deixar al testimoni que elabori el seu dolor, donant-li temps i en principi sense tallar l'enregistrament, a no ser que l'entrevistat ho demani explícitament. Ronald Fraser ens comentava que l'actitud correcta és no tallar-los ni consolar-los com si fóssim els seus "amics". L'historiador britànic recomana mostrar la solidaritat de forma discreta, amb alguna mirada de complicitat, oferint-li un mocador, aigua o com a molt una mà amiga.

L'ús del llenguatge no-verbal per part de l'entrevistador serà importantíssim per estimular el relat del testimoni. Existeixen moltes claus no-verbals (posició corporal, grau d'atenció, gestos d'acompanyament i d'assentiment) que sense interferir en la gravació del so, són importants per mantenir i aprofundir la complicitat amb l'entrevistat⁴⁶. Com que, com hem vist, les preguntes han de ser breus, concises i les justes, i hem d'evitar de totes, totes l'ús de coixinets lingüístics de l'estic "ahà...", "humm", etc. que interfereixin en el so, el llenguatge no-verbal esdevé sovint un bon sistema per encoratjar al testimoni a prosseguir amb el seu relat. El silenci, com hem vist, pot ser també molt útil per aconseguir que el testimoni prossegueixi l'explicació amb més detalls. Per tant, l'entrevistador no haurà de tenir pressa a formular la següent pregunta, perquè uns segons de silenci poden ser suficients per reactivar la memòria del testimoni.

Durant l'entrevista, però, no n'hi ha prou en anar assentint amb el cap. Amb les nostres preguntes i les nostres respostes hem de donar a entendre a l'informant que l'entendem i comprenem. Hauríem de situar-nos en l'estat d'ànim del testimoni. Si la persona entrevistada es mostra reticent a parlar d'una determinada matèria no s'ha d'introduir el tema al principi de l'entrevista, a fi de garantir l'obtenció de la resta de la informació. A les preguntes delicades i també al llarg de tota l'entrevista s'ha de mostrar reconeixement cap els esforços de l'entrevistat.

Concloent l'entrevista

- Enregistrament de documents i fotografies. El testimoni les comenta a càmera, després les escanegem.
- Transcripció i digitalització de l'entrevista.
- Còpia pel testimoni.

Si l'entrevista ja s'ha prolongat per més de dues hores i l'entrevistador detecta que encara queda molt de tema per tractar, conclourà l'entrevista i li proposarà al testimoni fer una segona sessió en un proper dia. Aquesta opció,

⁴⁶ ARMH Protocolo de Entrevistas Videoteca de Memoria (op.cit).

però, hauria de ser de caràcter excepcional i només es duria a terme quan el relat del testimoni així ho justificués.

En la majoria dels casos l'entrevista es farà en una sola sessió i com hem comentat l'última part la dedicarem a parlar del retorn a la vida quotidiana i de les vivències del testimoni en l'adveniment de la democràcia. Un cop acabada aquesta part, es preguntarà si es vol afegir alguna cosa més. També serà el torn de la persona que ha portat la càmera si vol formular alguna pregunta.

Un cop finalitzades aquestes últimes intervencions se li demanarà al testimoni que ensenyi a la càmera les fotografies i/o documents que ha portat, tot comentant el seu significat. Aquesta escena es podria gravar en un altre lloc de la casa, potser a la taula del menjador, fent una primera toma amb la càmera a l'espatlla, enfocant alternativament el testimoni i els documents. Finalitzats els comentaris, les fotografies i els documents es col·locaran en un faristol per gravar-les correctament amb trípod. També s'escanejaran per obtenir-ne una reproducció de més qualitat.

Un cop acabat l'enregistrament dels documents recollirem l'equip tècnic el més ràpidament possible i ens assegurarem que a casa del testimoni tot queda com abans de la nostra arribada. Ens acomiadarem tot promentent una còpia en DVD de l'entrevista així com dels documents i/o fotografies enregistrades.

L'endemà de l'entrevista, a la seu del Banc, un dels dos membres que han assistit a la mateixa realitzarà la transcripció mentre l'altre torna a començar el procediment a la recerca del següent testimoni. També s'ingestarà l'entrevista a la base de dades i es realitzarà la còpia pel testimoni.

L'equipament tècnic de rodatge

Per realitzar l'enregistrament s'utilitzarà material professional d'última generació i que permeti imatges en alta definició. El criteri bàsic seguit per definir la tipologia del material és la seva eficiència en qualitat d'imatge i so, i la seva mida, que s'ha buscat petita per intimidar el menys possible al testimoni i facilitar la seva operativitat en estàncies de mides diverses.

L'equip bàsic per anar a enregistrar una entrevista pel Banc serà una càmera, un trípod, bateries per la càmera i font d'alimentació a la xarxa, tres micròfons (un de recanvi), un kit bàsic d'il·luminació, un ordinador portàtil i un escàner. Tot seguit proposem uns models i unes marques concretes, però que podrien ser substituïts per models d'altres marques de prestacions similars, si els convenis que subscriurà el Banc així ho aconsellen.

Càmera: Sony PMW-EX1 XDCAMEX. (aquesta càmera, de format petit però d'altres prestacions HD, funciona amb targetes SDI, enlloc de cintes, i permetria gravar les entrevistes senceres, fins a 140min., sense interrupcions, i ingestar-les posteriorment a la base de dades al doble de velocitat del temps real)

Trípode: Manfrotto 503 HDV. És un trípode lleuger però que permet moviments de càmera suaus.

Micròfons: Omnidirectional Lavalier Microphone TRTR50BSETP

Kit d'il·luminació: Lowell Pro Light. Inclou dos focus direccionables, amb dos paraigües per rebotar la llum. Ofereix bona llum, amb un consum modest (250w. x llum) i poc pes.

Ordinador portàtil: Sony Vaio CR Series VGN-CR240NB. (2GB memòria ram, i 200GB de disc dur)

Escàner: Neatreceipts. Es tracta d'un escàner portàtil d'altres prestacions.

LA BASE DE DADES

- El Banc emmagatzemarà unes 10.000 hores de vídeo.
- La base de dades “Digition” de Televisió de Catalunya serà el model per la creació de la base de dades del Banc.
- S’elaborarà un Tesauro amb 5.000 paraules claus, aproximadament.
- El Banc es podria consultar des de la seu del Memorial i des d’altres punts del territori que estarien connectats amb Internet 2.

Tot l’esforç que comporta l’enregistrament de 1.000 entrevistes seguint una metodologia rigorosa, seria desaprofitat si tot el material aconseguit no fos classificat en una base de dades accessible de forma còmode. Si comptem que les entrevistes tindran una durada promig de 2hores 30 minuts, més 30 minuts d’enregistrament de fotografies i documents, el Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica comptarà amb 3.000 hores de vídeo de nova creació. Si a aquesta xifra li sumem les entrevistes recollides a d’altres associacions o particulars, fàcilment s’arribarà a les 10.000 hores de vídeo. Totes aquestes imatges estarien dipositades a l’Arxiu Nacional de Catalunya, que se n’encarregaria de la seva cura i salvaguarda.

Aquest enorme volum d’informació ens obliga a dissenyar un sistema de catalogació que permeti gestionar aproximadament els 20 terabytes⁴⁷ d’informació que quedaran emmagatzemats als servidors del Banc.

Un bon punt de partida seria aprofitar la base de dades “Digition” que emmagatzema les 60.000 hores d’imatge d’arxiu que té Televisió de Catalunya i que en permet un accés ràpid per paraules clau, dates d’emissió o noms. Evidentment aquest model de base de dades, dissenyat especialment per Televisió de Catalunya, s’hauria de modificar per adaptar-la a les necessitats del Banc, però sens dubte seria un molt bon punt de partida que estalviaria l’esforç de dissenyar una base de dades nova.

Juntament amb la Base de Dades, s’elaboraria un llistat de paraules claus, és a dir un Tesauro, que hauria de tenir al voltant de les 5.000 entrades, lluny de les 50.000 que té el sistema de la Visual Shoah Foundation, sens dubte la més completa del món, però molt superior a les 1.000 que té el següent projecte més ben catalogat, que és el de Memoria Abierta, a l’Argentina.

La base de dades del Banc, tindria en realitat dues branques principals: la de les entrevistes de nova creació i les de les entrevistes recollides a d’altres institucions. A la vegada cada sub-base constaria de dues parts, una que anomenarem “catalogació” que només contindria les dades recollides en la pre-entrevista, i un altra que anomenarem “indexació” i que contindria les

⁴⁷ 1 terabyte = 1 bilió de bytes

transcripcions completes de les entrevistes, amb el codi de temps col·locat cada minut.

El Tesauro que ens permetria “moure’ns” per aquesta gegant base de dades hauria d’estar confeccionat abans de començar a indexar la primera entrevista, encara que evidentment hauria de restar obert, per permetre la introducció de noves paraules claus que apareguessin en noves entrevistes, és a dir, que s’anés ampliant per inducció. Aquest Tesauro de la memòria democràtica es podria encarregar a la Universitat Autònoma de Barcelona, que ja té experiència en aquest camp doncs ha realitzat un tesauro d’història de Catalunya.

La consulta de l’arxiu hauria de ser possible des de la seu del Memorial Democràtic, així com a través d’Internet 2 en algunes seus distribuïdes en el territori, que podrien estar ubicades en universitats, arxius comarcals o espais de memòria. També podria ser consultat des d’altres llocs del món que disposessin d’Internet2 i que estiguessin subscrits en el Banc (per exemple, es podrien fer acords amb d’altres projectes similars i intercanviar informació).

Per consultar el Banc caldrà registrar-se com a investigador i acceptar una normativa que limitarà l’ús que se’n pot fer del material dipositat. La recerca es podrà realitzar de quatre maneres diferents:

Cerca ràpida: Serà una manera de buscar semblant a la que fem en buscadors d’Internet, posant noms de persones, paraules claus, etc.

Cerca per noms de persones: Ja siguin persones entrevistades o persones a què l’entrevistat s’ha referit.

Cerca biogràfica per grups: Permet trobar informació sobre llocs, camps, ghettos, etc.

Cerca global per paraules claus: A través de les 5.000 paraules claus creades per l’arxiu.

Un cop seleccionada una entrevista es podrà visionar sencera o seleccionar fragments concrets amb noves cerques.

EQUIP DE TREBALL

- Entrevistadors pluridisciplinars (historiadors, antropòlegs, comunicadors, etc.) i de diferents parts del territori.
- Formació específica organitzada des del Memorial Democràtic.
- Informàtics i arxivers.

L'equip d'entrevistadors estaria compost per persones provinents de diferents disciplines de l'àmbit de les Ciències Socials. Creiem bàsic la participació d'historiadors, comunicadors, sociòlegs i antropòlegs procedents de diferents parts del territori. A les entrevistes s'hi desplaçarien dues persones, una persona llicenciada en Comunicació Audiovisual, que portaria la càmera, i una altra llicenciada en alguna de les ciències socials abans esmentades. Dels entrevistadors es valoraria molt la seva capacitat d'escoltar i de generar empatia.

Serien tasques dels entrevistadors:

- Buscar els testimonis
- Realitzar les pre-entrevistes
- Documentar-se per preparar-se l'entrevista
- Realitzar l'entrevista
- Enregistrar l'entrevista
- Enregistrar i escanejar els documents i fotografies
- Transcriure les entrevistes

Tots els entrevistadors han d'anar-se tornant en totes les tasques, encara que fora convenient que el que contacta amb el testimoni, sigui el mateix que finalment realitzi l'entrevista.

Creiem que és molt important que aquest equip estigui format per homes i dones que vinguin de diferents parts del territori, ja que creiem que l'organització del treball seria més eficient si els entrevistadors es reparteixen els testimonis segons àrees geogràfiques. En aquest sentit, creiem que seria bo aprofitar l'experiència que han adquirit persones que ja han realitzat projectes d'història oral en els seus àmbits locals. El seu coneixement del territori i de les tècniques de la història oral els fa ser molt bons candidats per ser entrevistadors del Banc.

Aquesta xarxa d'entrevistadors locals permetria funcionar fent encàrrecs d'entrevistes a aquests equips locals, segons els criteris de la mostra, i evitaria haver de crear un equip de personal fix nombrós.

El Banc organitzaria un seminari de 40 hores lectives per formar els entrevistadors pre-seleccionats. Les classes les impartirien professorat local, però també alguns professionals del projectes estudiats.

Una altra via d'obtenció dels entrevistadors seria la creació d'un curs de postgrau compartit entre facultats d'història i de comunicació audiovisual, on els estudiants rebrien durant la primera part del curs una formació específica en història oral, història contemporània de Catalunya, tècniques d'entrevista i maneig de càmera, i que en la segona ja realitzarien entrevistes pel Banc.

Sens dubte, l'equip del Banc hauria d'estar completat per arxivistes i informàtics que crearien la base de dades.

ALTRES DEURES DEL BANC

- També s'haurien de gravar entrevistes en moments singulars de la recuperació de la memòria històrica, com l'obertura d'una Fossa, o en Espais de Memòria o exposicions.
- El Banc hauria d'elaborar productes que permetessin una àmplia difusió dels seus fons, com documentals, CDRoms o pàgines web interactives.

El Banc, des de la seva creació, no hauria de limitar-se només a l'enregistrament i catalogació de les mil entrevistes predeterminades per la mostra, sinó que hauria d'estar present en moments singulars de la recuperació de la memòria històrica per enregistrar testimonis que puguin sortir. Bons exemples d'això podrien ser l'obertura d'una fossa comuna, al voltant de la qual sempre acudeix moltes persones, algunes de les quals van ser testimonis dels fets que van portar aquelles persones a la fossa, o d'altres fets repressius similars que van succeir en el seu poble. Cada cop de pala ens acostava a les restes humanes que allà van ser enterrades il·legalment, però també desenterra una memòria que havia estat silenciada fins al moment. Per això allà ha d'estar una càmera del Banc, per captar aquesta memòria silenciada que s'allibera.

Un altre lloc on seria important estar present seria en els Espais de Memòria i en les exposicions itinerants. En cada lloc d'aquests hi hauria d'haver un punt d'informació del Banc per recollir les dades de les persones que se sentissin motivades per donar el seu relat, després de visitar l'espai esmentat. Per descomptat, aquest punt d'informació del Banc hauria d'estar també en l'exposició permanent del Memorial.

El Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica, com hem anat veient, té sens dubte una vocació pedagògica. No es tracta només de recollir les experiències del passat, sinó de difondre-les per influir en el present, per garantir un futur més democràtic i just. Per aquest motiu, el Banc haurà d'elaborar amb el material recollit productes de caràcter pedagògic per a escoles i instituts, però també per al públic en general. Molts dels projectes estudiats han elaborat planes webs interactives, documentals i CDRoms amb els seus testimonis i documents. Seria sens dubte aquest un deure del Banc quan ja tingués recollits uns quants testimonis.

EL PROJECTE PER FASES

L'execució del projecte s'estructurarà per fases per fer-ne factible la seva realització, tan a nivell econòmic com d'optimització de recursos humans. El treball s'estructuraria de la següent forma:

Fase 1

- Estudi de projectes de Fons Orals de Testimonis de tres realitats històriques diferents per aprofitar la seva experiència per elaborar el projecte del Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica.
Termini d'execució: gener-maig 2008 (finalitzada).
- Recerca dels treballs de memòria oral realitzats en diferents punts del territori. **Termini d'execució: Febrer-desembre 2008 (en execució).**

Fase 2

- Realització de 20/30 entrevistes pilot, seguint la metodologia proposada en el projecte elaborat durant la fase 1. Es faria especial atenció en el registre de testimonis de més edat i en risc de desaparèixer.
- Preparació de la logística que permetria posar en marxa la Fase 3:
 - Realització de convenis amb universitats i altres projectes de memòria oral de diferents parts del món, per aconseguir formació pels futurs entrevistadors i intercanviar en un futur l'accés als fons. Durant la Fase 1 ja s'han explorat aquests acords amb la UCLA (Universitat California Los Angeles), la NYU (New York University), projecte "As voces, os nomes, os lugares" i Memoria Abierta. En el cas d'aquests últims, estarien molt interessats en què el futur Banc guardés una còpia dels seus fons així com es responsabilitzés de la recuperació i digitalització de les imatges dels judicis a les Juntes Militars Argentines, que estan en perill de desaparició per l'envelliment de les cintes.
 - Realització de convenis amb universitats catalanes de diferents punts del territori a fi de garantir el rigor del projecte i la formació dels seus entrevistadors.

- Primers contactes amb diferents grups del territori que ja tenen experiència en projectes d'història oral per tal que esdevinguin els futurs entrevistadors del projecte.

- Realització d'un conveni amb l'Arxiu Nacional de Catalunya per tal que s'encarregui de la catalogació i manteniment del material del Banc.

- Assistència al XV Congrés Internacional d'Història Oral que es celebrarà el setembre del 2008 a Guadalajara (Mèjico) per presentar el projecte del Banc i buscar fórmules de cooperació amb altres projectes. En el congrés, referència obligada de la historiografia oral, es tractaran temes com l'aportació de la història oral en la comprensió del segle XX.

Aquesta fase requeriria el treball de les mateixes persones que s'han responsabilitzat en l'execució de la Fase 1.

Temps d'execució: 6/8 mesos.

Fase 3

En aquesta fase el projecte arrancaria ja de forma definitiva i es començarien a realitzar les entrevistes que conformarien el seu fons:

- Es faria una crida popular demanant testimonis i comunicant a la població l'inici del projecte.
- S'encarregarien a equips d'entrevistadors de diferents punts del territori amb experiència en projectes d'història oral la realització d'entrevistes en la seva zona. Aquests encàrrecs es farien per fases (onades de 200 entrevistes anuals, p.ex. repartides entre els diferents equips del territori, segons la mostra-cronograma del projecte).
- Aquest sistema de treball necessitaria d'un reduït equip fix (coordinadors, directors, assessors) ja que de la digitalització, catalogació i manteniment del fons aniria a càrrec de l'Arxiu Nacional. Una bona data d'inici d'aquesta fase seria l'any 2009, data simbòlica perquè és el 70è aniversari de la finalització de la Guerra Civil.

Termini d'execució: 5 anys.

Fase 4

Aquesta fase començaria un any després de l'inici de la Fase3 i consistiria en l'obertura parcial al públic del fons. En aquesta fase també es començarien a produir productes de caràcter divulgatiu amb el material del Banc: documentals, pàgina web, etc.

ELS PROJECTES ESTUDIATS

“Posant veu i rostre al supervivent la història es personalitza. Un dels grans valors del testimoni radica en la seva subjectivitat. És difícil entendre la història de 6 milions però el relat d’una sola persona no només és comprensible sinó tremendament commovedor.”
Joanne Rudof, directora de Fortunoff Archives

- Per elaborar el projecte hem estudiat els millors fons d’història oral de tres països diferents: Estat espanyol, Argentina, i Estats Units, que tracten a més a més tres realitats diferents (dictadura franquista, juntes militars argentines i Holocaust).

Per elaborar el projecte del Banc Audiovisual de la Memòria Democràtica, hem visitat i estudiat projectes similars a diferents punts de l’estat i del món, per tal d’aprofitar els seus coneixements i experiències i adaptar-los a la realitat del nostre país de manera ràpida i eficaç. Els projectes estudiats estan entre els que tenen més prestigi metodològic i més experiència en la realització d’entrevistes i la conformació d’un arxiu audiovisual d’aquestes característiques.

Els arxius consultats són diversos en moltes coses: en la realitat en què estan immersos, en la metodologia que utilitzen, en les seves dimensions i en els subjectes que els han tirat endavant.

Així doncs hem estudiat projectes enquadrats en tres realitats històriques diferents: la dictadura franquista, la dictadura militar argentina i l’holocaust durant la segona guerra mundial. Tres realitats diferents que tenen en comú el fet d’haver causat gran nombre de víctimes i que obliguen a abordar les entrevistes tenint molt present el trauma que aquestes persones han patit. El seu objectiu primordial és reparar el dolor de les víctimes tan de temps silenciades i aconseguir que els seus relats esdevinguin un llegat pel conjunt de la societat i sobretot per les futures generacions.

Les iniciatives que han posat en marxa els diferents projectes han estat variades en cada cas, des d’ONGs, passant per governs, universitats i institucions privades, i les metodologies d’entrevista, tot i basar-se totes en els mètodes tradicionals de la història oral, presenten abordatges metodològics diferents.

Aquesta diversitat ha estat sens dubte un gran actiu a l’hora d’elaborar el nostre projecte, com també ho han estat les entrevistes que hem tingut amb especialistes de diferents disciplines que ens han donat el seu punt de vista perquè les entrevistes recullin el màxim de sensibilitats possibles. Així doncs, hem parlat amb antropòlegs, historiadors, psicòlegs, sociòlegs, filòsofs, documentalistes i especialistes en història oral que han fet aportacions valuosíssimes al projecte.

ESTAT ESPANYOL

L'Estat Espanyol, tot i tenir grans especialistes en història oral, no ha comptat amb arxius audiovisuals de testimonis fins fa molt pocs anys, i només en reduïdes parts del seu territori. Tot i això ens interessava estudiar atentament les iniciatives existents per les similituds històriques i socials amb Catalunya. Existeixen en l'actualitat tres iniciatives comparables a la que vol impulsar la Direcció General de la Memòria Democràtica. En el nostre cas n'hem estudiat dues: la basca, impulsada per la Sociedad de Ciencias Aranzadi i finançada pel govern basc; i la gallega, realitzada des de les Universitats gallegues amb suport de la conselleria de cultura de la Xunta. Ha quedat fora del nostre estudi el BAMSA, el "Banco Audiovisual de la Memoria Social de Andalucía", impulsat per la Consejería de Justicia de la Junta de Andalucía, per estar encara en un procés molt embrionari. En el cas de l'arxiu de Salamanca el projecte d'arxiu oral no està encara ni plantejat.

El projecte basc va ser el primer d'aquestes característiques a realitzar-se a l'estat espanyol. L'any 2002 el Govern Basc va realitzar una declaració en la que oferia donar cobertura a tots els familiars d'afusellats i desapareguts de la Guerra Civil que tinguessin interès en saber què els hi havia passat. La crida va tenir un gran ressò (més de 400 sol·licituds) i va engegar un projecte de localització de fosses comunes finançat des del govern basc i dut a terme per la Sociedad de Ciencias Aranzadi, sense comparació a cap altre comunitat de l'estat. Aquest projecte va comptar també amb un projecte audiovisual de recollida de testimonis, que es realitzava paral·lelament a les exhumacions i localització de desapareguts, i que acabà realitzant unes 250 entrevistes a familiars de desapareguts al llarg de quatre anys.

El projecte, en l'actualitat està aturat per manca de finançament, i les entrevistes estan guardades a la seu de Donòstia de la Sociedad de Ciencias Aranzadi sense que existeixi una base de dades que en faciliti la consulta.

Projecte "Os nomes, as voces, os lugares" – Galícia

- El projecte és una iniciativa de les universitats gallegues i la Conselleria de Cultura de la Xunta de Galícia.
- Fins al moment han realitzat 360 entrevistes, i en segueixen produïnt a raó de 60 anuals.
- No s'ha realitzat una mostra prèvia per definir l'univers. S'entrevista tothom que accepta. De moment estan realitzant entrevista a supervivents i familiars de víctimes de la primera repressió (1936-1939)

L'abril del 2006 les tres universitats gallegues i la Conselleria de cultura de la Xunta de Galícia creen el projecte "As vítimas, os nomes, as voces, os

lugares”. L’objectiu central del projecte és la constitució d’un espai d’investigació i arxiu de la guerra civil i la posterior repressió franquista a Galícia. El projecte es centra en tres línies d’investigació:

- La construcció d’un fons de gravacions sobre la memòria oral de la guerra. El projecte pretén realitzar un ambiciós pla d’entrevistes (n’han fet més de 300 en un any i mig) per recollir la memòria de la repressió a Galícia.
- L’elaboració d’una relació nominal de tots els represaliats.
- La determinació d’una radiografia de la repressió.

Els directors d’aquest projecte han valorat que la història oral pot fer una aportació complementària, però decisiva, en el descobriment del què realment va passar durant els anys de la repressió. Els documents oficials tenen enormes buits i falsejaments intencionats a l’hora de registrar les víctimes de la repressió, i les fonts orals, un cop contrastades amb aquestes font documentals, ajuden a configurar amb més precisió el mapa de la repressió a Galícia.

El seu treball comença amb una investigació exhaustiva per conèixer els noms (“Todos os nomes”) de les persones que van patir repressió després del cop d’estat de 1936. Aquesta recerca es realitza investigant fons documentals (arxius militars i civils) però també contactant amb associacions de represaliats, i fent una crida popular. A les persones localitzades se’ls demana si volen realitzar una entrevista que es filmaria en càmera de vídeo i si autoritzen també que s’enregistren els documents que puguin conservar (fotos, cartes, etc.). Els potencials entrevistats seran les víctimes directes de la repressió i els seus familiars directes. En aquest segon grup, moltes persones se n’han adonat, mentre responien les preguntes, que a part de ser familiars d’una víctima de la repressió, ells mateixos també eren víctimes. Sempre havien parlat del pare, el marit o l’avi mort, però no s’havien vist a si mateixos com a víctimes d’una repressió més soterrada, com era la marginació, els escarments públics com les rapades al zero del cabell de les dones, i tantes altres.

Les entrevistes es comencen a realitzar sense haver fet primer una mostra prèvia de l’univers d’entrevistables. Sobre la marxa s’aniran corregint desviacions perquè el conjunt de les entrevistes representin aproximadament i de forma equitativa totes les províncies gallegues, i a més a més hi hagi un cert equilibri de gènere. En el projecte s’han entrevistat majoritàriament persones anònimes, que no havien tingut mai l’ocasió de parlar, però també d’altres de més conegudes (dirigents polítics, intel·lectuals) que potser havien donat moltes entrevistes però cap havia estat amb format d’història de vida. En el projecte no es contempla la possibilitat d’entrevistar victimaris.

Les entrevistes les realitzen un grup de sis historiadors, del departament de Xeografia e Historia de la Universitat de Santiago de Compostela, dirigits pel catedràtic Lourenzo Fernández Prieto. Els entrevistadors tenen repartides les àrees geogràfiques del país, de manera que els és més fàcil conèixer les especificitats de la repressió en cada comarca. Es desplacen dues persones de

l'equip a fer les entrevistes, que s'enregistren en càmera Mini DV i sense micròfon extern. Quan no hi ha disponibilitat hi va una sola persona deixant la càmera fixada sobre el tríode.

Els entrevistadors no van a l'entrevista amb un qüestionari tancat, sinó amb un llistat d'ítems a tractar. Les preguntes que es fan són obertes per donar peu al testimoni a què s'expliqui ell mateix, amb una intervenció mínima de l'entrevistador, que només fa preguntes per activar la memòria de l'entrevistat. L'objectiu és que el testimoni parli de la seva experiència personal, de fets que coneix de primera mà i no de coses que ha sentit d'altres, ni de conceptes generals. Això requereix uns entrevistadors molt ben preparats, per aquest motiu no han format persones externes i les entrevistes les fan els historiadors del propi departament.

En línies generals l'entrevista tindrà unes parts que seran flexibles en funció del testimoni:

- Vida abans de la repressió
- Procés repressiu de la víctima
- Com viuen aquest procés els altres familiars
- Repressió en la comunitat
- El cas específic de les dones
- La relació amb els altres represaliats
- La vida un cop acabat el procés repressiu. Visió de la nova democràcia.

El procés de realització de l'entrevista comença amb una pre-entrevista que no es grava i que serveix per conèixer el perfil biogràfic del testimoni i permetre a l'entrevistador preparar-se l'entrevista. Una setmana més tard, aproximadament, es grava l'entrevista i el procés acaba amb l'enviament d'una còpia de la mateixa al testimoni.

Tot el material queda dipositat en l'arxiu a disposició del públic. Les entrevistes no es digitalitzen ni es transcriuen, encara que totes es guarden en DVD i amb un resum del contingut de les mateixes. Per accedir al material s'ha d'anar a l'esmentat departament de Xeografia e Historia de la Universitat de Santiago de Compostela, on a través d'una senzilla base de dades, es pot localitzar el material a través d'un nombre reduït de paraules claus (unes 30) que inclouran conceptes geogràfics, polítics i noms de persones.

Després de més de 300 entrevistes els investigadors gallecs han tret ja algunes primeres conclusions:

- **La transmissió de la memòria:** Les dones han estat les responsables de la transmissió de la memòria, en part perquè molts homes van ser executats, però també perquè les dones han estat les encarregades de l'educació dels fills. Aquesta transmissió ha estat majoritàriament oberta i completa a l'interior de les famílies i el silenci ha estat la

norma en la relació amb l'exterior del nucli familiar. És a dir, la memòria ha perviscut dins dels nuclis familiars.

- **La veracitat dels testimonis:** El nivell de veracitat és realment alt, ja que els relats són majoritàriament coincidents i permeten posar al descobert uns patrons repressius que no trobaríem en cap manual ni document franquista. La contrastació amb documentació escrita d'aquests testimonis ha ajudat a augmentar el seu grau de credibilitat.
- **L'efecte reparador:** Els responsables del projecte han contestat que el sol fet de realitzar les entrevistes ha tingut un efecte reparador en les víctimes i el seus familiars, sobretot perquè qui el hi demanava el testimoni era el govern del seu país i les seves universitats. D'alguna manera, el fet de demanar el seu relat per formar part d'un arxiu públic, reparava tants anys d'oblit.

Aspectes positius: Iniciativa pública i universitària. Entrevista de tipus oberta on es parla de l'abans i el després del procés repressiu. Implicació de l'entramat associatiu. El número d'entrevistes realitzades. Tenir un equip d'entrevistadors cohesionat.

Aspectes negatius: Material tècnic insuficient, sobretot per la manca de micròfons adequats i il·luminació. Manca d'una mostra inicial representativa que marqui quin és l'univers d'entrevistats. L'equip del projecte no és pluridisciplinar, només historiadors. Base de dades molt dèbil, no transcriuen les entrevistes ni digitalitzen les imatges.

ARGENTINA

A diferència dels models estudiats a l'estat espanyol (vinculats a guerra civil i repressió franquista) o els prospeccionats als EUA (vinculats a l'Holocaust del nazisme contra la població jueva) a Argentina el projectes que hem analitzat estan relacionats amb l'última dictadura militar (1976-1983). 500 menors apropiats il·legalment, 10.000 presos polítics, 300.000 exiliats i 30.000 desapareguts és el tràgic balanç que va deixar el cop militar.

Igual que en el cas espanyol i en el cas de l'holocaust jueu han hagut de passar 30 anys després de la caiguda de l'última junta militar per començar a parlar de manera fluida i massiva. Actualment el testimoni té un gran protagonisme. El supervivent, a qui sovint no s'havia sabut com tractar –un cas similar amb el què va passar amb els supervivents de la deportació als camps nazis- i que havia generat incòmodes i imperdonables silencis, és ara protagonista de processos judicials, de recopilació de veus, de treballs escolars.

El fet que culturalment a Argentina hi hagi facilitat per l'expressió íntima –producte de l'expansió i popularització de la psicoanàlisi-, juntament amb la tradició acadèmica de grans especialistes en història oral –com és el cas de Dora Schwartztein, Elizabeth Jelin, etc.- ha fet que hagin aparegut models d'arxius audiovisuals de testimonis i víctimes de la repressió dignes d'estudi i de model a seguir, degudament adaptats.

A l'Argentina, a diferència de l'Estat espanyol, la majoria de projectes de recopilació de testimonis estan encapçalats per associacions i ONGs, ja que projectes liderats pel govern són vistos amb recel per bona part dels supervivents de la dictadura. Això fa que hi hagi una gran quantitat de projectes, sovint enfrontats entre ells per les rivalitats entre les associacions que els promouen. De tots els arxius, el més avançat pel què fa a número d'entrevistes realitzades i amb una metodologia més rigorosa és el de Memoria Abierta, al qual dediquem un capítol en aquest resum. Aquests són alguns dels altres projectes estudiats a l'Argentina:

- **Instituto Espacio para la Memoria.** El seu objectiu és el resguard i la transmissió de la memòria i la història dels fets ocorreguts durant el terrorisme d'estat dels anys 70 i inicis dels 80, amb l'objectiu de promoure l'aprofundiment del sistema democràtic. La creació d'un arxiu audiovisual de testimonis de la repressió està en el seu esperit fundacional. Fins al moment només han realitzat unes poques entrevistes pilot i estan formant entrevistadors amb la col·laboració de l'Instituto Histórico de la Ciudad de Buenos Aires. Volen prioritzar entrevistar gent que no ha parlat encara.
- **Archivo Nacional de la Memoria.** Depèn de la Secretaria de Drets Humans del Ministeri de Justícia. La seva missió és l'estudi i la documentació referida a la violació dels drets humans a l'Argentina.

S'han dedicat a recollir material testimonial escrit, sonor i audiovisual de les diferents associacions i organismes. També se n'han realitzat de propis per abastir exposicions o documentals que ells mateixos han organitzat. De cara a la producció de noves entrevistes l'ANM vol fer èmfasi en les “no” víctimes, persones que no es reconeixen com a tals perquè no han passat privació de llibertat, detencions, tortura, etc. Però que formen part de la victimització general de bona part de la societat argentina.

- **Càtedra de Anàlisi de Prácticas Sociales Genocidas.** Està ubicada a la Facultad de Ciencias Sociales de la Universidad de Buenos Aires i té com a missió l'estudi de les pràctiques genocides ocorregudes durant el segle XX, especialment el nazisme i l'última dictadura argentina. El projecte de recollida de testimonis que estan portant a terme està centrat exclusivament en els relats d'exdetinguts en camps de concentració i presons durant l'última dictadura militar.

Memoria Abierta

- El projecte està liderat per una ONG, Memoria Abierta.
- Han realitzat 560 entrevistes fins al moment, i segueixen produint-ne unes 60 anuals.
- Volen recordar el passat per incidir en el present i el futur de la seva societat, consolidant la cultura democràtica.
- Tenen l'objectiu d'aconseguir un discurs plural, lluny de dogmatismes de cap tipus.
- Tenen una base de dades amb un tesaurus amb mil paraules claus. El fons no està digitalitzat.

Memoria Abierta és una ONG fundada l'any 1999, fruit de la unió de vuit entitats de l'àmbit de la defensa dels drets humans a l'Argentina, entre les que destaquen SERPAJ, de Pérez Esquivel o les Madres de la Plaza de Mayo. L'organització s'estructura en quatre grans àrees de treball:

- Patrimoni documental. Coordina l'organització, preservació i difusió dels arxius dels organismes de Drets Humans que conformen Memori Abierta. Compten amb una important col·lecció de pancates i cartells.
- Arxiu fotogràfic. Reuneix imatges que donen testimoni del què va ocórrer durant la dictadura militar i la història del Moviment de Drets Humans.

- Topografia de la Memòria. Treballa sobre la memòria territorial i espacial del terrorisme d'estat.
- Arxiu Oral. Produeix testimonis sobre la vida social i política de les dècades dels 60 i els 70, el terrorisme d'Estat i la transició democràtica a l'Argentina. Està compostat per unes 560 entrevistes individuals, enregistrades en format audiovisual, a persones que van patir la repressió il·legal en qualsevol de les seves formes.

L'objectiu principal de l'entitat és el de consolidar una cultura política democràtica i prevenir qualsevol forma d'autoritarisme en les noves generacions. El seu interès cap al passat no és una pura evocació del que va succeir, sinó que és un esforç per esclarir el present i garantir un futur millor.

La finalitat dels seus arxius no és només la investigació, que també, sinó principalment la realització de representacions de la memòria per a que siguin usades per al públic: exposicions, CDs educatius, etc.

El seu arxiu oral és l'arxiu d'accés públic d'aquestes característiques més important de tota l'Argentina. Compta amb més de 500 entrevistes de nova creació seguint un acurat procés metodològic i segueix creixent a raó d'unes setanta entrevistes anuals. El seu objectiu és el de crear una nova font històrica que complementi les fonts documentals tradicionals, i que contribueixi a poder tenir un coneixement d'uns fets històrics que no es podrien demostrar d'una altra manera. En definitiva, es tracta de garantir una història més democràtica i més allunyada del discurs oficial, donant veu a la societat. Memoria Abierta vol aconseguir relats rics en matisos, lluny dels dogmatismes. El seu projecte no pretén substituir el relat històric del poder per un contrarelat dictat per les organitzacions de Drets Humans. Per això, els seus qüestionaris estan plens de preguntes que intenten fer sortir al testimoni del seu paper de militant. El seu objectiu és trencar el "sostre de vidre" del discurs preestablert.

Per cercar els seus testimonis Memoria Abierta no ha realitzat una mostra prèvia però sí que ha establert catorze "categories" d'entrevistats definides per els vincles familiars amb les persones detingudes, per les experiències personals viscudes (militància, empresonament o no, exili, etc.) i per les activitats socials i públiques (intel·lectuals, funcionaris, etc.) Aquestes categories no són una mostra sociològicament representativa (no hi ha categories territorials o de gènere, per exemple) però permeten assegurar la diversitat de veus i facilitar la posterior recerca en la base de dades. En el projecte no s'inclouen entrevistes a victimaris encara que molts membres de Memoria Abierta admeten que algun dia s'haurà d'abordar aquest tema.

Les entrevistes les realitzen un petit nucli de persones, procedents de diverses disciplines de les ciències socials (historiadors, antropòlegs, sociòlegs, periodistes, psicòlegs...). La formació d'aquestes persones es fa des de la mateixa organització i es valora sobretot la capacitat d'escoltar i de

generar empatia. Es segueix la tècnica d'entrevista amb preguntes obertes que dona tot el protagonisme al testimoni. Si es fa evident que una persona no vol parlar d'algun període de les seves vivències es respecte i no s'insisteix. Es considera que l'arxiu s'ha de valorar en el seu total, no testimoni a testimoni, i que per tant si una persona no parla d'un aspecte no cal patir, perquè segur que algun altre entrevistat n'haurà parlat.

Les entrevistes es fan si és possible a casa de l'entrevistat, per garantir el màxim confort del testimoni. Si aquest ho prefereix hi ha habilitat un espai en la seu de l'organització per realitzar-les. Al final de les entrevistes també es graven documents i fotografies del testimoni. La durada de les entrevistes és molt variable, algunes han durat varies hores i s'han gravat en varies sessions. En això són molt flexibles, es vol que cada persona tingui el seu temps. En tot cas, en cada entrevista sempre es parla d'abans, durant i després del període repressor.

En el projecte de Memoria Abierta els càmeres són persones alienes a l'equip, professionals del cinema que es contracten per a cada entrevista i que tenen prohibit formular preguntes durant l'entrevista. El format utilitzat és DVCAM i no hi ha un valor de plano prefixat, encara que es recomana el pla mig i pocs moviments de càmera, només algun "zoom in" quan la intensitat del relat així ho suggereix.

Totes les entrevistes estan guardades en un arxiu a la seu de l'organització. Les imatges no estan digitalitzades però es disposa de varies còpies de cada entrevista per assegurar-ne la conservació. L'accés a l'arxiu està limitat per una base de dades només accessible des de la seu de Memoria Abierta. No s'han fet transcripcions i els resums de les entrevistes que han realitzat els propis entrevistadors no consta de codis de temps, això fa que no sigui possible l'accés directe per ítems al fragment de l'entrevista que interessi a l'investigador.

Aspectes positius: Equip entrevistadors pluridisciplinar. Més de 500 entrevistes. Excel·lent metodologia d'entrevistes. Buscar un discurs plural, lluny de dogmatismes.

Aspectes negatius: Càmera extern a l'equip. No digitalitzar l'arxiu. No fer transcripcions de les entrevistes.

ESTATS UNITS

Als Estats Units tots els projectes que hem estudiat estan dedicats a la recollida de testimonis de supervivents de l'holocaust, i principalment de supervivents jueus. Són els projectes més ambiciosos i amb més pressupost de tots els investigats: els seus pressupostos són milionaris i els testimonis es compten per milers. En aquest sentit són els més allunyats de la nostra realitat i de les nostres possibilitats, però en canvi en podem treure moltes lliçons metodològiques, tan pel que fa al model d'entrevista, com pel model de bases de dades i arxius, que són les més avançades.

Una altra diferència important amb el nostre futur arxiu és que el seu període històric és molt més curt que el nostre, encara que per contra els seus potencials testimonis estan dispersos per tot el món, parlen llengües diverses, tenen realitats culturals diferents i han viscut polítiques de recuperació de la memòria diferents.

La majoria dels projectes americans estudiats estan ubicats en universitats de prestigi internacional que certifiquen el rigor científic de les seves metodologies, i col·laboren en la recerca de fons i esponsoritzacions.

Hem investigat tres models, el Fortunoff Video Archive, ubicat a la Universitat de Yale i pioner en l'ús del vídeo en la recollida de testimonis; el United States Holocaust Memorial Museum, ubicat a Washington i lligat al museu que li dona nom; i el més gran de tots, i també segurament, un dels més qüestionats: Survivors of the Shoah Visual History Foundation, fundat pel cineasta nord-americà Steven Spielberg i que ha recollit més de 52.000 testimonis pel tot el món.

Fortunoff Video Archive

- És un dels projectes pioners en recollir testimonis en vídeo.
- Han realitzat més de 4.300 entrevistes, dipositades i consultables a l'Sterling Library de la Universitat de Yale.
- Segueixen un mètode d'entrevistes molt obert, amb poca intervenció de l'entrevistador, i pròxim al model psicoanalític.
- No fan transcripcions i la base de dades no permet l'accés a fragments concrets de les entrevistes.

El projecte Fortunoff Video Archive neix l'any 1979 a New Haven (Connecticut, EUA) sota el nom de Survival Film Project, impulsat per William Rosdenberg (president d'una organització local de supervivents), Laurel Vlock (director de documentals) i Dori Laub (psiquiatre, psicoanalista i ell mateix

supervivent de l'holocaust). El projecte és pioner en la utilització del vídeo com a sistema de gravació dels testimonis (fins llavors tots els projectes utilitzaven el suport d'àudio). Tot el material està dipositat a la Sterling Memorial Library de la Universitat de Yale. El 1987, una gran donació econòmica feta per Alan M. Fortunoff permet afrontar un projecte més ambiciós. Malgrat que inicialment es va pensar en fer només 1000 entrevistes, l'allau de sol·licituds van fer continuar amb el projecte i l'any 1992 ja en tenien més de 2000. En aquest moment compten amb més de 4300 entrevistes i segueixen entrevistant, tot i que a un ritme menor. L'aparició de la Visual History Shoah Foundation (el projecte d'Steven Spielberg) frena el ritme de producció de la FVA, en part perquè el projecte del director nord-americà absorbeix la majoria dels fons, en part perquè la seva filosofia és entrevistar testimonis que no han estat entrevistats abans.

No fan cap mostra prèvia per seleccionar els entrevistats. Els primers testimonis es van obtenir de cercles propers, associacions de supervivents, etc. Actualment només s'entrevista gent que es presenta voluntàriament per testimoniar i que no hagi concedit una entrevista en cap altre projecte.

No tenen una metodologia descrita de forma precisa en un manual però sí una filosofia clara: s'ha de deixar el paper principal de l'entrevista al testimoni. Ell estructura i explica la seva pròpia història com vol. Això comporta una manera de fer les entrevistes que es caracteritza per la menor intervenció possible dels entrevistadors. És sens dubte una manera de fer influenciada parcialment per la psicoanàlisi, fent-se evident la formació acadèmica d'un dels seus fundadors. És sens dubte el model d'entrevista més obert i menys dirigit de tots els estudiats.

Les entrevistes es realitzen en un estudi de televisió situat al mateix campus de Yale. Es prioritzen en aquest cas les bones condicions de so i llum que proporcionen els estudis enfront la comoditat del testimoni. D'aquesta manera també es garanteix millor que a l'entrevista no hi hagi cap familiar present, de manera que el testimoni es senti més lliure a l'hora d'elaborar el seu relat. Normalment hi participa més d'un entrevistador, per garantir que el testimoni tingui "bona química" almenys amb un dels presents. Els entrevistadors no poden pendre notes ni consultar papers durant l'entrevista, per no perdre el contacte visual amb el testimoni, donant-li entendre que "res els disturba" i que "només estan allà per escoltar-lo".

Els entrevistadors provenen de diverses àrees però la majoria tenen una formació psicoanalítica o psicoterapèutica, molt en el to que es vol donar a les entrevistes. Es va fer un curs específic de formació pels entrevistadors de 8 setmanes de durada, amb especial atenció als aspectes històrics, metodologia d'entrevista i qüestions de catalogació.

En aquest moment l'arxiu té més de 10.000 hores de vídeo enregistrades en 20 llengües diferents. Aquesta gran quantitat d'informació i la diversitat dels qui la consulten fan necessaris una acurada catalogació a fi i efecte que pugui ser accessible. La recerca es pot fer per Internet a través de paraules claus relacionades amb noms de persones, localitzacions, etc. (Mauthausen, ghetto de

Varsòvia, etc.). El visionat de les entrevistes només és pot fer a la biblioteca Sterling de la Universitat de Yale.

Malauradament les entrevistes no estan transcrits i els resums que s'han fet no disposen de codi de temps, per la qual cosa resulta difícil accedir a un fragment concret de l'entrevista. La manipulació de les mateixes és lenta i poc eficient ja que la còpia de visionat és un obsolet VHS.

Han produït varis documentals i editen fragments d'entrevistes com a material educatiu per les escoles.

Aspectes positius: Pioner en la utilització del vídeo. Gran quantitat de testimonis. Formació rigorosa dels entrevistats. Bon equip tècnic per rodar les entrevistes. Criteri de selecció basat en buscar entrevistats que testimoniegen per primera vegada.

Aspectes negatius: Entrevistes massa conduïdes pel propi entrevistat que a vegades impedeixen aprofundir en la pròpia història del testimoni. Encara no han digitalitzat el fons tot i que preveuen fer-ho en el futur. No fan transcripcions ni resums acurats que dificulten l'accés a fragments concrets de les entrevistes.

Visual Shoah Foundation

- El projecte, impulsat per Spielberg, ha realitzat 52.000 entrevistes a supervivents de l'Holocaust en tots els continents.
- És el projecte més gran del món, però també el més controvertit per algun dels seus mètodes.
- El gran nombre d'entrevistadors ha donat com a resultat entrevistes desiguals.
- Tenen una base de dades, creada especialment pel projecte, que permet un accés ràpid i còmode a tot el material.

És el projecte més gran de tots els estudiats, tan pel nombre de testimonis com pel pressupost de què ha disposat. El naixement del projecte està vinculat a la filmació de la pel·lícula "La llista de Schindler" de Steven Spielberg. Durant el rodatge a Polònia, l'any 1993, el director nord-americà va ser sovint abordat per supervivents que tenien la necessitat d'explicar-li els seus relats de supervivència. D'aquesta manera el cineasta pren la decisió de crear la fundació que en els anys següents entrevistarà fins a 52.000 testimonis en diversos països

de tot el món. Es tractava de combatre la deshumanització que havia portat el nazisme amb la rehumanització que la recollida de testimonis significava. L'objectiu era tornar a les persones allò que els nazis els havien robat: una història, un rostre i una memòria en forma de relat.

El projecte s'estén ràpidament per tot el món, creant delegacions a diversos països. L'objectiu dels 50.000 testimonis que la fundació es fixa abans de començar el projecte s'ha d'assolir en un màxim de sis anys, el què comporta la formació urgent d'un gran nombre d'entrevistadors (2.300) convertint-se aquest en un dels aspectes més fluixos del projecte, ja que no es podrà garantir que la majoria d'ells siguin realment uns bons entrevistadors, més si tenim en compte que són voluntaris, de diversos països del món, i no poden fer equip entre ells.

S'intenten buscar solucions que mitiguin el problema i certament ho aconsegueixen parcialment:

- **Curs de formació per a tots els entrevistadors.** Té una durada de només tres dies, i es donen nocions històriques i tècniques d'entrevista.
- **Elaboració de detallats qüestionaris adequats a cada tipologia de supervivent.** Això garanteix unes entrevistes més homogènies però limita l'espontaneïtat dels testimonis.
- **Departament de recursos per l'entrevistador.** És un gran centre de documentació que ajuda a cercar informació que permeti als entrevistadors preparar-se acuradament les entrevistes.
- **Departament de revisió d'entrevistes.** En aquest departament es visionen bona part de les entrevistes que arriben des de tots els racons del món i es revisen les preguntes i les actituds de l'entrevistador. Quan fa falta es posen en contacte amb l'entrevistador per esmenar-li els errors, i en casos extrems per apartar-lo del projecte.

Dins del projecte hi ha certament molt bones entrevistes (només faltaria amb 52.000!) però també n'hi ha d'altres de més qüestionables.

La fundació no va a buscar els testimonis sinó que són ells els que mostren la seva voluntat de relatar la seva vida. Els testimonis recollits són majoritàriament jueus, encara que també s'inclouen molt minoritàriament altres tipologies de supervivents, com presos polítics, testimonis de Jehovà, gitanos o homosexuals. Com tots els altres projectes tampoc entrevisten a perpetradors.

La tècnica d'entrevista és amb preguntes obertes i intentant seguir una estructura cronològica. Formalment no cal seguir al peu de la lletra el qüestionari, si no que s'ha de deixar fluir el relat del testimoni, i respectar el seu absolut protagonisme, quedant l'entrevistador en un segon termini. Tot i aquestes consideracions les entrevistes d'aquest projecte són les més dirigides de totes les estudiades.

L'entrevista té tres parts, com la majoria dels altres projectes. En la primera part s'invita al testimoni a relatar com era la vida abans del nazisme,

intentant recuperar les costums del poble jueu (aproximadament un 20% de l'entrevista). En la segona part es relata la vida sota el nazisme (un 60%) i finalment en la tercera part es convida al testimoni a explicar el seu retorn a la vida quotidiana (el restant 20%). Al final de l'entrevista, se li demana al testimoni que valori si n'ha tret "alguna cosa positiva" de la seva experiència traumàtica i després es convida a algun membre de la seva família a posar davant la càmera al costat del testimoni. Aquesta espècie de "happy end" de l'entrevista ha estat de les parts més criticades del projecte i ha estat vista com el toc "hollywoodiense" d'Spilberg.

Les entrevistes han estat totes digitalitzades i són consultables en una formidable base de dades que disposa de més de 50.000 paraules claus que faciliten l'accés als fragments de les entrevistes que l'investigador necessiti. És aquesta una eina fabulosa que veritablement serveix una quantitat d'informació sobre l'holocaust que difícilment podrem trobar en cap altre fons.

Aquesta base de dades és accessible des de la seu de la fundació, a la Universitat de South California de Los Angeles, i a dotze llocs més del món, entre els que destacarem Yad Vashem, a Israel, el Museu de l'Holocaust de París, o el Museu de l'Holocaust de Washington, mencionat anteriorment. També és accessible per Internet².

La fundació ha editat amb el seu material diversos documentals, un dels quals, "The last days" ha estat guardonat amb un Oscar. També han editat molt material pedagògic que es troba disponible a la web de la fundació.

Aspectes positius: La gran quantitat de testimonis. Gravades en sistema de vídeo professional (Betacam SP). La fabulosa base de dades. El seu treball pedagògic i de divulgació.

Aspectes negatius: La gran quantitat d'entrevistadors. Formació dels entrevistadors. Excessiva rigidesa d'algunes entrevistes. "Happy-end" innecessari.

L'OPINIÓ DELS EXPERTS

Per tal de presentar el projecte i enriquir-lo amb les aportacions de diferents sensibilitats i disciplines teòriques i metodològiques, ens ha semblat convenient contactar amb diversos professionals i estudiosos que, des dels seus àmbits de treball i investigació, han abordat la temàtica de la memòria, la repressió, les víctimes, la història i les fonts orals.

En línies generals, tots els consultats han qualificat el projecte d'oportú, necessari i urgent, a la vegada que han mostrat la seva satisfacció per la iniciativa i per les línies en les que s'ha concretat el projecte.

Xavier Antich

Filòsof. Universitat de Girona.

- Ens adverteix dels perills d'una forma de record (en el sentit d'obsessió memorialística, banalització del record i de parc temàtic del sofriment) que pot esborrar la memòria de manera més eficaç que l'oblit. Es tractaria d'un record que accelera l'oblit i és còmplice de l'amnèsia.
- Enfront de l'ús impúdic i sentimental de les víctimes, el filòsof reivindica fer possible que les veus testimonials no puguin ser substituïdes. D'aquí la importància de les paraules, de les veus dels testimonis. Les veus de les víctimes, enteses així, es presenten com a barrera de contenció imprescindible contra l'oblit.
- La víctima no pot parlar: els únics que ho poden fer són els supervivents, els que han estat a l'estadi previ a ser víctimes ells mateixos, d'aquí la importància del seu testimoni, pot explicar què li ha passat a l'altre. El supervivent parla per la víctima.

Alessandro Portelli

Historiador. Universitat La Sapienza (Roma)

- Insisteix en la diferència entre el que va passar i les maneres de recordar-ho.
- Memòria no és una reconstrucció dels esdeveniments, sinó la recerca del que signifiquen els esdeveniments. Si als joves els expliquem que els seus avis van morir en una massacre (exemple de les Fosses Ardeatines

italianes) poden pensar que va ser una mort casual, per atzar; si els expliquem què signifiquen aquells fets, ho poden posar dins d'un context.

- També és molt important ser conscients que la memòria que recollirem ara està condicionada pel moment (l'actual) en que es relata. Hi ha una diferència entre el jo d'abans i el d'ara, els fets que relato i el moment en que els relato. La memòria és un treball de present.
- Una persona pot tenir memòries (experiència personal) o saber històric. Per a un fons com el que estem elaborant, ens interessa les primeres.
- És important definir el projecte: en el cas que ens ocupa, la creació del banc audiovisual de la memòria democràtica. El testimoni es dirigirà així a l'entrevistador però amb consciència de perpetuar-se en les diferents generacions.
- Importància de reflectir vivències, sentiments, extreure allò del que no s'ha parlat.

Lluís Úbeda

Director Departament Fonts Orals Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)

- Ens aporta molt bones recomanacions sobre metodologia de fonts orals, especialment de grups pioners i de referència internacional (EUA, Brasil, etc.), a més del patrimoni propi de l'AHCB: fons Tomasa Cuevas, Ronald Fraser, etc.
- Representativitat: fer emergir els que no apareixen mai en aquest tipus de reculls.
- Dos grups que precisen la màxima urgència: els més grans (per raons d'urgència biològica) i els que van viure la transició. És un col·lectiu que ara està en molt bones condicions físiques i psíquiques per parlar, amb temps i sense condicionants perquè molts s'han jubilat. És important que l'urgència de voler enregistrar els més vells perquè estan desapareixent no ens faci perdre l'oportunitat de parlar amb aquest altre col·lectiu. És una situació similar a la que es va donar a finals dels 70 i principis dels 80 amb els protagonistes directes de la II República i la guerra civil, quan estaven molt bé per parlar i se'ls va entrevistar poc (por, franquisme massa recent, marxa enrera que suposa el cop d'estat de Tejero, etc). Si no ho fem ara, ho lamentarem en un futur.

Mercè Vilanova

Historiadora. Fundadora i directora de la revista Historia, Antropología y Fuentes Orales.

- Apart de la seva dilatada trajectòria com a historiadora, pionera a casa nostra de la utilització de les fonts orals i una de les investigadores d'història oral més sòlides a nivell internacional, ens interessava els treballs més recents de Mercè Vilanova amb el Mauthausen Survivor Documentation Project d'Alexander von Plato (800 entrevistes a supervivents des del centre de Viena i 500 més entre persones que van patir treballs forçats coordinades des del centre de Berlín).
- Davant el projecte del Banc i donat que no sabem quina serà la finalitat última que li donarà cada usuari ni estem davant d'un treball de recerca definit, ens recomana peces de molt bona qualitat, històries de vida focalitzades perquè ens trobem davant d'un període històric molt llarg.
- Recomana fer una tria directa de personatges, no recórrer a les associacions per donar l'oportunitat de parlar a persones que no ho han fet encara (els invisibles).
- No excloure els perpetradors.
- L'enregistrament hauria d'incloure l'entourage del entrevistat, la seva casa, perquè aporta molt informació.
- Les preguntes han d'incidir en aspectes com la infantesa, les primeres amistats, el menjar, el joc, la mort dels pares. L'objectiu final és buscar coses no dites, trencar silencis, veure què callen.
- Davant conceptes abstractes, com la llibertat, concretar amb preguntes: “què era la llibertat”, “què era la manca de llibertat”, etc.
- Afrontar de manera decidida preguntes difícils: els canvis de “camisa”, el tracte rebut pel partit, etc.
- Ens parla de l'experiència de Willa Baum des de la Regional Oral History Office de l'Universitat de Berkeley, que va anar conformant col·leccions orals per temes i, fins i tot, va buscar finançament, en els àmbits interessats: metges, advocats, etc.

Anna Miñarro.

Psicòloga clínica, psicoanalista. Fundació Congrés Català Salut Mental.

- La seva experiència en les entrevistes que han fet per a diferents programes (BTV-“Barcelona en temps de guerra”, treballs a centres cívics, etc.) s’ha centrat en l’eix “Repressió, memòria, silenci i salut mental.”
- Ens posa molt l’èmfasi en la “transmissió mortífera” de catàstrofes i traumes socials que passen de generació a generació, tant a nivell individual com familiar. En el context de la guerra civil espanyola i la dictadura franquista estaríem davant la quarta generació afectada i per això és interessant veure els efectes en la subjectivitat dels ciutadans. És per això que aquesta psicòloga ens insisteix en la importància de l’anàlisi intergeneracional i familiar i de la funció terapèutica de la paraula.
- Aspectes normalment relegats com la salut, la sexualitat o el benestar general haurien d’aparèixer en aquest fons.
- Altres temes importants serien: pèrdues, la manera d’elaborar els dols, de què es parlava i de què no, silencis, problemes a l’escola o a la feina, vergonyes, experiències de rebuig, dificultats en les relacions personals i amoroses, somnis, pors, culpes, etc.
- També seria interessant abordar l’oblit, ja sigui com a necessitat d’oblidar per no poder suportar o imposició de l’oblit.
- Una altra qüestió important són els perfils de víctimes que no acostumen a emergir, com podrien ser persones amb familiars víctimes de la violència revolucionària, que abracen el franquisme, però que després no són reconeguts com a tal perquè no són suficient fidels al règim. Són segments de població que queden en terra de ningú: poc franquistes per haver-los donat veu durant el règim, massa franquistes per ser escoltats ara.
- Insisteix en la necessitat d’incloure psicòlegs com a entrevistadors en la confecció del fons audiovisual, que siguin professionals.
- S’ofereixen per a formació.

Anna Monjo

Historiadora. Co-autora de “Les majories invisibles”.

- Ens recomana un especial èmfasi en la repressió menys visible.
- Insistència en temes com les estructures familiars, l'educació.
- Apunta un col·lectiu poc entrevistat, el dels col·laboracionistes no franquistes.

Francisco Ferrándiz

Antropòleg (CSIC). Ha treballat l'oralitat al voltant de les exhumacions de fosses comunes arreu de l'estat espanyol.

- Per la seva especialitat, insisteix en la importància de com es narra el dol.
- Importància gestualitat, el cos com a llenguatge (que produeix metàfores, somatitza).
- Hi ha gent que no ha pogut parlar mai, creuen que no ho sabran fer. Certament, sovint ens trobem que el seu llenguatge no està ben estructurat, no tenen metàfores. Però és molt important que aquest discurs emergeixi.

Ricard Vinyes

Historiador. Coordinador Comissió redactora Projecte Memorial Democràtic.

- El gran repte d'un banc d'aquestes característiques serà com utilitzar aquest llegat. Per això serà imprescindible la socialització i generar desig d'accés.
- S'ha de garantir la presència de grups de diferent procedència.
- Importància de seguir amb la línia del Memorial Democràtic de descentralitzar. Per tant, s'ha de tenir en compte experiències prèvies al llarg del territori i vincular aquests equips amb el projectes.
- L'arxiu adquirirà el seu sentit com a una peça més de l'entramat del dret a recuperar la memòria històrica, sempre vinculat a polítiques públiques que el garanteixen.

- Necessitat de fer un arxiu viu, intergeneracional. Només socialitzant aquest banc de veus tindrà una rendabilitat afegida a la clàssica.
- Ha de ser un arxiu que es vagi ressignificant amb el pas del temps.
- Imprescindible que focalitzi en temes poc tractats (dona) i temes que surtin de les propostes de la gent. No fer un arxiu “des de dalt”.
- Entrevistar a perpetradors. Un cop la frontera entre democràcia i dictadura està clara, no ha de ser cap tabú abordar els victimaris.

Ramon Alberch

Director Arxius Generalitat de Catalunya.

- El futur banc de dades, a instàncies del Memorial Democràtic, hauria de ser l'encarregat de la compilació i “l'aparador” on es pogués visualitzar i conservar.
- Proposa la formalització d'un acord per la conservació del patrimoni del futur banc que garanteixi la seva perdurabilitat, més enllà de conjuntures polítiques. L'Arxiu Nacional de Catalunya podria ser l'ens més indicat per vetllar per la conservació, migració de suports, etc.

Josep M. Solé Sabaté

Historiador. Coordinador General de Projectes del COMEBE.

- Considera importantíssim i absolutament necessari el projecte.
- Adverteix sobre testimonis que han estat excessivament revaloritzats en el seu relat; en canvi, hi ha zones d'ombra, amb poca informació, respecte a supervivents “glorificats”.
- Importància de centrar-se en el que feia cada testimoni en el moment dels fets relatats. Sovint, moments molt àlgids històricament (18 de juliol) són més recordats des d'un fet privat que des de l'èpica.
- centrar cada testimoni en un tema principal i estar molt ben preparat per fer l'entrevista.
- importància de l'arxiu com a vacuna contra la individualitat.

Pelai Pagès

Historiador.

- La seva experiència com a director d'un projecte audiovisual per la Diputació de Barcelona de 40 entrevistes estructurades en quatre períodes (guerra civil, postguerra, anys 60, democràcia) el fan insistir en la importància d'utilitzar grups que han treballat prèviament el tema al llarg del territori.
- Molt important sortir de l'àrea de Barcelona, on trobem realitats i vivències molt diferents.
- Importància d'una bona mostra.

Hilari Ragner

Historiador

- Valora especialment l'oportunitat i la urgència d'un projecte d'aquestes característiques, que qualifica d'indispensable.
- Fa un especial èmfasi en el valor dels testimonis indirectes, del que podríem anomenar personatges secundaris d'uns determinats fets.
- Importància de la bona preparació dels entrevistadors i d'una bona comunicació entre l'equip d'entrevistadors perquè d'aquest intercanvi poden sorgir nous temes i preguntes.
- Molt important la presència de testimonis de les dues parts en conflicte. És necessari insistir i comunicar que es contemplaran aquestes dos tipus de testimonis, no només per l'imperatiu legal, sinó també per avançar-se a possibles atacs en aquest sentit.
- Conveniència d'entrevistar perpetradors.

Borja de Riquer

Historiador. President Comissió Assessora del Memorial Democràtic.

- Valora especialment la recopilació metodològica dels diferents models estudiats en el projecte. I la rapidesa.

- Un recull d'aquestes característiques hauria de combinar tant l'espontaneïtat dels testimoni com la precisió per l'esclariment de certes coses.
- No reentrevistar “els de sempre”. Una bona base de dades pot ser les més de 36.000 reclamacions fetes per privació de llibertat (presó, camps de concentració, batallons de treballadors) durant el franquisme, si s'arriba a un acord amb el Departament de Justícia per tenir accés –amb les garanties legals necessàries- a aquesta informació.
- Bona implantació dels equips d'entrevistadors a nivell territorial: els noms i fets locals que esmenti el testimoni han de ser familiars.
- Recomana estudiants ja llicenciats i/o estudiants de postgrau o que estan fent la seva tesi com a futur entrevistadors amb els quals fer un conveni de col.laboració per a incorporar-se a l'equip d'entrevistadors del projecte.
- Molt important precisar el tipus d'informació que volem aconseguir. Èmfasi en aspectes com les relacions humanes, el sexe, tabús, etc.
- És hora de parlar de les diferències polítiques d'una altra manera: per culpa d'aquestes diferències es van trencar relacions personals.
- Aspectes quotidians en moments molt convulsos: no tot el dia s'estava fent la guerra ni fent política.
- Ofereix assessorament per les entrevistes pilot.

Josep Fontana

Historiador. Director Institut d'Història Jaume Vicenç Vives (Universitat Pompeu Fabra).

- Un arxiu d'aquestes característiques hauria de permetre omplir forats d'informació.
- El futur banc ha de permetre una reunió i una preservació que no s'aconseguirien d'un altra manera.
- Intentar ordenar els relats de manera que no siguin una successió de records de manera confusa.

- Es mostra favorable a establir un marc que permeti estudiants d'últims cursos, de postgrau o recent llicenciats formar part dels equips d'investigadors.
- Evitar les generalitats. Centrar-se en aspectes de la vida laboral o quotidiana.

Antoni Segura i Andreu Mayayo

Director i vicedirector del Centre d'Estudis Històrics Internacionals (Universitat de Barcelona)

- Especificar molt bé quin és l'eix travessa l'arxiu, quin valor afegit ofereixen les entrevistes de nova creació.
- Importància de projectes similars ja engegats a nivell local, ja que han de constar en aquest futur banc. És important que l'arxiu no s'estructuri –ni sigui vist– com un projecte fet des de dalt i des del centralisme barceloní.
- Obrir el ventall per a entrevistar gent anònima, que ha parlat poc, especialment a les àrees rurals.
- Evitar l'excessiva sacralització del supervivent, especialment dels que pertanyen a períodes en els que en queden pocs. Sovint, l'únic “mèrit” de les persones que queden és aquest, haver sobreviscut.
- Importància de períodes com el tardofranquisme o la transició.
- Entendre aquest arxiu com un banc de memòries, no “de la memòria”.
- Destaquen la funció normalitzadora d'aquest projecte i del futur arxiu, de característiques similars als que hi ha arreu del món.
- Entendre l'arxiu com a una eina més per interpretar la guerra civil espanyola i la dictadura franquista.

Ronald Fraser

Historiador. Pioner de la utilització de les fonts orals aplicades a l'estudi de la guerra civil espanyola. Autor de “Recuérdalo tú, recuérdalo a otros.”

- Recomana centrar-se en experiències de primera mà.

- Demanda d'autocrítica als testimonis: autenticitat d'una entrevista en la mesura que ha estat autocrítica.
- Conformar una història coral.
- Recomana consultar el cens per fer un univers, especialment per la gent de més edat, a la que recomana entrevistar de manera exhaustiva.
- L'excepció a l'anterior punt seria la gent molt reentrevistada.
- Tenir molt present que la memòria varia en funció del moment actual en que es fa entrevista.

Paul Preston

Historiador. Membre de la Comissió Assessora del Memorial Democràtic.

- considera imprescindible un projecte d'aquestes característiques.
- col·locaria Catalunya en primera línia de les polítiques de memòria, tant a nivell espanyol com europeu.
- Destaca la importància que emergeixin aspectes repressius de la dictadura franquista dels que encara no se n'ha parlat.
- Aquest arxiu hauria de contribuir a situar la dictadura franquista en el seu just punt en la valoració que es fa a nivell internacional. Encara avui hi ha una apreciació de la dictadura de Franco com a un règim més benevolent que d'altres.

Alicia Conesa

Cap documentació de TELEVISIÓ DE CATALUNYA

- Insisteix en la importància de fer un fons accessible a la consulta.
- Proposa el sistema de base de dades Digiton dissenyat, que es podria adaptar fàcilment a les necessitat del fons.

En una pròxima fase del projecte seria interessant entrevistar persones que ara, per manca de temps, no ha estat possible. Sense ànim de fer una llista exhaustiva, voldríem citar, entre d'altres, a Mary Nash, Conxita Mir, Ramon Arnabat, Pere Ysàs (CEDIF), Cristina Borderías, Bernat Muniesa, Bernat

Castany (Aula Oberta d'Història Oral de l'Ateneu Barcelonès), Manuel Delgado, J.M. Figueras, Teresa Ferriz, Andreu Besolí, Susana Narotzky, Montserrat Iniesta, Antonio Reig Tapia, Jordi Roca (URV), Jordi Matas (UB), Glòria Munilla (UOC), Francesc Abad, J.M. Cabané, Francesc Torres, etc.

Algunes d'aquestes persones estan vinculades a projectes que seran estudiats per Gerard Corbella en la recopilació de projectes que està fent al llarg del territori.

Elisabet Almeda i Dino di Nella

Directora i coordinador de l'obra en cinc volums Cinquanta-una veus trenquen el silenci. Programa Fer Present la Memòria (UPF, Copolis, UB)

Destaquem aquest projecte com un dels més ambiciosos i rigorosos que s'han fet en els últims anys. Han estat sis anys de treball que creiem que mereixen un comentari una mica més extens.

Fer Present la Memòria és un programa marc de recerca, formació i transferència de coneixements que té com a objectiu general visibilitzar i difondre –des de la quotidianitat de la gent i les seves subjectivitats- les memòries socials de la gent gran de les Aules d'Extensió Universitària, a través dels seus sentiments, vivències, trajectòries, històries i experiències viscudes, durant la història recent de Catalunya.⁴⁸ Incideix en l'estreta relació existent entre la recuperació dels processos de recuperació de la memòria de lluita pels valors democràtics i la comprensió dels processos socials de la nostra quotidianitat. El record és la vivència, com hem viscut les coses es la vertadera història.

El programa pretén:

- a) democratització institucional i comunitària
- b) implementació plena i efectiva dels drets de memòria i veritat històrica.
- c) xarxes de debat i reflexió en processos actius de participació i autogestió.

El programa té tres grans recerques:

- “Els quaranta anys de dictadura franquista a Catalunya”. Treball de fonts orals amb 51 testimonis. Dóna peu a l'obra citada, que s'estructura en 5 volums.
 - o I: Metodologia i debats sobre la memòria

⁴⁸ Extreiem fragments de ELISABET ALMEDA. *Cinquanta-una veus trenquen el silenci. Memòria i dictadura franquista. Presentació de un projecte compartit*. Ed. UPF-Copalqui. Barcelona, 2008.

- II Vida quotidiana. Famílies. Relacions de gènere: habitatge, xarxes socials, temps lliure, jocs, immigrants, llengua, matrimoni, fills, parella, sexualitat, etc.
 - III: Educació, formació i instrucció. Economia i treball: escola, adoctrinament, fam, pobresa, supervivència, món laboral, sindicats, etc.
 - IV: Política, control social i institucions. Opinions i actituds davant de la dictadura franquista: exilis, retorns, repressió, resistències, control social, església, or, silenci, etc.
 - V: Trajectòries vitals durant la dictadura franquista. Relats de nou protagonistes.
- Arxiu Virtual de la memòria. Material sonor i escrit aportat pels protagonistes. S'està fent una web.
 - Recerca audiovisual sobre la dictadura franquista. Elaboració d'un videoreportatge amb el material recopilat.

A més s'ha fet formació i divulgació.

Ens centrarem en conèixer millor la recerca **“Els quaranta anys de dictadura franquista a Catalunya”**. La idea era aproximar-se a la dictadura franquista a través dels relats orals, centrant-se en la quotidianitat, les subjectivitats i percepcions dels que no van participar directament en les decisions dels esdeveniments però que sí que se'n van veure afectats. Davant el buit d'informació de l'època (documentació inexistent, destrucció o falsejament de la mateixa), la font oral ha agafat una gran volada. El treball es presenta com a una restitució de la memòria democràtica, ja que mostra que la manca de llibertat va afectar tant l'esfera pública com la privada i l'objectiu és donar la paraula als protagonistes d'aquesta història del present.

El treball es va estructurar en diverses fases: presentació del projecte i recepció de temes a tractar, preparació del guió d'entrevista, selecció del testimonis entre vuit aules de gent gran de diverses poblacions catalanes, realització de l'entrevista, transcripció, retorn de l'entrevista a l'interessat per a fer modificacions i correccions, codificació de l'entrevista (sistema Atlas.ti5.0 amb 200 paraules-codi), lliurament final de l'entrevista als testimonis i al seu grup-aula, elaboració i difusió dels resultats, etc.

La metodologia té un enfocament interdisciplinari i vol treure a la llum el silenci (per por o dolor), la quotidianitat, el protagonisme de la gent “del poble”. La participació en el projecte els ha donat un elevat sentiment de pertinença. Els protagonistes són agents i narradors alhora, subjectes principals d'interlocució i de transmissió de les memòries socials que es pretenen recuperar del silenci i l'oblit. S'ha potenciat molt el diàleg i l'intercanvi entre els protagonistes i l'equip de recerca.

Les entrevistes van ser paritàries entre homes i dones i les van fer una desena d'entrevistadors estudiants o doctorands d'Humanitats, Polítiques, Periodisme, etc. De l'UPF, després d'un curs de formació.

El guió-qüestionari d'entrevista es va fer elaborar després de diverses trobades amb els responsables de les diferents aules. L'entrevista tenia dues parts, la primera de context general sobre la trajectòria vital i personal de cada protagonista, i la segona en la qual l'entrevistat seleccionava i desenvolupava una història.

Normalment es feien tres o quatre sessions (mai de més de dues hores) que abarcaven tot el procés: presentació i explicació del projecte, l'entrevista pròpiament i correccions i afegits. Han optat pel relat de vida perquè els permet una major flexibilitat (saltar etapes, posar l'èmfasi on el testimoni vol) en comptes de la història de vida. També hi ha un gran interès pel període dels anys 50 i 60, perquè els directors consideren que hi ha un gran buit i que senta les bases de la societat d'avui.

Les entrevistes les feien dos entrevistadors i no impedièen la presència de familiars o amics del testimoni perquè creuen que, si bé és veritat que pot condicionar el relat, altres vegades el potencia.

Durant el procés s'incorporaven altres fonts complementàries: materials diversos com fotos, cartilles de racionament, diplomes, cartes, etc.

El resultat han estat més de 150 hores de gravació però només en àudio perquè, tret d'excepcions –com l'elaboració dels documentals del mateix projecte– consideren que la càmera és una injerència. En un futur tot el material serà accessible on line sense cap mena de restricció, només les marcades en el consentiment informat que signa l'entrevistat. No els preocupa un mal ús, si es segueixen uns protocols d'utilització.

ALTRES PROJECTES CONSULTATS

En aquest apartat citarem altres projectes que hem consultat però que no hem pogut estudiar tan a fons. Alguns han estat descartats perquè no s'ajustaven al tipus de projecte que estàvem dissenyant, bé perquè estaven molt allunyats en la realitat que tractaven o perquè metodològicament els vèiem inviables. En altres casos, alguns d'aquests projectes s'haurien d'explorar més de cara a futures fases del nostre banc.

YAD VASHEM (Jerusalem, Israel)

Projecte vinculat al the Holocaust Martyr's and Heroe's Remembrance Authority. Des que aquesta institució va ser creada el 1953 pel parlament israelià ha desenvolupat una sèrie d'activitats fonamentals per preservar el record dels sis milions de jueus exterminats durant Holocaust i fer tasques de transmissió, educació i prevenció.

A més del Museu, programes educacionals, formació, etc, Yad Vashem té un arxiu amb la col·lecció de testimonis de l'Holocaust més gran del món. Aquests testimonis poden ser escrits (diaris, cartes, obres artístiques) i orals (àudio i vídeo).

En el mateix moment de la creació de Yad Vashem, es crea una secció d'història oral dins de l'arxiu. Arrenquen amb una recopilació de uns 15.000 testimonis. Molts van ser recollits durant la II Guerra Mundial gràcies a refugiats que aconseguien sortir d'Europa, de testimonis que es podien treure clandestinament dels ghettos (cas Oneg Shabbat del ghetto de Varsòvia), etc. Just acabada la guerra s'estableixen centres de recollida de testimonis a llocs com Lublin, París, Bratislava o al Committee of Liberated Jews de l'American Occupation Zone.⁴⁹ En l'actualitat tenen més de 45.000 testimonis escrits, en àudio i en vídeo.

El Departament de Testimonis continua la seva tasca d'enregistrar supervivents, especialment de testimonis que visiten les instal·lacions de Yad Vashem. Allà mateix es disposa d'un petit estudi de gravació on tothom que ho desitgi pot ser entrevistat. També han desplegat una xarxa d'estudis de gravació al llarg de tot el país. Però també es desplacen on faci falta. Recentment, i en un sol any, van enregistrar el testimoni de 880 supervivents, sovint molt vells i de zones remotes. La sorpresa va ser que molts d'ells van aportar informacions mai conegudes abans sobre l'Holocaust.

⁴⁹ Per més informació podeu veure el capítol específic dels arxius americans dedicats a la recollida de testimonis de l'Holocaust.

També han desenvolupat algunes experiències de filmacions en grup, moderades per professionals, on també hi són presents les famílies dels supervivents –cònjuges, fills i néts-, potenciant així l'intercanvi generacional i la transmissió cap al futur.

Actualment estan completant el procés de digitalització de tot el material per garantir-ne la preservació.

L'arxiu de testimonis pretén servir com a font a historiadors, escriptors, psicòlegs, antropòlegs i investigadors de tota mena.

A la xarxa estan disponibles alguns dels testimonis que apareixen en les exposicions online de Yad Vashem, així com alguns extractes dels fons de l'arxiu agrupats per temes.

En el mateix complex del Museu també hi ha un Visual Center, on es poden visionar pel·lícules, documentals, testimonis de l'arxiu, el fons de més de 50.000 testimonis de la Shoah Visual History Foundation (Spielberg)

L'estiu del 2007, Montse Armengou, gràcies a una beca va poder conèixer de prop Yad Vashem i aquest any 2008, amb una nova beca i l'ajut del Memorial Democràtic, estudiarà més a fons aquest fons de testimonis.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LOS ANGELES (UCLA)

UNIVERSITY OF CALIFORNIA SAN DIEGO (UCSD)

NEW YORK UNIVERSITY (NYU)

La UCSD té una de les col·leccions de documents més importants del món vinculades a la guerra civil espanyola, la Southworth Collection. La UCLA té un programa d'història oral i és un dels centres pioners en enregistrament i l'estudi dels testimonis i les fonts orals. La NYU, que allotja el King Juan Carlos I Center, allotja important material sobre les Brigades Internacionals, com els arxius de la Brigada Abraham Lincoln (ALBA).

Fa un temps, Luis Martín-Cabrera (UCSD) va contactar amb la Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica, ja que ells disposaven d'informació sobre supervivents de camps de concentració, exili, tortura, familiars de víctimes, testimonis de repressió, etc. Aquesta associació pionera a l'estat en temes de memòria havia intentat posar en marxa un projecte audiovisual de recollida de testimonis, l'anomenat projecte MEDEA. Malgrat haver arribat a fer una metodologia força pràctica i acurada per a fer les entrevistes, el projecte no va tirar endavant.

L'interès de les universitats nord-americanes en recopilar testimonis per servissin en un futur de material educacional per a les futures generacions i els investigadors sobre un període fonamental de la història mundial, va fer que l'any passat s'engeguessin les primeres entrevistes i fes un primer vídeo de presentació (dirigit per Günter Schwaiger) per aconseguir el finançament que fes possible el projecte. Aquest estiu 2008 està previst que tres equips es desplacin

de nou a Espanya per enregistrar testimonis relacionats a tres exhumacions a concretar a les zones d'Aragó, Lleó, Madrid, Extremadura i Andalusia.

En la nostra estança a Estats Units vam establir contacte amb Jo Labanyi (directora del King Juan Carlos I Center de la NYU) i Maite Zubiaurre (Departament Espanyol i Portuguès UCLA) i Theresa Barnett (Directora Programa Història Oral UCLA). La idea seria ampliar l'àmbit d'enregistrament d'aquests testimonis a Catalunya, establint un conveni de col.laboració que inclouria:

- Formació en metodologia per part de la UCLA als equips d'entrevistadors.
- Realització d'entrevistes a exiliats catalans als EUA i a nord-americans vinculats a Catalunya durant la Guerra civil espanyola (birgadistes, comitès d'ajut, etc.).
- Aprofitament dels recursos econòmics dels centres nord-americans. A canvi, ells podrien obtenir còpies de la resta d'entrevistes que fes el futur banc audiovisual de la memòria democràtica.

PANOS INSTITUTE

L'Institut Panos promou la participació dels segments més pobres i marginals de la població en els debats nacionals i internacionals sobre desenvolupament a través de mitjans i projectes de comunicació. Es tracta d'una xarxa internacional d'associacions independents que treballen per a que emergeixin veus normalment silenciades, de manera que es pugui enriquir i democratitzar el debat gràcies a un major pluralisme. El Departament de Testimonis Orals ha creat el programa "*Aixecant la veu*", una metodologia que vol facilitar la recollida de testimonis entre els col.lectius més desafavorits: dones, camperols de les muntanyes, malalts de SIDA, víctimes de zones en conflicte, etc.

La filosofia d'aquest projecte ve marcada perquè el que es podria considerar narracions subjectives, anecdòtiques, selectives, parcials, individuals i imperfectes són les millors perquè la manera com la gent recorda o descriu alguna cosa ens assenyala la importància que té per ells. En el context de Panos, que treballen per a un desenvolupament més sostenible, just i igualitari, els testimonis orals ens donen molta informació sobre com la gent interpreta els esdeveniments i, sobretot, quines són les seves prioritats i valors. A més, "aixecant aquestes veus" podem sentir aquells que normalment han quedat exclosos dels cercles d'influència i poder, gent "corrent" que té molt poques oportunitats d'expressar-se.

Malgrat que l'objectiu de Panos és revertir la situació d'aquestes persones, sovint aflora la violència i les experiències de repressió com a causa de la seva pobresa. De cara al nostre banc seria molt interessant aplicar alguns dels aspectes de la seva metodologia, tipus de preguntes, etc.

REGIONAL ORAL HISTORY OFFICE (UC Berkeley)

Fundat el 1954, va ser un dels centres pioners d'història oral de la mà de Willa Baum. Ella va treballar per crear metodologies i tècniques d'entrevista i per a que la història oral fos considerada una disciplina acadèmica. Un dels seus llibres, *Oral History for the Local Historical Society*, està considerat un clàssic en la matèria.

Tenen un fons de 1600 entrevistes de temes tan diversos com arts i literatura, gastronomia, moviments socials, música, moviments polítics, història comunitària, dones, discapacitats, medi ambient, etc. En definitiva, un arxiu molt especialitzat en temes concrets i/o minories poc escoltades.

El tractament de les entrevistes es fa bàsicament amb les transcripcions, que s'editen, es retornen a l'entrevistat per a la seva correcció i es converteixen en el document de consulta. Aquest fet, allunyat del nostre objectiu, ens va fer descartar una visita més a fons.

PROYECTO REMHI (RECONSTRUCCIÓN DE LA MEMORIA HISTÓRICA) (Guatemala)

Vam tenir oportunitat de conèixer a fons aquest projecte l'any 1998, durant la realització d'un documental sobre violació dels drets humans i fosses comunes a Guatemala. El projecte REMHI, impulsat per Monseñor Gerardi –assassinat l'any 1998- va aparèixer després de 30 anys de guerra civil i quan les condicions democràtiques i econòmiques del país eren molt precàries. Malgrat això, va ser un projecte agoserrat que va permetre donar la paraula a milers de persones, especialment indígenes, que havien patit molt durament la repressió de l'exèrcit i els paramilitars i, en menor grau, de la guerrilla. Va donar peu a l'informe “Guatemala Nunca Más”.

El valor de la memòria, l'impacte de la violència en la població i donar la paraula als represaliats van ser els eixos que van animar el projecte. Per a la recollida de testimonis, i tenint en compte les característiques de les comunitats indígenes, es va crear una xarxa d'animadors comunitaris perquè facilitaven l'accessibilitat, la confiança i el sentit de reconstrucció.

El missatge era que havia arribat el moment de parlar però com es trobaven amb molta por, es van implementar tallers de recolzament mutu on es va posar l'èmfasi en el sentit de la memòria: conèixer la veritat, dignificació, reconeixement, lluita contra l'horror (de vegades encara present), prevenció de futures actuacions genocides, mitigar el dany causat per la violència, reparació a les víctimes, etc.

Es van recollir 5.465 testimonis (el 60% en llengües maies) que van permetre veure els danys de la violència en les xarxes socials i comunitàries, en la destrucció de terra i collites, en el canvi de rols (dones que han d'assumir tota la responsabilitat familiar per l'assassinat del marit), etc.

Un dels objectius va ser que aquest treball tingués una continuïtat, fer un seguiment dels “efectes benèfics” d’haver parlat i no revictimitzar les víctimes.

SUD-ÀFRICA

L'excelent política de recuperació de la memòria històrica sudafricana, ens va fer pensar, en un primer moment, en què els seus projectes d'història oral podrien servir d'exemple per el projecte del nostre Banc. Després d'unes primeres indagacions, vam descobrir que no existia un sol arxiu de caràcter públic d'aquestes característiques, sinó que n'hi havia varis de caràcter parcial. Un bon exemple n'és “The District Six Museum”, un museu de Ciutat del Cap dedicat a recuperar la memòria dels habitants negres del districte sisè d'aquesta ciutat, que van ser obligats a abandonar les seves cases durant l'època de l'Apartheid. El museu ha recollit uns quants testimonis orals, com a complement de les seves exposicions, però les reduïdes dimensions del projecte no justificaven desplaçar-nos fins a Ciutat del Cap.

Un altre projecte de més embergadura i de caràcter més global és el que estan duent a terme des dels National Archives. Degut a la tradició oral de la cultura sudafricana, els temes de l'apartheid es barrejaven amb els de la recuperació de tradicions de la cultura popular, com llegendes o cançons. Aquestes particularitats, tot i ser molt interessants, l'allunyaven del projecte que ens havia encarregat el Memorial Democràtic i vam decidir que els models gallec, argentí i de l'Holocaust serien suficients referents per bastir el nostre projecte.

TAULA COMPARATIVA

PROJECTE	AS NOMES, AS VOCES, AS LUGARES (Galícia)	MEMORIA ABIERTA (Argentina)	FORTUNOFF ARCHIVE (EUA)	VISUAL SHOAH FOUNDATION (EUA)	PROJECTE FONTS AUDIOVISUAL CATALÀ
REALITAT HISTÒRICA	Guerra Civil i dictadura franquista	Dictadura Argentina	Holocaust	Holocaust	Guerra Civil i dictadura franquista (1931-1977)
FILOSOFIA	Preservar la memòria. La història oral pot fer una aportació complementària però decisiva en l'esclariment del què va passar en la repressió franquista. Reparació a les víctimes.	Consolidar una cultura política democràtica i prevenir l'autoritarisme. Búsqueda d'un discurs divers, fugint dels dogmatismes. Crear una nova font històrica que complementi les tradicionals.	Eina per combatre l'oblit, la ignorància i el negacionisme. Fer que el testimoni es senti propietari de la seva pròpia història.	Recollir tots els testimonis possibles abans no es perdin per sempre, per arribar a les noves generacions el missatge que mai més ha de tornar a succeir. L'objectiu era retornar a les persones allò que el nazisme els havia negat: una història, un rostre i una memòria en forma de narració.	Tal com diu l'article 54 de l'Estatut d'Autonomia, desenvolupat després per la Llei del Memorial Democràtic, "vetllar pel coneixement i el manteniment de la memòria històrica de Catalunya com a patrimoni col·lectiu que testimonia la resistència i la lluita pels drets i les llibertats democràtiques".
INICIATIVA I ANY D'INICI	Governamental: La Xunta de Galícia i les tres universitats gallegues (2006)	ONG amb diverses fons de finançament, tan privades com públiques (1999)	Privada amb col·laboració de la Universitat de Yale (New Haven-Connectica) (1979)	Privada amb col·laboració de la Universitat de South California (Los Angeles) (1994)	Pública amb col·laboració universitats catalanes (2009?)

	AS VOCES...	MEMORIA ABIERTA	FORTUNOFF...	VISUAL SHOAH	FONS CATALÀ
XARXA DE TREBALL	Es van plantejar que part de les entrevistes les fesin associacions col·laboradores però es va descartar per garantir entrevistadors ben formats	Equip tancat d'entrevistadors	Treballa en xarxa amb moltes associacions i projectes col·laboradors	Xarxa pròpia	Equip tancat d'entrevistadors
NÚMERO D'ENTREVISTATS	360 (60+ cada any)	560 (70+ cada any)	4.300 (20+ cada any)	52.000 (acabat)	1000 (aprox)
SELECCIÓ D'ENTREVISTATS	No s'ha realitzat mostra prèvia i s'accepten tots els testimonis que arriben. Preferència per als de més edat i pels que tenen característiques menys freqüents.	Van començar per testimonis que facilitaven les organitzacions fundacionals de M.A. i després van fer una crida pública. Sense mostra prèvia.	El seu criteri és entrevistar testimonis que no han estat entrevistats per cap altre projecte.	La seva meta era arribar als 50.000 testimonis, principalment jueus, i s'acceptava qualsevol que acudís voluntàriament a donar el seu testimoni	Es farà una mostra prèvia per garantir que l'arxiu resultant tingui una certa representativitat. Es seguiran criteri històrics, de gènere, territorials, d'activitat política, etc.
EQUIP ENTREVISTADORS	7/8 persones treballant en equip. Només historiadors. La càmera la porten els mateixos historiadors.	7/8 persones treballant en equip de diferents disciplines: Historiadors, sociòlegs, antropòlegs, comunicadors... Els càmeres són professionals del cinema externs de l'equip	Ha variat molt al llarg de la seva dilatada història. En aquest moment és un grup reduït. Han estat de diferents disciplines, principalment psicòlegs, historiadors i periodistes. Càmeres professionals externs.	2300 entrevistadors repartits per tot el món i procedents de disciplines molt diverses. Càmeres professionals externs.	10 persones, procedents de diferents disciplines de les ciències socials: historiadors, antropòlegs, comunicadors... La càmera la portaria un membre de l'equip llicenciat en Comunicació Audiovisual

	AS VOCES...	MEMORIA ABIERTA	FORTUNOFF...	VISUAL SHOAH	FONS CATALÀ...
FORMACIÓ ESPECÍFICA ENTREVISTADORS	No van realitzar cap formació específica als entrevistadors	Formació organitzada des de la mateixa entitat.	Formació de vuit setmanes organitzada per la Universitat de Yale. Trobades anuals.	Formació específica de tres dies organitzada per la mateixa fundació.	Formació específica organitzada pel Memorial, d'uns quinze dies de durada, on participaran professors catalans i d'altres provinents d'alguns dels projectes estudiats.
TIPUS D'ENTREVISTES	Entrevistes amb preguntes obertes, sense un qüestionari rígid. S'intenta conduir una mica el testimoni. Tres parts: abans, durant i després de la repressió. S'intenta fer en una sola sessió.	Entrevistes amb preguntes obertes sense qüestionari rígid. S'intenta conduir una mica el testimoni. Tres parts: abans, durant i després de la repressió. Es fan les sessions que calguin.	Entrevistes molt obertes. Quasi no es condueix el testimoni. Molta influència de la psicoanàlisi.	Entrevista amb preguntes obertes però amb un qüestionari relativament rígid, degut al gran nombre d'entrevistadors participants i a la necessitat d'unificar les entrevistes. Tres parts: abans, durant i després de l'holocaust. "Happy end" amb la família	Entrevista amb preguntes obertes, amb qüestionaris orientatius, com a guia, però que no cal seguir al peu de la lletra. Tres parts: abans, durant i després de la repressió. Una sola sessió.
MATERIAL TÈCNIC	Càmera Mini DV. Sense micròfons externs ni il·luminació. Escàner i ordinador	Càmera DVCAM. Amb micròfons externs i il·luminació. Sense escàner.	Al principi càmera Umàtic i després càmera Betacam SP. Il·luminació i micròfons externs. Sense escàner.	Càmeres Betacam SP, micròfons externs i il·luminació. Sense escàner.	Càmeres HD (alta definició), il·luminació i micròfons externs. Escàner i ordinador.

	AS VOCES...	MEMORIA ABIERTA	FORTUNOFF...	VISUAL SHOAH	FONS CATALÀ
LLOC DE GRAVACIÓ I TIPUS DE PLANO	A poder ser a casa del testimoni, en l'indret que l'entrevistat esculli. Si no pot ser, a la Universitat. El tipus de plano no està prefixat.	A poder ser a casa del testimoni, en un indret adequat per la llum i el so. Si no pot ser, a la seva seu. Pla Mig i algun Zoom in	En estudi. Pla Mig però llibertat del càmera de fer alguns moviments.	A casa del testimoni. L'entrevista comença en un pla general i després de la primera resposta es tanca a Pla Mig. Al final pla obert per retratar la família del testimoni	A casa del testimoni si és possible, sinó en petit set al Memorial Democràtic. Pla general al principi per veure l'espai, i després tancar a Pla Mig fix tota l'entrevista.
ARXIU	Sense digitalitzar les imatges ni transcriure les entrevistes. Base de dades modesta, amb 30 paraules claus, aprox.	Sense digitalitzar les imatges ni transcriure les entrevistes. Resums extensos amb codis de temps que permeten accedir aprox. A fragments concrets. Base de dades bastant bona, 1000 paraules claus.	Sense digitalitzar imatges ni transcriure les entrevistes. Resums de diferents tipus. Base de dades completa per cercar testimonis però impossible accedir a fragments concrets.	Totes les imatges estan digitlitzades i encara que no es transcriuen les entrevistes hi ha informació del contingut cada minut d'entrevista. Espectacular base de dades, amb més de 50.000 paraules claus, que permet accedir al fragment de l'entrevista desitjat.	Totes les imatges es digitalitzaran i es transcriuran les entrevistes. Base de dades basada en el sistema Digation de TV-3, amb accés a fragments concrets de les entrevistes amb un gran nombre de paraules claus.
PRODUCTES POSTERiors	No se n'ha produït cap fins al moment	Exposició itinerant "Imágenes para la memoria" i col·lecció de CDs pedagògics "De Memoria" repartits a totes les escoles de l'Argentina	Diversos documentals, entre ells "Forever Yesterday", guanyador d'un premi Emmy, i edició de diferents programes educatius	Diversos documentals, entre ells "The last days", guanyador d'un Oscar, i divers material pedagògic	Producció de diferent material pedagògic, i servir testimonis per a exposicions.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- *Historia, Antropología y Fuentes Orales*. Nº35. Barcelona, 2006.
- *Nuestra Memoria*. Nº28. Buenos Aires, Abril 2007.
- MERCEDES VILANOVA I LLUÍS ÚBEDA (Ed.) *El repte de les fonts orals*. Col.lecció Memòria Oral nº1. Barcelona. 2006.
- M. DOLORS BERNAL I JOAN CORBALAN. *Eines per a treballs de memòria oral*. Col.lecció Eines de memòria, núm. 2. Barcelona, 2008.
- ALEJANDRO BAER. *El testimonio audiovisual. Imagen y memoria del Holocausto*. Ed. Siglo XXI. Madrid 2005.
- VERA CARNOVALE, FEDERICO LORENZ Y ROBERTO PITTALUGA (comps.) *Historia, Memoria y Fuentes Orales*. Memoria Abierta. Buenos Aires 2006.
- *Levantando la voz. Orientaciones prácticas para implementar proyectos de testimonio oral*. Panos Oral Testimony Programme. Panos Institute, Londres, 1999.
- RONALD FRASER. *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historial oral de la guerra civil española*. Ed. Crítica. Barcelona. 1979.
- ALEJANDRO BAER. *El holocausto, teoría y representación*. Ed. Losada. Madrid, 2006.
- ELISABET ALMEDA. *Cinquanta-una veus trenquen el silenci. Memòria i dictadura franquista. Presentació de un projecte compartit*. Ed. UPF-Copalqui. Barcelona, 2008.
- PALOMA AGUILAR. *Memoria y olvido de la guerra civil española*. Alianza editorial, Madrid 1996.
- ALEJANDRA OBERTI Y ROBERTO PITTALUGA. “Temas para un agenda de debate en torno al pasado reciente”, dentro “En torno a las representaciones del pasado reciente”. *Políticas de la Memoria* nº 5, 2004.
- ALEJANDRA OBERTI Y ROBERTO PITTALUGA. *Memorias en montaje*. Ed. El cielo por asalto. Buenos Aires, 2006.
- CRISTINA GODOY (COMPILADORA). *Historiografía y memoria Colectiva. Tiempos y Territorios*. Miño y Dávila. Buenos Aires, 2002.
- DIVERSOS AUTORS. *La memoria de los olvidados. Un debate sobre el silencio de la represión franquista*. Ámbito, Valladolid, 2004.
- LLUIS QUINTANA. *Més enllà de tot càstig. Reflexions sobre la transició democràtica*. Icària, Barcelona., 2004.
- ANNETTE WIEVIORKA, *The era of the witness*. Cornell University Press. 2006.
- MERCEDES VILANOVA. *Las elecciones republicanas de 1931 a 1936. Preludio de una guerra y un exilio*. HAFO nº35, 2006.
- FRANCISCO ESPINOSA. *El fenómeno revisionista o los fantasmas de la derecha española*. Libros del Oeste. Badajoz, 2005.

- MAURICE HALBWACHS. *Los marcos sociales de la memoria*. Ed. Anthropos. Barcelona, 2004.
- ELIZABETH JELIN. *Los trabajos de la memoria*. Ed. Siglo Xxi, Madrid, 2002.
- PIERRE NORA. *Les lieux de mémoire*. Ed. Gallimard, París, 1984.
- JOSÉ M. MARDONES Y REYES MATE (eds.) *La ética ante las víctimas*. Anthropos. Barcelona 2003.
- REYES MATE. *Por los campos de exterminio*. Anthropos. Barcelona, 2003.
- INSTITUTO ESPACIO PARA LA MEMORIA. *Memoria anual 2006*. Buenos Aires, 2007.
- PAUL RICOEUR. *La memoria, la historia, el olvido*. Ed. Trotta, Madrid, 2003.
- TZVETAN TODOROV. *Los abusos de la memoria*. Ed. Paidós, Barcelona. 2000.
- ROBERT ANTELME. *La especie humana*. Ed. Arena. Madrid, 2001.
- MANUEL CRUZ. *Las malas pasadas del pasado. Identidad, responsabilidad, historia*. Anagrama. Barcelona, 2005.
- *Sociétés & Représentations*. “Rémanences des passés”. N° 22. Isor. Paris, 2006.
- DIVERSOS. *Pourquoi se souvenir?* Forum international Mémoire et Histoire. Académie Universelle des Cultures. Grasset. Paris, 1999.
- WALTER BENJAMIN. *Tesis sobre la filosofía de la historia*. Quaderns republicans de l'ACR Constantí Llobart . València, 2007.
- *Quaderns de Salut mental. Fundació Congrés Català de Salut Mental*. N° 4. “Memòria, Silenci i Salut Mental. La guerra del 36”. Barcelona, 2006.
- DIVERSOS. *Memoria en construcción. Un debate sobre la ESMA*. La Marca. Buenos Aires. 2006.
- PILAR CALVEIRO. *Poder y desaparición*. Colihue. Buenos Aires. 2006.
- ENZO TRAVERSO. *De la memòria i el seu ús crític*. KRTU. Barcelona, 2008.
- MARCELO VIÑAR. *Represión, Silencio y consecuencias psíquicas*. UPEC, Barcelona, 2006.
- VICENÇ NAVARRO. “Los costes de la desmemoria histórica”. *El País* 16-6-2001.
- XAVIER ANTICH. *Imperatiu de la memòria i futur del passat*. Barcelona 21-1-2008.
- JORDI BORJA. “Memoria democrática y cansancio histórico”. *El País*, 29-10-2007.

- BORJA DE RIQUER. “Sobre l’oportunitat històrica i moral del Memorial Democràtic.” *Activitat parlamentària*, nº13. Octubre 2007.
- *Voces Recobradas. Revista de Historia Oral*. Nº15, Buenos Aires, 2006.
- ELIZABETH JELIN. “Enfoques”. *La Nación*, Buenos Aires 31-3-2002.
- FRANCISCO FERRÁNDIZ. “Exhumaciones y políticas de la Memoria en la España contemporánea.” *Hispania Nova*. Nº7, 2007.
- REYES MATE. “El final de los supervivientes”. *El País*, 27-1-06.
- RICARD VINYES. “El hombre que coleccionaba testigos.” *El País* 25-4-2005.
- PAUL PRESTON. “Un memorial democrático en Cataluña”. *El País*, 24-2-2005.

MATERIAL DVD/CD/CD-ROM

- *De memoria. Testimonios, textos y otras fuentes sobre el terrorismo de estado en Argentina*. Col.lecció 3 CD. Memoria Abierta, Buenos Aires.
- *Imágenes para la memoria*. Memoria abierta. Buenos Aires 2008.
- *Otras voces de la historia*. Memoria Abierta. Buenos Aires. 2002.
- *Centro clandestino de Detención El Vesubio*. Memoria Abierta. Buenos Aires. 2006-
- DVD *Testimonios nº38 y 82*. Sociedad de Ciencias Aranzadi.
- *Fragmentos. Voces de la Shoah*. Fundación Memoria del Holocausto. Buenos Aires.
- *Recollections. Eyewitnesses remember the Holocaust*. USC Shoah Foundation Institute. 2007.
- *Memoria, Verdad y Justicia*. 1976-2006. Archivo Nacional de la Memoria.

PEL·LÍCULES, DOCUMENTALS

- *Shoah*, Claude Lanzmann. 1985.
- *The last days*. James Moll. Survivors of the Shoah Visual History Foundation. 1998.
- *Spell your name*. USC Shoah Foundation Institute. 2006.
- *Broken Silence*. Steven Spielberg & Survivors of the Shoah Visual History Foundation. 2004.

- *Voices from the Yugoslav Holocaust*. Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies. 2006.
- *Witness*. Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies. 2000.